29.

A BUDAPESTI ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESITŐJE

AZ 1905/1906. TANÉVRŐL.

BUDAPEST
1906.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Mielőtt az orsz. rabbiképző-intézetnek az 1905/6-iki tanévben kifejtett működéséről részletes jelentést tennőnk, fájdalommal meg kell emlékeznünk arról a nagy veszteségről. mely intézetünket a lefolyt tanévben néhai Schweiger Márton úr, vezérlő bizottsági elnök váratlan elhunyta által érte. A megboldogult az orsz. rabbiképző-intézet megnyitása óta, tehát majdnem 29 éven át, mint a vezérlő bizottság elnöke állott annak élén. Buzgóan és lelkesen fáradozott intézetünk alapitásán, odaadással dolgozott annak fejlesztésén, örömmel látta felvirágzását és bőkezűen mozdította elő szegénysorsú növendékeink segélyezését. A tanári kar f. évi január 1-én tartott rendkívüli értekezletében elhatározta: 1. hogy az intézetre kitűzeti a fekete zászlót, 2. hogy testületileg vesz részt az elhúnyt vezérlő bizottsági elnök temetésén, 3. hogy gyászisten-tiszteletet tart Schweiger Márton emlékére (mely január 11-én az intézet templomában végbe ment; az emlékbeszédet dr. Richtmann Mór tartotta) és hogy a megboldogúltnak nevét az intézet jótevőit megörökítő márványtáblába bevéseti és a vezérlő bizottság határozata szerint az elhúnyt halálnapjának évfordulóján a halotti mécsest meggyújtatja.

Az 1905-iki szeptember 1-én tartott értekezleten a tanári kar Bloch Mózes tanárt elnöknek, dr. Bloch Henrik tanárt jegyzőnek, Bloch Mózes tanárt templomelnöknek választotta. A vezérlő bizottságban való képviselettel Bloch Mózes és Schill Salamon tanárok bizattak meg.

Az 1905-iki február hó 12., 13., 14., 15., 16. és 18. napjain voltak a szóbeli rabbiképesítő vizsgálatok, melyekre a következő végzett hallgatók bocsáttattak házi dolgozataik és a február hó 4-én és 5-én tartott zárthelyi irásbeli vizsgálatok alapján: dr. Borsodi József, dr. Groszmann Zsig-

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

mond, dr. Richtmann Mór, dr. Schönfeld Áron és dr. Weisz Sámuel és végre intézetünk alapszabályzatának 28. §-a alapján dr. Drobinsky Jakab. A vizsgáló bizottság dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi és dr. Sidon Adolf verseci főrabbi, kiküldött vezérlő bizottsági tagokból, továbbá Bloch Mózes, dr. Bacher Vilmos, dr. Blau Lajos, és dr. Goldziher Ignác vizsgáló tanárokból állott. A vizsgáló bizottság elnöke dr. Klein Mór főrabbi úr volt. A február hó 19-én végbement felavatóünnepélyen a vizsgáló bizottság nevében dr. Klein Mór főrabbi úr beszédet intézett az elbocsátandókhoz. Az utóbbiak nevében dr. Schönfeld Áron mondott hála- és búcsúbeszédet. Erre Bloch Mózes, a tanári kar elnöke, héber felavatóbeszéd kiséretében átadta a jelölteknek a rabbiképesitő okleveleket.

A lefolyt tanévben rabbikká felavatott hallgatók közül dr. Borsodi József rabbivá választatott Szarvason. dr. Richtmann Mór segédrabbivá a pesti izr. hitközség által és dr. Schönfeld Áron ideiglenesen hittanárrá és hitszónokká Besztercebányán.

Régibb növendékeink közül dr. Fischer Gyula úr (előbb Prágában) és dr. Hevesi (Handler) Simon úr (előbb Lugoson) rabbikká választattak a pesti izr. hitközség által. Dr. Büchler Adolf úr, a bécsi rabbiszeminárium tanára a londoni jewish college tanárává és igazgatóhelyettesévé, Dr. Krausz Sámuel, az orsz. izr. tanitóképezde tanára a bécsi rabbiszeminárium tanárává megválasztatott. Dr. Lenke Manó úr (előbb Besztercebányán) rabbivá választatott Lugoson. Dr. Weiszburg Gyula úr (előbb segédrabbi a pesti izr. hitközségnél) a pesti izr. hitközség főtitkárává választatott.

A pesti izr. hitközség előljárósága a lefolyt tanévben is megbízott több felső tanfolyambeli hallgatót nép- és középiskolákban való hittanitással.

A pesti izr. hitközség és több más hazai hitközség fölkérésére egyes hallgatókat templomi és alkalmi hitszónoklatok tartására küldtünk ki.

Az intézet templomában Bloch Mózes tanár az en-

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

gesztelő napot és a pészach-ünnepet megelőző szombatokon hitszónoklatokat tartott. Ugyanott az ünnepnapokon és több szombaton a felső tanfolyam érettebb hallgatói szónokoltak.

A nagyméltóságú minisztérium és hazai hatóságok a lefolyt tanévben is vallási kérdésekkel a tanári karhoz fordultak véleményezés végett. Valamennyi esetben az elnök felelt a beérkezett kérdésekre.

Az alsó tanfolyam V. osztályának tanulói május 14-én a héber irásbeli érettségi vizsgálatot, május 17-én pedig a teológiai tantárgyakból a szóbeli érettségi vizsgálatot tették le. Május 21., 22. és 23. napjain voltak az irásbeli érettségi vizsgálatok a gimnáziumi tantárgyakból. A szóbeli érettségi vizsgálatokat junius 4-én és 5-én tartottuk meg dr. Bánóczi József úr, az országos izrael. tanitóképezde igazgatójának elnöklete alatt, kit a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a tankerületi főigazgató úr helyettesítésével bízott meg. Az érettségi vizsgálatot 3 tanuló jeles, 4 jó és 3 elégséges eredménnyel tette le.

Junius 10-én az alap- illetőleg elővizsgálatot tették le a felső tanfolyam I. és III. éves hallgatói.

A felső tanfolyam teológiai egylete, valamint az alsó tanfolyam önképző- és segélyzőegylete a lefolyt tanévben is folytatták működésüket.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ő Nagyméltósága 1905. évi december 12-én 98.714. sz. a. kelt rendeletével dr. Fischer Gyula, dr. Hevesi Simon (Budapesten), dr. Kecskeméti Lipót (Nagyváradon), dr. Neumann Ede (Nagykanizsán), dr. Steinherz Jakab (Székesfehérvárott) rabbi urakat, továbbá dr. Bánóczi József (az orsz. izr. férfitanitóképezde igazgatója), dr. Mezey Ferenc (a magyarországi izraelita országos irodájának titkára), dr. Mezei Mór (a magyarországi izraeliták országos irodájának elnöke) és várhegyi Rózsa Izsó dr. (a szegedi izr. hitközség elnöke) urakat a vezérlő bizottság tagjaivá kinevezni méltóztatott.

A vezérlő bizottság f. évi február 13-án tartott ülésében Hatvany-Deutsch József urat bizottsági elnökké, dr. Mezey Ferenc urat bizottsági előadóvá választotta.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

A tanári kar f. évi február 21-én Hatvany-Deutsch József urat, a vezérlő bizottság elnökét lakásán üdvözölte abból az alkalomból, hogy a vezérlő bizottság elnökévé megválasztatott. Dr. Bacher Vilmos tanár úr intézett az elnök úrhoz üdvözlő beszédet, melyben arra is kérte, hogy intézetünk érdekeit elő-mozdítsa.

F. évi május hó 1-én a tanári kar dr. Simon József kir. tanácsos urat lakásán felkereste abból az alkalomból, hogy az a vezérlő bizottság előadói állásáról lemondott. A tanári kar elnöke tolmácsolta a tanártestület háláját és elismerését azokért a kiváló érdemekért, melyeket dr. Simon József úr magának az országos rabbiképző intézet alapítása, szervezése, fejlesztése és felvirágoztatása körül szerzett és egyúttal annak a reménynek is adott kifejezést, hogy ezentúl is ép úgy mint eddig intézetünk érdekeit elő fogja mozdítani.

A tanári kar f. évi május 3-án a vezérlő bizottsággal együtt gróf Apponyi Albert m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ő Nagyméltóságánál tisztelgett.

F. évi junius 7-én a tanári kar főtisztelendő dr. Kohn Sámuel urat, a pesti izr. hitközség főrabbiját és vezérlő bizottsági tagot testületileg üdvözölte a pesti izr. hitközség rabbijává való megválasztásának negyvenedik évfordulója alkalmából. A tanári kar elnöke a tudós és érdemekben megőszült rabbihoz üdvözlő beszédet intézett, melyben azokról az érdemekről is megemlékezett, melyeket magának az országos rabbiképző intézet alapítása, szervezése és felvirágoztatása, valamint azáltal is szerzett, hogy az 1899/1900-iki tanév óta intézetünk felső tanfolyamának a homiletikát szivességből előadja.

A tanári kar táviratilag üdvözölte dr. Harkavy Ábrahám, orosz államtanácsos urat Szt.-Pétervárott 70 éves, dr. Steinschneider Mór tanár urat Berlinben 90 éves születési napján és dr. Maybaum Zsigmond rabbi urat, a berlini hitközség rabbijává való megválasztatásának 25-iki évfordulója alkalmából.

A tanári kar a franciaországi zsidók konzisztóriumának

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

részvéti táviratot küldött Kahn Zadoc, franciaországi főrabbinak elhunyta alkalmából.

Nagyságos Hatvany-Deutsch József úr, vezérlő bizottságunk elnöke, a lefolyt tanévben is 2000 koronát bocsátott a tanári kar rendelkezésére, hogy reggelivel és ebéddel lássuk el szegénysorsú növendékeinket. Intézetünk nemesszivű és igaz barátjának e helyen is őszinte hálát mondunk nagylelkű adományáért.

Az izraelita magyar közalap bizottsága intézetünk szegénysorsú növendékeinek támogatására engedélyezett 1500 koronát, a pesti Chevra-kadisa előljárósága pedig 800 koronát. Fogadják e testületek nemeslelkű vezetői e helyen is hálás köszönetünket.

A hallgatók és tanulók számát, nevét, születési helyét és előmenetelét az A) alatti jegyzék tünteti föl.

Az Ecz-Chájim-segélyzőegylet működéséről, valamint az intézet javára tett egyéb adományokról és ösztöndijakról a B) alatti melléklet számol be.

Az intézeti könyvtár gyarapodását a C) és D) mellékletek mutatják.

Az 1904—1905-iki tanév végével a báró Schey Fülöpféle alapitványból kiirt pályakérdésre:

»Kimchi Dávid szótára. Viszonya Abulvalid Mervan Ibn Ganâchhoz és egyéb forrásaihoz« egy dolgozat nyujtatott be, melyről a következő itélet hozatott: »Az אם אין קמח אין תורה jelige alatt benyújtatott dolgozat nagy dicséretet érdemel ugyan az anyag összegyűjtésében kifejtett szorgalom miatt, de az anyag feldolgozásában mutatkozó tartalmi és alaki fogyatkozásai nem engedik, hogy a díjat kapja. Hogy a szerző alkalmat nyerjen becses anyagának ujonnan való földolgozására, a tanári kar a pályakérdést újra kiírja, még pedig 1907. febr. 1-ére mint benyújtási határidőnek megállapitásával.

Az 1906—1907-iki iskolaévre a következő pályatételek tüzetnek ki:

1) A báró Schey Fülöp-féle alapitványból:

»I. A zsidó vallás előirta tilalmak (מצות לא תעשה) különféle kifejezései és értelmük bővülése.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

II. Azoknak beosztása, elnevezése és megkülömböztetése a bűntetésre vonatkozólag.

III. Azoknak egymástól való külömbsége, ha egy parancsolattal (מצות עשה) összeütköznek, midőn a tilalom megszüntnek (נדחה) tekintendő.«

A pályadíj: 185 k. 32 f.

2) A Steinfeld Antal-féle alapítványból: »Jób könyve a középkor zsidó szentírás magyarázatában.«

A pályadíj: 135 k. 80 f.

3) A néhai dr. Kaufmann Dávid tanár emlékére alapított alapítványból (másodszor): »Geiger Ábrahám valláspbilosophiai szempontjai«.

A pályadíj 240 k.

4) A báró Schey Fülöp-féle alapból (másodszor): »Kimchi Dávid szótára, különösön viszonya Abulvalid Mervan Ibn Ganâch szótárához.«

A pályamunkák lapszámozva, idegen kéztől írva és jeligével ellátva, mely a szerző nevét tartalmazó bepecsételt boritékra is irandó,a tanári kar jegyzőjénél nyújtandók be, még pedig az 1—3. 1907. május 1-ig, a 4. számú pedig 1907. február 1-ig.

A .taval kiírt pályakérdésnek: »Figo Azarja ben Efrájim élete és iratai«, benyújtási határideje 1907 október 1-ig meghosszabbittatott.

Az 1906—1907-iki tanév f. évi szeptember 3-án veszi kezdetét. A beiratások, fölvételi- és javitóvizsgálatok határideje: szeptember 3. és 4-ike d. e. 8—12.

Az országos rabbiképzőintézet felső tanfolyamában az elmúlt tanévben a következő előadások tartattak:

1. **Szentirásmagyarázat.** A krónika könyve. 2 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*
2. **A zsidó szentirásmagyarázat és a héber nyelvtudomány története.** 2 óra hetenként. Tanár: *Ugyanaz.*
3. **Exegétikus irodalom:** Targum és Ibn Ezra kommentárja Mózes második könyvéhez. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

4. **Talmud, statarie.** Gittin, 34—50. 6 óra hetenként. Tanár: *Bloch M.*

5. **Talmud cursorie:** Chullin, 49—67. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

6. **Sulchán Áruch:** Jóre Deá, 201. Eben Háézer 17. fej. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

7. **Héber gyakorlatok.** 1 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*

8. **Midrás.** Ékha rabbáthi. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

9. **Zsidók története:** 1100-tól 1204-ig. 2 óra hetenként. Tanár: *Blau.*

10. **Serira gáon** levelének olvasása és magyarázata. (Folytatás.) 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

11. **Vallásbölcsészet:** A) A vallásphilosophia története a zsidóknál. 1 óra hetenként.
1. félév: Bevezető alapfogalmak: Hellenismus. — Gnosticismus.
2. félév: Újplatonismus. Tanár: *Goldziher.*

12. B. Vallásphilosophiai írók magyarázása.
I. félév: R. Bechaï vallástudományi szempontjai. — Chóbóth halebábóth c. munkájának bevezetése. 2 óra hetenként.
II. félév: Ugyanazon munka első könyve (Sâcar hajichud), a héber fordítás alapján az arab eredeti tekintetbe vételével. *Ugyanaz.*

13. **Homiletikai gyakorlatok:** 1 óra hetenként. Tanár: *Dr. Kohn.*

A teológiai oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. Szentírás: A) Mózes I. k. 47. fej-tol 50-ig. II. k. 1—18. 2 óra hetenként. Tanár: *Blau.*
B) Mózes V. k. 24—34 és III. k. 1—21. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

2. Szentírás: A) A Példabeszédek könyve. 3 óra hetenként. Zsoltárok, 73—107. 1 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

B) Jesája könyve, 1—36. 2 óra hetenként. Ezra és Nechemja. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

3. Talmud, statarie: Béca, 2—15. 5 óra hetenként. Tanár: *Blau.*

4. Talmud, cursorie: Taanith egészen. 4 óra hetenként. *Ugyanaz.*

5. Héber nyelvtan. Alaktan. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

6. Zsidók története: A második templom kora. 1 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*

A bibliatanításban az alsó tanfolyam tanulói 2 csoportban A) és B) vettek részt. Az A) csoporthoz tartozik az I. és II. oszt., a B) csoporthoz a III., IV. és V. osztály. A zsidók történetét a II—V. osztályok együtt hallgatják. A talmudra nézve megjegyzendő, hogy amely tanulóknak e téren haladottabb ismereteik voltak, a felső tanfolyam talmudelőadásában vettek részt.

A gimnáziumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany Toldi Estéjének részletes olvasása és fejtegetése; az első éneket betanulták; Petőfi válogatott költeményeinek elemzése és betanulása. — Az olvasmány alapján tárgyalták az epikai költészet sajátságait. — Segédkönyvek: Arany: Toldi és Toldi estéje. Havonta 1 irásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

Latin nyelv: Cicero, pro Roscio Am., I—IV. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Alaktan, a szenvedő aoristosig. Megfelelő fordítási gyakorlatok. Segédkönyvek: Hintner-Schill, görög nyelvtan és olvasókönyv. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Válogatott olvasmányok Szemák német olvasókönyvéből. Költemények betanulása. Iskolai és házi feladatok. 2 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Történet: Az ó-kor története a római császárság keletkezéséig. Segédkönyv: Mangold, Világtörténelem. I. kötet. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

Mennyiségtan: Az alapműveletek algebrai kifejezésekkel. A legkisebb közös többes és a legnagyobb közös mérték. A hatványozás és a gyökfejtés. — Házi és iskolai dolgozatok. 2 óra ketenként. Tanár: *Bein*.

Természetrajz: Botanika: Az általános rész bevezető tárgyalása. — A részletes növénytan kiváló osztályai. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

II. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: A költői műfajok tárgyalása: Arany balladáinak fejtegetése és betanulása. Arany »Széchenyi emlékezete« fejtegetése és betanulása. — Poetika. — Segédkönyvek: Riedl, Poetika. Havonként 1 irásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

Latin nyelv: Sallustius, Bellum Jugurthinum. — Ovidius, Metam. I. — Irásbeli dolgozatok. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill*.

Görög nyelv: Alaktan a μι-végű igéktől végig a megfelelő gyakorlatokkal. Szemelvények Xenophonból. Segédkönyvek: Hintner-Schill, Nyelvtan és gyakorlókönyv. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Közösen a III. osztálylyal. 2 óra hetenként. Tanár: *Ugyanaz.*

Történet: A római császárság története. A középkor története az interregnumig. Tankönyv: Mangold, Világtörténelem. II. kötet. 2 óra hetenként. Tanár: *Ugyanaz.*

Mennyiségtan: Algebra: Arányok és aránylatok. — Első- és másodfokú egyenletek egy és több ismeretlennel. Mértan: A síkmértan elemei. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként. Tanár: *Bein.*

Természetrajz: Zoológia: Általános rész. — Az anthropológia részletes tárgyalása. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

III. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Stilisztika és rhetorika. A prózai műfajok elmélete. Olvasták és elemezték: Shakespeare Julius Caesarját, Hamletjét. Gyulai Pál emlékbeszédeinek olvasása és fejtegetése. Tankönyvek: Riedl. Rhetorika. Havonként 1 irásbeli dolgozat. 3 óra hetenként.
Tanár: *Balogh.*

Latin nyelv: Cicero, de nat. deor. — Vergilius, Aeneis I. II. — Kéthetenként 1 irásbeli dolgozat. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Hintner-Schill, Görög olvasókönyv végig. Homeros, Odyszeia, I. II. 3 óra hetenként.
Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Schiller: Maria Stuart; Wallensteins Tod; Háromhetenként egy irásbeli házi dolgozat. 2 óra hetenként. Tanár: *Ugyanaz.*

Történet: A középkor története a szász császári háztól végig. — Az újkor története 1648-ig. Tankönyv: Mangold, Világtörténelem II. és III. kötet. 2 óra hetenként.
Tanár: *Ugyanaz.*

Mennyiségtan: Algebra: A logarithmus és annak alkalmazása. 3 óra hetenként. Tanár: *Bein.*

Fizika: A mechanika alapfogalmai. A fontosabb statikai és kinematikai problemák tárgyalása. 2 óra hetenként.
Tanár: *Ugyanaz.*

Természetrajz: Kémia: A vegyülés általános törvényei. A szervetlen rész, különös tekintettel a fontosabb vegyületekre. 1 óra hetenként. Tanár: *Ugyanaz.*

IV. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Együtt az V. osztálylyal. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

Latin nyelv: Közösen a III. osztállyal. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Homeros, Odyszeia I., VI. Plato. Phaedon. 3 óra hetenként. Tanár: *Ugyanaz.*

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Német nyelv: Lessing, Laokoon. Háromhetenként egy írásbeli házi feladat. 2 óra hetenként. Tanár: *Bloch H.*

Történet: A renaissancetól kezdve 1815-ig. Tankönyv: Mangold, Világtörténelem. III. k. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Politikai földrajz: Európa államai. 1 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

Mennyiségtan: Algebra: Kamatoskamat-számítás. — Mértan: Sztereometria. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként. Tanár: *Bein.*

Fizika: Általános rezgéstan. — Hangtan. — A hőtan és a gázok elmélete. — Fénytan. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Filozófia: Logika; Descartes, Értekezésének olvasása és fejtegetése. 2 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

V. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: A magyar irodalom története; szemelvények olvasása. — Segédkönyv: Beöthy, Irodalomtörténet. I. és II. köt. Havonként egy írásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

Latin nyelv: Tacitus, Agricola. — Horatius ódák III. könyve és de arte poetica. Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Thukydides, I. k. — Sophokles, Ajax 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Goethe, Iphigenie auf Tauris; Torquato Tasso. A német irodalom története. Segédkönyv: Kluge Leitfaden. Háromhetenként egy írásbeli házi feladat. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Történet: Magyarország története 1867-ig különös tekintettel alkotmányos intézményeink fejlődésére. — Tankönyv: Mangold, Magyarország oknyomozó története. 3 óra hetenként. Tanár: *Baloyh.*

Mennyiségtan: Permutációk és kombinációk. — A Newton-féle hatványsor. Analytika. — A matematikai tananyag átismétlése. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként. Tanár: *Bein.*

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Fizika: Fénytan. — Az elektromosság és mágnesség. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Filozófia. Közösen a IV. osztálylyal. 2 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

* * *

Az éneket az alsó tanfolyam valamennyi osztályában *Lazarus Adolf*, énektanár tanította.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

A)

A hallgatók és tanulók névjegyzéke.

Azon tanulók, kiknek neve csillaggal van jelölve, az iskolaév közben elmaradtak.

A felső tanfolyam hallgatói.

	Név:	Évfolyam:	Születéshely:	Megye:
	Bánde Zoltán	IV.	Ráckeve	Pest
	Dr. Drechsler Miksa	III.	Tabajd	Fehér
	Enten Manó	I.	Berzevice	Sáros
	*Gerstl Ignác	II.	Berzevice	Sáros
5	Dr. Goldberger Andor	III.	Kecskemét	Pest
	*Hamvai Sándor	I.	Levelek	Szabolcs
	Dr. Horowitz József	V.	Nyirághó	Bars
	Junger Mór	II.	Pelejte	Zemplén
	Kálmán Ödön	I.	Kun-Szt.-Márton	Jász - Nagy Kun-Szolnok
10	Kandel Samu	I.	Nagy-Rippény	Nyitra
	*Rosinger József	I.	Tibo!d-Daróc	Borsód
	Schwarz Benjamin	III.	Ér-Ottomány	Bihar
	Schwarz Jakab	I	Nagyvárad	Bihar
	Spiegel Ármin	II.	Korneuburg	Ausztria
15	Steiner Vilmos	I.	Vác	Pest

Az alsó tanfolyam tanulói:

I. osztály.

	Név:	Születéshely:	Megye:
	Atlasz Jakab	Török-Becse	Torontál
	Benedek Béla	Kopacsel	Bihar
	Engelberg József	Abony	Pest
	Feldmann Salamon	Galántha	Pozsony
5	Fisch Lipót	Szatmárnémeti	Szatmár
	Hornstein József	Alsómérk	Sáros
	Kalb Jakab	Dolhonya	Sáros
	Kaufmann Izidor	Kisdomása	Zemplén
	Klein Ármin	Tolcsva	Zemplén

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

	Név:	Születéshely:	Megye:
10	*Klein Áron	Nyírbalkány	Szabolcs
	Kronovitt Emánuel	Széplak	Abauj-Torna
	Lebovics Manó	Málca	Zemplén
	Lichtschein Armin	Töltszék	Sáros
	Neumann Adolf	Ipolyság	Hont
15	Pelczer József	Bonyhád	Tolna
	Péner Tibor	Szatmárnémeti	Szatmár
	Rosenbaum Sámuel	Szérnye	Bereg
	Rosenberg Salamon	Budapest	
	Schmelczer Izsák	Péterréve	Bács-Bodrog
20	Schwarcz Armin	Püspök-Ladány	Hajdu
	*Scheffer Adolf	Jablonca	Abauj-Torna
	Steiner Sándor	Nagyod	Bars
	Szabó Gyula	Rozalia	Máramaros
	Weisz Ernő	Szabás	Somogy
25	Zobelmann Ármin	Komját	Nyitra

II. osztály.

	Név:	Születéshely:	Megye:
	*Friedmann Bertalan	Tolcsva	Zemplén
	Friedmann Mór	Galántha	Pozsony
	Kiss Chájim	Veresmart	Ugocsa
	Klein József	Győr	Győr
5	Klein Miksa	Tolcsva	Zemplén
	Kudelka József	Dindolf	Ausztria
	Mann Lajos	Vizsoly	Abauj
	Morgenstern Ernő	Budapest	Pest
	Mühlrad Jakab	Kozlov	Gácsország
10	Péner Miklós	Szatmár-Németi	Szatmár
	Reichmann Armin	Abádszalók	J. K. Szolnok
	Rosenzweig Mór	Abony	Pest
	Schwarz Lázár	Sárospatak	Zemplén
	Silberstein Dezső	Tamási	Tolna
15	Sonnenfeld Jakab	Nagyszombat	Pozsony
	Stöszl Ármin	Zenta	Bács-Bodrog
	Weinstein Pinkász	Török-Szt.-Miklós	J. K. Szolnok
	Weisz Miksa	Jablonic	Nyitra
	Weiszfeld Salamon	Tiszaujlak	Ugocsa

III. osztály.

Név:	Születéshely:	Megye:
Blech Lajos	New-York	Amerika
Eidelhoch Pál	Kövesd	Bereg

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

	Név:	Születéshely:	Megye:
	Gutmann Simon	Péterréve	Bács
	Grünwald Illés	Miava	Nyitra
5	Kún Lajos	Tisza-Igar	Heves
	Majerovics Kálmán	Csomaköz	Szatmar
	Márk Lipót	Nyitra	Nyitra
	Weisz Jakab	Jablonic	Nyitra
	Wiener Antal	Mindszent	Csongrad

IV. osztály.

	Név:	Születéshely:	Megye:
	Diamant Gyula	Nagy-Tapolcsány	Nyitra
	Goldmann Benő	Kis-Cell	Vas
	Krausz Ignác	Szirák	Nógrád
	Lézmann Jenő	Nagy-Szőllős	Ugocsa
5	Lichtblau Fáti	Nyiregyháza	Szabolcs
	Robicsek Sándor	Budapest	
	Rosenberg Zsigmond	Budapest	
	Salamon Kálmán	Ó-Dávidháza	Bereg
	Schlesinger Sámuel	Ipolyság	Hont
10	Silbermann Adolf	Piszkoróc	Zemplén
	Stern Ignác	Putnok	Gömör
	Wassermann Ödön	Tisza-Ujlak	Ugocsa
	Weisz Elemér	Budapest	
	Weisz Miksa	Bogylas-Alja	Nógrád
15	Winkler Miksa	Velepolye	Zemplén

V. osztály.

	Név:	Születéshely:	Megye:
	Alt Jenő	Parabuty	Bács-Bodrog
	Berkovics Nátnán	Andrásóc	Ung
	Diamant Béla	Spáca	Pozsony
	Feldmann Áron	Galántha	Pozsony
5	Freireich Simon	Szepes-Ofalu	Szepes
	Friedmann Sámuel	B.-Rákos	Bereg
	Grünstein Jakab	Szaniszló	Szatmár
	Grünwald Henrik	S.-A.-Ujhely	Zemplén
	Klein Bernát B.	Kurima	Sáros
10	Lipene Juda Hers	Bárdfalva	Máramaros
	Rosengarten Vilmos	Feredő-Gyógy	Hunyad
	Zipser Dávid	Richvald	Szepes

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

A tanulók előmenetele.

Osztály	Jelesen végzett	Jól végzett	Elégségesen végzett	Javító vizsgálatra utasíttatott	Az osztály ismétlésére utasíttatott	Összesen
I.	2	3	8	8	3	24
II.	2	2	10	4	—	18
III.	—	3	4	2	—	9
IV.	1	1	8	5	—	15
V.	—	3	7	2	—	12

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

B)

Az „Ecz-Chájim“ segélyzőegylet kimutatása az 1905/6-iki tanévről.

Az »Écz-Chájim« segélyzőegylet elnöksége hálás köszönettel sorolja fel az 1905/6-iki tanévben befolyt adakozásokat. A választmány tagjai a tanári karon kívül a következők: Adler Gyula, Eisler Samu, dr. Fischer Gyula, Goldmann Mihály, Handler Jónás, Herzmann Bertalan, dr. Kohn Sámuel, Rosenberg Mór, dr. Simon József, Weisz J. M. urak.

I. Bevételek.

A) *Tagsági díjak.*

	Korona		Korona
Abraham Emil úr	10.—	Beimel Jakab úr, Budapest	10.—
Adler Gyula úr, Budapest .	40.—	Bein Károly úr, tanár, »	10.—
Adler Lajos úr, »	20.—	Berger Mór úr, »	10.—
Dr. Ardó Alfred úr, »	10.—	Berger Jakab úr, Ráckeve .	10.—
Asriel és Farchi urak, »	10.—	Dr. Bernstein Béla úr, rabbi,	
Auer Dávid és Fia »	10.—	Szombathely	10.—
Dr. Bacher Vilmos úr, tanár,		Besztercebányai izr. hitk.	10.—
Budapest	10.—	Bettelheim Miksa úr, Bdp	10.—
Bacher Emil úr, igazgató, Bdp.	10.—	Bettelheim M. és Tsa., Bdp.	10.—
Balogh Ármin úr, tanár, »	10.—	Birnbaum Imre úr, Bdp.	10.—
Dr. Bánóczi József úr, igaz-		Birnbaum Jakab úr, Bdp. .	10.—
gató, Budapest	10.—	Bíró Károly úr, Bdp. . .	10.—
Barber Izidor és Tsa., Bdp.	10.—	Dr. Blau L. úr, tanár . .	10.—
Felsőványi Baruch Jenő úr,		Blau Ármin úr, Bdp. . . .	10.—
Budapest	10.—	Blau Adolf úr, » . . .	20.—
Beifeld József úr, Budapest	10.—	Bloch Artur úr, » . . .	10.—
Baumgarten Leó úr, Bdpest.	20.—	Bloch Mózes úr, tanár, Bdp.	10.—
Baumgarten Lajos úr, »	20.—	Dr. Bloch H. úr, tanár, »	10.—
Baumfeld és Weidinger urak		Dr. Blumgrund Naftali úr.	
Budapest	10.—	rabbi Abony	10.—
Beer és Rosenberg urak, Bdp.	10.—	Boschan Jakab úr, Bdp. . .	10.—

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

	Korona
Bozsán Péter úr, Budapest	20.—
Budai izr. hitközség . . .	20.—
Breitner Test., Budapest .	10.—
Braun és Politzer urak, Bdp.	10.—
Brust Dávid úr, Budapest .	10.—
Bramer Henrik úr, »	10.—
Brüll Henrik és Fiai, Bdp. .	50.—
Dr. Büchler A. úr, tanár, Wien	10.—
Csurgói izr. hitközség . .	10.—
Demjén Ignác úr, Budapest	10.—
Deutsch Gyula úr, »	10.—
Deutsch S. és Jakab urak, Bdp.	30.—
Deutsch Miklós	10.—
Devecsics Gyula úr utóda, Budapest	10.—
Dr. Diamant Gyula úr, rabbi, Vukovár	10.—
Diamant Sám. úr, Budapest	10.—
Drucker Mór úr, »	10.—
Dr. Eisler M. úr, rabbi, Kolozsvár	10.—
Ehrenstein Bernát úr, Bdp.	10.—
Eisler és Reinitz urak, »	10.—
Entermont és Tsa., »	10.—
Engl Hugó úr, »	10.—
Eppinger Lázár és Fiai, »	20.—
Dr. Fényes M. úr, tanár, »	10.—
Felbert Gyula úr, »	10.—
Feivel Lipót úr, »	10.—
Dr. Fischer Gyula úr, rabbi, Budapest, 1905. és 1906. évre	20.—
Fischer Simon úr, Budapest	10.—
Feudenberg Ráfáel úr, Bdp.	10.—
Dr. Frisch Árm. úr, tanár,	10.—
Fröhlich Miksa úr, »	10.—
Dr. Fuchs Dávid úr, »	10.—
Fuchs Vilmos úr, »	20.—
Fürst Jakab és Fiai, »	30.—
Gardé Henrik úr,	10.—
Geist Lajos úr, Szombathely	10.—
Goldberger J. M. úr, Szegszárd	10.—
Goldmann Mihály úr, Bdp.	10.—
Dr. Goldziher Ignác úr, tanár, Budapest	10.—
Gomperz Miksa úr, Budapest	10.—
Gomperz Testvérek,	20.—
Grüner A. Henrik úr, »	10.—
Grünfeld Miksa úr, »	10.—
Gutentag Gusztáv úr,	10.—
Gutmann Miksa úr, »	20.—
Györgyei Illés úr,	20.—
Győri izr. hitközség . .	20.—
Győri Chevra Kadisa . .	30.—
Ifj. Hay Ignác úr, Budapest	12.—
Dr. Haas Simon úr, Szucsány	10.—
Halmos Izor úr, Budapest .	10.—
Handler Jónás úr, »	10.—
Hatvany-Deutsch József úr, Budapest	100.—
özv. ifj. Heidelberg Mórné, Budapest	10.—
Heidelberg L. V. úr, Bdp.	30.—
Heiszler Ignác úr, »	10.—
Dr. Heller Bernát úr, tanár Budapest	10.—
Heller Gyula úr, Budapest	10.—
Herzka Gusztáv és Fiai, Bdp.	10.—
Herzmann Bertalan úr, »	10.—
Herzfeld Zsigmond úr, »	10.—
Herzfeld Frigyes úr,	10.—
Dr. Herzog Manó úr, rabbi, Kaposvár	10.—
Hirsch Jakab úr, Budapest	30.—
Holitscher Lipót, úr, »	10.—
Joel Adolf és Fiai,	10.—
Kalmár és Engl, »	10.—
Kann Jakab úr, »	10.—
Kanitz Ignác Fiai, »	20.—
Dr. Kecskeméti Lipót úr, rabbi, Nagy-Várad	10.—
Keszthelyi Cedáka	10.—
Keszthelyi Chevra Kadisa .	10.—
Klein Jakab H. úr, Budapest	10.—
Dr. Klein J. úr, rabbi, Kassa	10.—
Klein J. D. úr, Budapest	10.—

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

	Korona
Kobrak M. úr, Budapest	10.—
Dr. Kohn Sám. úr, főrabbi, Bdp.	10.—
Kohn Arnold úr, »	10.—
Kohn Lajos úr, »	10.—
Kohner Ad. és Fiai, Bdp.	60.—
Dr. Krämer Lip. úr, N.-Szőllős	10.—
Kornfeld Zsigmond úr, főrendiházi tag, Budapest	20.—
megyeri Krausz J. úr dr., Bdp.	12.50
Kriegler D. úr, Budapest	10.—
Dr. Krieszhaber Béla úr, rabbi Erzsébetfalva	10.—
Kronberger Lipót úr, igazgató, Budapest	10.—
Küszler Henrik úr, Budapest	10.—
Latzkó és Popper urak, Bdp.	20.—
Latzkó Sándor úr, Budapest	20.—
Lazarus Ad. úr, főkántor, Budapest	10.—
Leipziger Vilmos úr, Bdp.	20.—
Leitersdorfer Dávid úr, »	10.—
Dr. Links Ármin úr,	10.—
Lederer Róbert úr. »	10.—
Lindenbaum Mór úr, »	20.—
Lipto-Szt.-Miklósi izr. hitk.	20.—
Löwenstein Henr. úr, Szombathely	10.—
Löwy Ad. úr, (Weiss S. és Tsa. cég beltagja), Budapest	10.—
Löwy Salamon úr, igazg., Bdp.	10.—
özv. Löwy Bernátné, Bdp.	10.—
Markus és Szendrei urak, Bdp.	10.—
Mautner és Vilcsek urak, »	10.—
Mehringer Lipót úr, »	20.—
Mohácsi izr. hitközség, »	20.—
Modern és Breitner urak, Budapest	30.—
Müller Vilmos úr, Budapest	20.—
Müller Mór úr,	10.—
Munk Mór és Tsa., »	20.—
Musitzky Ignác úr, »	10.—
Ifj. Nagler Testvérek, »	10.—
Nagel Ignác úr, »	10.—

	Korona
Dr. Neumann Arm. úr, udvari tanácsos, Budapest	10.—
Neuschloss Károly Fiai, Bdp.	20.—
Nord és Zerkowitz urak, »	10.—
Oesterreicher Miksa úr, igazg. Budapest	10.—
Dr. Ostern Lipót úr, Bdp.	10.—
Paunc Sándor úr, Budapest	10.—
Dr. Pillitz B. úr, Veszprém	10.—
Pinkasz Zsigm. és Testvére, Budapest	10.—
Pollak Károly és Tsa., Bdp.	10.—
Pollak József úr, Budapest	10.—
Popper Károly úr, »	20.—
Porges B. úr, »	10.—
Pozsonyi izr. hitközség	30.—
Dr. Rappaport Béla úr, tanár, Budapest	10.—
Rechtnitz H. és M. urak, Bdp.	10.—
Riesz Testvérek, »	20.—
Roth Miksa úr, »	10.—
ruszti Ruszt József úr	20.—
Sándor Armin úr,	10.—
Schlesinger Alajos úr,	10.—
Schlesinger M. Bertalan úr, Budapest	20.—
Schlesinger és Pollakovics urak, Budapest	20.—
Schlesinger Adolf úr, Bdp.	10.—
Schmiedl Albert úr,	10.—
Schön Ign. úr, »	10.—
Dr. Schreyer Jak. úr, »	10.—
Dr. Schreyer Sam. úr, »	10.—
Schwarz Lajos úr, »	10.—
Id. Schulz József úr, »	10.—
Semmler J. úr,	20.—
Simon Miksa úr,	10.—
Dr. Simon József úr,	10.—
Schnitzer Henrik úr, »	10.—
Simon Jakab úr,	10.—
Dr. Singer B. úr, rabbi, Szabadka	10.—
özv. Spitzer Lipótné	10.—

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

	Korona
Spitzer G. és Tsa., Budapest	20.—
Dr. Stamberger Fer. úr, »	20.—
Steiner Ármin és Ferenc urak, Budapest	10.—
özv. Stern Frigyesné, Bpest.	10.—
Stern Károly úr, »	10.—
Sternthal Adolf úr, »	50.—
Strasser Róbert úr, »	10.—
Strausz Emil úr, »	20.—
Sváb Károly úr, főrendiházi tag, Budapest	100.—
Szegszárdi izr. hitközség	40.—
Szende József úr	10.—
Dr. Unger Bernát úr, Bpest	10.—
Dr. Venetianer L. úr, rabbi, Ujpest	10.—
Veszprémi izr. hitközség	20.—
Weisz Adolf úr, Budapest	10.—
Weisz Gyula úr, »	10.—
Dr. Weisz Miksa úr, tan., Bdp.	10.—
Dr. Weisz Mór úr,	10.—
Dr. Weiszburg J. úr, rabbi, Budapest	10.—
Weisz J. M. úr, Budapest	10.—
Weishut Alaj. úr, igazg., Wien	20.—
Weishut Károly úr, Budapest	10.—
Dr. Wellesz Gyula úr, rabbi, Nagy-Bittse	10.—
Wertheimer és Frankl urak, Budapest	10.—
Dr. Wolf Vilmos úr, Bpest.	10.—
Wolfner Lajos úr, »	10.—
Wollak Samu úr, »	10.—
Wottitz Baruch és Fiai, Bdp.	10.—
Zinsenheim Simon úr,	10.—
Dr. Ziegler Ign. úr, rabbi, Karlsbad	10.—
Zwack József és Tsa., Bdp.	20.—
Összeg	3014.50

B) *Hagyatékok.*

	Korona
Néhai Ehrlich Mózes úr hagyatéka	2000.—
Néhai Sternthal Adolf úr hagyatéka	2000.—
Néhai megyeri Kraus Lajos úr hagyatékának illetéki adó megtérítése kamattal együtt	205.79
Összesen	4205.79

C) *Alapítványok.*

	Korona
özv. Gomperz Zsigmondné alapítványa leányának néhai dr. Kaufmann Dávidné emlékére	1000.—
Összesen	1000.—

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

D) *Templomi adakozások.*

I. A dohanyutcai templomban.

	Korona		Korona
Adler Gyula úr . . .	50.	Herzmann Bertalan úr	50.—
Agoston Lajos úr . .	50.—	Klein J. D. úr . . .	25.—
Blücher József úr . .	5.	Lamm Mór úr . . .	20.—
Fellner Gyula úr . .	10.	Lindenbaum Mór úr .	130.—
Feivel Lipót úr . . .	20.—	Dr. Virág Mór úr .	10.—
Fischbein József úr . .	10.—	Weisz J. M. úr . .	50.—
Guttmann Mihály úr .	20.	Összesen	470.—

II. Az intézeti templomban.

Ausspitz Pál úr . . .	70.	Geiger úr	3.—
Dr. Bacher Vilmos úr .	17.—	Grünfeld úr	2.—
Bacher Ernő úr . . .	2.—	Grünhut úr	10.—
Balogh Ármin tanár úr	20.—	Gut Ede úr	—.72
Balogh József úr . .	10.—	Haas úr	2.—
Dr. Blau Lajos úr . .	14.—	Halász Kálmán úr . .	70.—
Blatt Henrik úr . . .	4.—	Hedwig úr	4.—
Bloch Mózes úr . . .	4.—	Hegedüs úr	3.—
Dr. Bloch Henrik úr .	7.—	Henik úr	2.—
Bloch Róbert úr . . .	5.—	Herzog úr	1.—
Dr. Borsodi József úr .	5.—	Dr. Horowitz J. úr . .	2.—
Deutsch úr	1.—	Kaminer D. úr . . .	4.—
Eisler M. úr	4.—	Dr. Katz M. úr . . .	2.—
Dr. Endrei úr	2.—	Kohn úr	2.—
Dr. Farkas Emil úr .	5.—	Kovács P. úr	10.—
Dr. Farkas József úr .	2.—	Körmeczi úr	3.36
Feuermann úr . . .	1.—	Dr. Neumann Ede fő-	
Dr. Flesch Armin úr .	5.—	rabbi úr Nagykanizsa	20.—
Frankl úr	2.—	Oblatt úr	—.72
Friedmann úr . . .	5.—	Perl úr	3.—
Fuchs Samu úr . . .	30.—	Dr. Richtmann M. . .	4.—
Gál úr	4.—	Salgó úr	3.—
Gans úr	4.—	Sidon Gábor úr . . .	5.—

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

	Korona		Korona
Spitzer Lipót úr	1.—	Schulz úr	2.—
Szenes Samu úr	3.—	Schwarcz J. úr . .	7.—
Schneider D. úr . . .	10.—	Összesen	404.80
Schulhof úr . . .	1.—		
A templomi adakozások összege			854.80

E) *Szelvények és kamatok.* Korona

Az egyleti vagyon kamatjai a Reich Gábor és Sarolta. a Horowitz Betti. az özv. dr. Kaufmann Dávidné és gelsei Guttmann-féle alapítványok kamatjaival együtt 6986.72

F) *Rendkívüli adakozások.*

A salgó-tarjáni köszénbánya-részvénytársaság . . .	213.36
Schuller József úrtól	10.—
Lazarus Valter úrtól	10.—
Sugár Lajosnétől	5.—
Dr. Drobinsky Jakab rabbi úrtól (Friedek)	40.—
A »Pester Lloyd« útján: Wolfner Lajos úrtól . .	20.—
Schönfeld Tivadar úr. Szeged	100.—
özv. Gomperz Zsigmondné, Bpest (koszorúmegváltás Engl Antalné)	25.—
König Lajos úr, Bpest (koszorúmegváltás Engl Antalné)	20.—
özv. Leitersdorfer Lipótné	50.—
Kraus József úr. Bpest (koszorúmegváltás Dr. Baranyai Vilmos)	10.—
A pesti izr. hitközség elöljársága útján:	
Hatvany-Deutsch Sándor főrendiházi tag úrtól . .	200.—
Kohner Zsigmond udvari tanácsos úrtól	100.—
Goldmann Mihály úrtól	20.—
Lederer Róbrt úrtól	5.—
Tachauer B. úrtól	10.—
Horowitz úrtól	4.—
Összesen	842.36

G) *Kisorsolt értékpapirokért* 10625

Kisorsolt $4^1/_2$%-os záloglevelek külömbözete . . . 225

Összesen 10,850

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

11) *Más adakozások az intézet és a segélyzőegylet javára.*

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ő Nagyméltósága méltóztatott intézetünk szegénysorsú növendékeinek támogatására az izr. iskolaalapból 2000 koronát engedélyezni.

Az izr. közalap bizottsága ugyan arra a célra 1500 koronát engedélyezett.

A pesti izr. hitközség előljárósága főt. dr. Kohn Sámuel rabbi úr javaslatára egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak megszavazta a Kohn S.-féle ösztöndíjat (200 kor.) és két hallgatónak a hitközségi ösztöndíjakat (à 200 kor.).

A pesti izr. hitközség előljárósága megszavazta egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak a Reich Gábor és Sarolta-féle ösztöndíjat (400 kor.).

A pesti Chevra Kadisa előljárósága engedélyezett a tanulók segélyezésére 800 koronát. Ezt az összeget. a jelzett célra fordítottuk.

Az izr. orsz. ösztöndíjegylet bizottsága megszavazott négy hallgatónak 200 – 200 koronai, egy hallgatónak 160 és négy hallgatónak 100—100 koronai ösztöndíjat.

Jóakaratukat a tanulók irányában tanusították: Eisler Samu, Feivel Lipót és Weiss J. M. urak, továbbá Gomperz Zsigmondné, Kornfeld Zsigmondné, Horn Dávidné, Keleti Jenny, Leitersdorfer Dávidné és Verő Henrikné úrhölgyek.

A bevételek összege.

	Korona
Tagsági díjak	3014·50
Hagyatékok	4205·79
Alapítványok	1000·—
Templomi adakozások	854·80
Szelvények és kamatok	6986·72
Rendkívüli adakozások	842·36
Kisorsolt értékpapirokért	10.625·—
Különbözet a kisorsolt értékpapirokért	225·—
Összesen	27.754·17

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

II. Kiadások.

A nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisz-terium által engedélyezett 2000 koronán, továbbá az izr. közalap bizottsága által megszavazott 1500 koronán, a pesti Chevra-Kadisa előljárósága által engedélyezett 800 koronán, valamint a Hatvany-Deutsch József úr által adományozott 2000 koronán kívül fordítunk az »Ecz-Chájim« pénztárából segélyezésre, ösztöndíjakra és más kiadások fedezésére 30.179·73 koronát, még pedig:

	K f.
Havi segélyezés, ellátás és ruházatra	11.832·40
Az egyleti behajtónak	129·22
Behajtási díj a templomadakozások után	28·88
A Goldzieher Izsák-féle ösztöndíj kifizetése . .	80·—
A Horowitz-féle alapítvány kifizetése	36·—
A 3%-os jelzálogsorsjegy konverziójáért	59·10
Díj a banknál	8·09
10% tőkekamatadó	24·71
Bélyegilleték	19·—
Emléktáblába való bevésés	38·10
Ehrlich Mózes alapítványának külön számlája . .	2.000·—
Értékpapirokra	15.919·94
Porto	4·29
Összeg . .	30.179·73

Ehrlich Mózes alapítványa.

	K f.
Betét a pesti magyar kereskedelmi banknál . . .	2.000·—
Szelvény	40·—
Kamat	—·47
Összesen .	2.040·47

Vétel a pesti magy. keresk. bank 4% záloglevelei .	1.977·44
10% kamatadó	—·05
Bélyeg és költség a banknál	—·48
Segélyre	40·—
Összesen .	2.017·97

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Kimutatás a Hatvany-Deutsch József úr által adományozott 2000 koronáról és a tavalról maradt 18 korona 44 fillérről.

	K f.
Ebédjegyekre	640—
Reggelire	1.419·20
Összeg	2.059·20[1])

Kimutatás az „Ecz-Chajim" vagyonáról az 1905. dec. 31-én.

Bevételek:	K f.
Készpénz 1904. december 31-én	5.228·73
Templomi adakozások	783·70
Tagsági díjak	1.760—
Rendkívüli adakozások	643·36
Kamatok	6.903·89
Kisorsolt értékpapirok	12.270·—
Alapítványok	5.900·—
Különbözet a becserélt $4^1/_2{}^0/_0$-os zálogleveleknél	288·33
Összesen	33.778·01

Kiadások:	K f.
Havi segélyre, ellátásra és ruházásra	10.035·20
Behajtási díj	73·—
Kezelési illeték	6·56
10% tokekamatadó	25·43
Értékpapirok	15.233·23
Bélyegilleték	19·97
A Kaufmann-féle díj kifizetése	160·—
Összesen	25.603·39
Bevételek	33.778·01
Kiadások	25.603·39
Marad	8.174·62

[1]) A hiányt: 59 korona 20 fillért az Ecz-Chájim pénztárából fedeztük.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Dr. Blau Lajos tanár, Budapest.

Protestáns Szemle
Theológiai Szaklap
Unitárius Közlöny
Bölcseleti Folyóirat
Erdélyi Muzeum
Szombati Ujság
Tanügyi Értesítő

Folyó évfolyam.

Buber Salamon, Lemberg. Saját kiadását:

תורה ד' Lemberg 1905.

Castiglioni Vittorio főrabbi, Róma. Következő saját műveit:

L'educazione dell'infanzia. Trieste Firenze 1901.
Discorso inaugurale. Trieste 1870.
Il maestro in qualità di medico. Trieste 1876.
La piegatura etc. Trieste 1878.
Jellinek A., Dio, il mondo e l'uomo secondo le dottrine del giudaismo I—II Trieste 1889—1890.
L'ideale di Sam. D. Luzzatto. Trieste 1900.
Jellinek A, L'apologia del giudaismo. Trieste 1893.
Protesta di Tranquillo Corcos . . . contro il neofito D. Paolo Sebastiano Medici. Trieste 1895.
מעמד הר סיני Krakau 1896.
Il Trattato del Metodo di Renato Cartesio. Trieste 1896.

Central Conference of American Rabbis.

Year Book 1905. Baltimore.

Deutsch-Israelitischer Gemeindebund, Berlin. Saját: Mitteilungen No. 65.

Dr. Drechsler Miksa, Budapest. Disszertációját:

Az aszketizmus állása a zsidó vallásos irodalomban Maimuniig. Kunszentmiklós 1906.

Dr. Eisler Mátyás rabbi, Kolozsvár.

A kolozsvári izr. nőegylet tíz éves története. Kolozsvár 1906.
A kolozsvári izr. felolvasó egyesület Évkönyve I. Kolozsvár 1906.

Galgóczi Ábrahám, Galgóc. Saját drámáját:

Der Wunderrabbi. Galgóc 1905.

Dr. Ginzberg Louis tanár, New-York. Saját felolvasását:

The Rabbinical Student. New-York 1906

Dr. Grünhut Lázár igazgató, Jeruzsálem. Saját művét:

Die Rundreise d. R. Petachjah aus Regensburg. II. rész. Jeruzsálem 1904—1905.

Dr. Grünwald M. rabbi, Wien.

Mitteilungen zur jüd. Volkskunde. XVI. XVII.

Dr. Guttmann Sámuel rabbi, Krakau. Saját:

Gedenkrede, Lemberg 1897.
Bikkurim I. Lemberg 1901.
Kazania etc. Lemberg 1904.
Wptyw hellenizmu na Aleksandrye i Jerozolime. Lemberg 1904.
Pamietna noc Sederowa. Lemberg 1905.

Dr. Heller Bernát tanár, Budapest. Saját:

Elements etc. de la legende des sept dormants. Paris 1905. (Kül. leny. a R. E. J.-ből.)

Dr. Jaraczewsky kerületi rabbi, Mühringen.

משנת רבי אליעזר Frankfurt a d. Oder 1717.
שירי תהלה Lemberg 1868.
Ehrt C., Versuch einer Darstellung d. hebr. Poesie s. l. s. a. [1865]
Blasche B. H., Philosophie d. Offenbarung. Gotha 1829.
Stölzel W. F., Gründe d. Beruhigung etc. Gotha 1771.
Stölzel W. F., Vorzug d. christlichen Religion (Predigt). Gotha 1766.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Jüdisch-theologisches Seminar, Breslau. Saját Értesitőjét 1905/6. évről tudományos melléklettel:

Horovitz S., Die Psychologie bei den jüdischen Religionsphilosophen. Heft III.

Dr. Krausz Sámuel tanár, Budapest. Saját:

היחום המדעי בין הרמבן והסמבים (a Hagoren V. kötetéből).

Lehranstalt f. d. Wissenschaft d. Judentums, Berlin. Saját értesitőjét melléklettel Yahuda és Maybaum tanártól.

Dr. Marmorstein A., Berlin. Saját disszertációját:

Studien z. Pseudo-Jonathan Targum I. Pozsony 1905.

Dr. Mezey Ferenc, izr. orsz. iroda titkára, Budapest.

Magyar Zsidó szemle, IX. kötet.

Muzeumok és könyvtárak orsz. felügyelösége, Bpest. Jelentés 1905. évi müködéséről. Bpest 1906.

Muzeumok és könyvtárak orsz. tanacsa. Budapest.

IV. Jelentése 1904/5. Bpest 1906.

Jegyzokönyvei. Bpest 1906.

Országos Izr. tanitóképzőintézet, Budapest. Saját értesitőjét 1904/5. tanévről. Budapest 1905.

Dr. Perles Felix rabbi, Königsberg. Saját:

Babylonisch-jüdische Glossen. Berlin 1905. (K. I.)

Pesti Chevra Kadisa elnöksége, Budapest.

האורה = ed. Buber, Lemberg 1905.

Dr. Pillitz Benö föorvos. Veszprém.

Weitzel K. L., Die christliche Passafeier d. ersten drei Jahrhunderte. Pforzheim 1848.

Hilgenfeld A., Judentum und Judenchristentum. Leipzig 1886.

Rapaport M. W., Stryj (Galicia). Saját értekezéseit:

L'esprit du Talmud et son influence sur le droit Judaïque. (Paris 1905).

Theokratie und Staatswesen.

Isr. Religionsschule zu Frankfurt a. M. Einladungsschrift z. öff. Prüfung. Frankfurt a. M. 1906.

Dr. Ritter B. főrabbi, Rotterdam.

Grünwald M. Über den jüdisch-deutschen Jargon. Budapest 1876. (Kül. lenyom. az »Ung. Israelit«-ből).

Frankel J., Het Godsdienst-Onderwijs en de Rabbinale Inspectie. Rotterdam 1877.

Caro A., Auszug aus הבותב והקבלה etc. Königsberg 1862.

Dr. Rosenau William Johns Hopkins University, Baltimore Saját:

Some Ancient Oriental Academies. Baltimore 1906.

Schill Salamon, tanár. Budapest.

Egyetemes Philologiai Közlöny. III – XXIX (1879—1905) és 2 pótkötet.

Magyar Nyelvőr I. kötet (2. kiadás).

Nyelvőr Kalauz 1 köt. Bpest 1883.

Továbbá egyéb iratok 12 kötet és 38 füzet.

Schulhof L., Budapest.

מגלה-tekercs.

נועם אלימלך Lemberg 1875.

לבוש האורה (Warschau) 1860.

מלל אברהם London 1872.

יוחסין Lemberg (def.).

Dr. Vogelstein Hermann rabbi. Königsberg. 39. Bericht über d. Religionsunterricht in Königsberg Saját iratával:

Militärisches aus der israelitischen Königszeit. Königsberg 1906.

Vadász Ede, Budapest.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Frankl O., Schiller in seinen Beziehungen zu den Juden und zum Judentum. Ostrau-Leipzig 1905.
A Társadalomtudományi Társaság Pulszky Agost könyvtárának betűirendes katalogusa. Budapest 1903.
2 Isr. Taschenkalender 5665 (Rödelheim-Budapest).
Gerő Attila, Mámor. Budapest 1904.
הגדה על פסח עם תרגום (משה דעבוי), Wien 1791.
Ahronsohn Löbl arcképe (1869).

Dr. Venetianer Lajos rabbi, Budapest. Saját iratát:

Ezekiels Vision und die Salomonischen Wasserbecken. Bpest 1906.

Dr. Weisz Miksa tanár, Budapest. Saját művét:

Katalog d. hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann s. A., Frankfurt a. M. 1906.

Wetstein F. H., Krakau. Következő saját iratait:

Krakau 1892, קדמוניות מפנקסאות ישנים.
Krakau 1893, תולדות מהר"חן
דברים עתיקים מפנקסי הקהל.
Krakau 1901, בקראקא.
Krakau 1900, לתולדות שי"ר.
Krakau 1900, חליצת מכתבים.
Breslau s. a. מפנקסי הקהל בקראקא.
Krakau 1905, שברי לוחות.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

D)

A vásárolt könyvek lajstroma.

Alte Orient, 1905.

Archiv für Religionswissenschaft, VII—IX. és VIII. Beiheft.

Archives Israelites XVII, XX, XXIII, XXXI, XXXIII, XXXVII, XLVI, XLVII.

Athenasii Opera omnia. 2⁰ (cz h.)

Bacher W., Bibel- und traditionsexegetische Terminologie d. Amoräer, Lpzg. 1905.

Bartolocci, Bibliotheca Rabbinica, I—IV. Roma 1675—1693. 2⁰.

Bauer Bruno, Die Religion d. A. T. I.—II. Berlin 1836.

Bamberger S., Geschichte d. Rabbiner Würzburgs. Wandsbeck 1905.

Bäumker-Hertling, Beiträge z. Gesch. d. Philosophie d. Mittelalters. IV., V.

Biblia Hebraica etc., Ariae Montani, Genua 1618. 2⁰.

Biblia Hebraica, 17 kötet. Genova 1618.

Bihlia Sacra, Latino-germ. Augsburg 1737.

Biblische Studien, IV. 1., 2—4; IX. 4; X. 1—3;

Bischoff E., Jesus und d. Rabbinen. Leipzig 1905.

Bloch S., Foi d'Israel. Paris 1859.

Borus S., Sollen und dürfen d. Juden z. Christ. übertreten? Strassburg 1906.

Brederek E., Konkordanz z. Targum Onkelos. Gießen 1906.

Brenner L., Religion u. Bibel. Lpzg. 1905.

Brody H. u. Albrecht K., Neuhebr. Dichterschule d. spanisch-arab. Epoche. Lpzg. 1905.

Brockelmann C., Syrische Grammatik. 2. Aufl. Berlin 1905. 5 pld.

Buxdorf I. fil., Exercitationes. Basel 1659.

— Dissertationes. Basel 1662.

Büchler Zs., Magyar C'enuh Urenuh. Dunaszerdahely 1905.

Calepinus Septem Linguarum. Patavii 1752.

Cassirer E., Krit. Idealismus u. d. Philosophie des gesunden Menschenverstandes. Gießen 1906.

Castelli D., Leggende Talmudiche. Pisa 1869.

Concilia II.

Coen A., Trattato de' Tropi etc. Reggio 1808.

Corriere Israelitico, I—XXXII (1862-1893).

Crinesius M. Ch., בבל sive Discursus de confusione linguarum etc. Nürnberg 1629.

Dalman G., Grammatik d. jüdisch-pal. Aramäisch. 2. Aufl. Lpzg. 1905.

Degener H. L., Wer ist's? Zeitgenossenlexikon. Lpzg. 1905.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Deissmann A., Septuaginta Papyri. Heidelb. 1905.
Dujardin E., La source du fleuve chretien. Histoire critique du Judaisme. 2. kiad. Paris 1906.
L. Ebreo convinto, Roveredo 1729.
Educatore Israelita, I—XXII. (1853—1874).
Egli J., Concilium von Trient, Grätz 1827.
Eötvös-Falk, Nationalitäten-Frage. Pest 1865.
Faitlovitch J., Voyage chez les Falachas. Paris 1905.
Falter G., Beitr. z. Gesch. d Idee. I Philo u. Plotin. Gießen 1906.
Freudmann G., Maimonides etc. Kethub. VI—VIII. Berlin 1904.
Friedberg B., Familie Landau. Frf. a. M. 1905.
Friedländer M., Die religiösen Bewegungen innerhalb d. Judentums etc. Berlin 1905.
Frohnmeyer-Benzinger, Bilderatlas zur Bibelkunde. Stuttgart 1905.
Gentilomo Eugenia Pavia, Nicaule agginutevi alcune traduzioni di poesie sacre Ebraiche. Venezia 1847.
Ghiron J., Monete arabiche del cab. num. di Milano. Milano 1879.
Grätz, Volkstümliche Geschichte d. Juden. 3 Bde. Lpzg. (1906).
Grützmacher G., Hieronymus II. Berlin 1906.
Halbert A., D. Rätsel: Jude. Berlin-Steglitz s. a.
Harnack A., Mission u. Ausbreitung des Christentums. 2. Aufl. I—II. Leipzig 1906.
Hebräische Bibliographie, XIX.
Heilbron E., Das Tier Jehovah's. Berlin 1905.
Hennecke E., Handbuch d. N. T. Apokryphen. Tübingen 1904.
Hennecke E., Neut. Apokryphen. Tübing. Lpzg. 1904.
Henriques H. S. Ch., Return of the Jews to England. London 1905
Hess, Jüdische Schriften, herausg. von Zlocisti. Berlin 1905.
Hezel W. F., Hebr. Sprachlehre. Halle 1777.
Hinneberg P., Die Kultur d. Gegenwart. Berlin—Lpzg. 1905. I_1, I. IV. VIII.
Hoberg G., Moses u. d. Pentateuch. Freiburg i. Br. 1905.
Hoffmann A., René Descartes. Stuttgart 1905.
Hoffmann D., Mechilta de Rabbi Simon b. Jochai. Frkf. a. M. 1905.
Hölscher G., Kanonisch u. Apokryph. Lpzg. 1905.
Hunger J., Becherwahrsagung bei d. Babyloniern. Lpzg. 1903.
J. M. J. T., Évkönyv. Budapest 1906.
Jabalot F., Degli Ebrei nel suo rapporto colle nazioni cristiane, ed. 3. Roma 1825.
Jacob B., Der Pentateuch. Lpzg. 1905.
Jakoby A., D. geogr. Mosaik von Madaba. Lpzg. 1905.
Jastrow M., D. Religion Babyl. u. Assyriens. Gießen 1905.
Jedidja, VIII. (1831.)
Jew. Encyclopedia, IX—XII.
Jew. Quart. Review, 1905.
Jeffreys L. D., Ancient Hebrew Names. London 1906.
Jona J. B., Quattuor Evangelia Hebr. Roma 1668.
Jülicher A, Einleitung in d. Neue Testament. 5. u. 6. Aufl.
Kalischer H., Drischath Zion. Berlin 1905.
Katz A., Der wahre Talmudjude. Berlin 1899.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Kleinert P, Die Profeten Israels in socialer Beziehung. Lpzg. 1905.
Kistner A, D. Kalender d. Juden. Karlsruhe (1905).
Kuttner B., Jüdische Sagen u. Legenden. IV. Frankfurt a. M. 1906.
Ladendorf O., Historisches Schlagwörterbuch. Straßburg - Berlin 1906.
Lautenbach C., Flavii Josephi Historien und Bücher; Egesippi fünf Bücher. Straßburg 1581. 2°.
Lazarus M., Ideale Fragen. Lpzg. 1885.
Lazarus N. u. Leicht A., Moritz Lazarus' Lebenserinnerungen. Berlin 1906.
Lenormant F., La Genése. Paris 1883.
Leone Hebreo, Dialoghi di amore. Venezia 1552.
Leusden J., Jonas illustratus. Utrecht 1656.
Levy A., Targum zu Koheleth. Breslau 1905
Levi B., Vita et scritti di Azaria de' Rossi. Padova 1868.
Lidzbarski M., Ephemeris f. sem. Epigraphik. II. 2. Gießen 1906.
Le **Long J.**, Bibliothecae sacrae pars altera. Lpzg. 1710
Luzzatto S. D., Discorsi morali. Padova 1857.
-- Catalogo ragionato. Padova 1881.
— Epistolario I—II. Triest 1890.
— Discorsi storico-religiosi. Padova 1870.
— Il libro di Giobbe volgar. Trieste 1853.
— **Ph.**, Etudes sur les inscript. Assyriennes. Padova 1850.
Margel Margel-hebr. Wb. 27—40.
Maroni D. J, Guida degli smarti. I—III. Livorno-Firenze 1870—76.
Meinhold J., Sabbath u. Woche im A. T. Göttingen 1905.
Meyer E., D. Israeliten und ihre Nachbarstämme. Halle a. S. 1906.
Mommert C., Topographie Jerusalems. III. Lpzg. [1905].
Monatsschrift 1905.
Morais H. S., Eminent Israelites of the XIX. century. Philadelphia 1880.
Musatti C., Mosé e il Prof. Roncati. Venezia 1886.
Nathanael XXII.
Neumark M., Lexik. Unters. z. Sprache d. jer. Pentateuch-Targume I. Berlin 1905.
Nöldecke Th., Mand. Grammatik. Halle 1875.
Ouseel Ph., Introductio in accentuationem Hebraeorum metricam. I—II. Leyden 1714. 4°.
Opitius H., Nov. Lexicon Hebr. Chald. ed. Eichhorn, editio tertia, I—II. Halle 1793.
Orientalische Studien Th. Nöldecke gewidmet, I—II. Gießen 1906.
Orientalist. Literaturzeitung. 1905.
Patai J., Babylon vizein. Budap. 1906.
Pastor, L., Geschichte d. Päpst IV. Freib. i. B. 1906.
Perreau, P., Discorso intorno al Gan Eden del Rab. Chaim Israel (K. l.)
Peters N., Älteste Abschn. d. zehn Gebote, der Papyrus Nash. Freib. i. B. 1905.
Prost, J., D. Sage vom ewigen Juden in d. neueren deutsch. Literatur. Lpzg. 1905.
Protestant Realencyclopädie³. XVI-XVII.
Reggio J., Strenua israelitica 1852—1856. Gorizia 1852—1856.
Reinach S., Cultes, Mythes et Religions I. Paris 1905.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Ries-Rückert, Atlas Scripturae Sacrae. Freiburg i. B. 1906.
De Rossi G. B., Della lingua propria di Cristo. Parma 1772. 4º.
— Della vana aspettazione degli Ebrei del loro re Messia. Parma 1773. 4º.
Sainte Bible, Bruxelles 1866. 2º.
Samter W., Judentaufen im 19. Jahrh. Berlin 1906.
Sarchi Ph., Essay on Hebrew-Poetry. London 1824.
Saulcy, F. de, Dictionnaire topographique de la Terre Sainte. Paris 1877.
Schwartz E., Christliche und jüdische Ostertafeln. Berlin 1905.
Seldenus J., De Synedriis, editio ultima. Amst. 1679.
Soave M., Dei Soncino. Venezia 1878.
Soltan W., Fortleben des Heidentums in d. altchr. Kirche. Berlin 1906.
Sonnenfels A. v., Jüd. Blut-Ekel. Wien 1753.
Stähelin G., Antisem. d. Altert. Basel 1905.
Steinschneider M., Geschichtsliteratur d. Juden etc. I. Abt. Bibliographie d. hebr. Schriften, Frkfrt. a. M. 1905.
Steinthal H., Juden und Judentum her. v. G. Karpeles. Berlin 1905.
Stephanus, Thesaurus linguae lat. I—IV. Lugd 1573. 2º.
Strack H. L., Grammatik d. Bibl.-Aramäischen. 4. Aufl. Lpzg. 1905.
Taciti Agricolae ed. Némethy. Bpst. 1884.
Tänzer A., Geschichte d. Juden in Tirol u. Vorarlberg. Meran 1905.
Theologischer Jahresbericht. XXIV.
Tommaseo N., Storia di Mosé Corenese. Venezia 1841.
della Torre L., Orazioni Postume. Padova 1878.
Vassel Eusèbe, La litterature populaire des Israelites tunisiens. Paris 1905.
Venturi-Gazola, Il Salterio Ebraico. Verona 1816. 4º.
Vessillo Israelitico, XXIII—XLI. (1875—1893.)
Vulgata, ed. Wien 1863.
Weill A., Le Pentateuque II. Paris 1886
Windelband W., Platon. 4. Aufl. Stuttgart 1905.
Witsii Exertationes sacrae. Basel 1739.
Wünsche, A, Die Schönheit d. Bibel I. Lpzg. 1906.
Zeitschrift für alttest. Wiss. XXVI.
Zeitschrift für Demogr. II.
Zanolini A., Disputationes. Venezia 1753.

אהבת ציון וירושלם שביעית, Ratner. Wilna 1905.
אור מאיר [דיינארד], New-York 1896.
איל המלואים, Krotoschin 1845.
איש אמונים, Jeruzsálem 1878.
אלפסי, I—III. Riva di Trento 1558. 2º.
אלפסי, I—III. Sabionetta 1554. 2º.
אלפסי [ח'ב], Krakau 1598. 2º.
אשריון, Jeruzsálem 1905.
ארבעה ועשרים עם חו'מת אנ'ך, Pisa 1803.
ארץ צבי, Munkács 1887.
באר בשדה, Jeruzsálem 1846.
באר שבע, Jeruzsálem 1817.
באר שבע, Frankfurt a. M. 1709. 2º.
בית יצחק על מסכת מגילה, Munkács 1896
בית לוי, Zolkiew 1732.
בן זוריון, Konstantinápoly 1743.
בן פורת יוסף, Salonichi 1797.
בנין אהל מועד, Munkács 1837.
גולל אור, Smyrna 1716.
דברים טובים, Venezia 1601. 4º.
דברי יצחק, Munkács 1906.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

דברים ערבים, Ehrmann B. Munkács 1905.
תנ"ך ed. Kahana : ס' דניאל, Kiew 1906.
דרך השלום, Munkács 1905.
דת ודין, Konstantinápoly 1726.
הגדה של פסח, Venezia 1740.
זהר חדש ומדרש נעלם, Venezia 1665.
זהר על התורה, Amsterdam 1715.
חדושי ברכות ונטין מהרשב"א, Venezia 1523. 4°. (cz. h.).
חמר חדת ועתיק, Livorno 1849.
חמשה ח' תורה עם ה' מגלות והפטרות, Amsterdam 1680. 4°.
חמשה חו' תורה וה' מגלות והפט' עם נביאים וראשונים, Amsterdam 1700. 12°.
חמשה חו' תורה וה' מגלות והפט', Amsterdam 1712. 12°.
חמשה חו" תורה וה' מגלות והפט', 32°. (cz. h.)
חמשה חומשי תורה [עם ה' מגילות והעתקה רומית], Venezia 1551. 4°.
חמש מגלות והפט', Cremona 1566. 2°.
חמש מגילות עם תרגום ופירוש רש"י, Venezia 1591.
חקרי לב, Szatmár 1905.
טוב טעם, Livorno 1864.
טור אורח חיים, Venezia 1564. 2°.
טור אורח חיים, Venezia 1566. 2°. (cz. h.)
טור אורח חיים, Venezia 1589. 2°.
טור א"ח עם ב"ח, Krakau 1631. 2°.
טור חשן משפט, Venezia 1567. 2°. (cz. h.)
טור חשן משפט, Sabionetta 1559. 2°.
טור ח"מ, Venezia 1594. 2°.
טור יורה דעה, Venezia 1564. 2°.
טור יורה דעה עם ב"ח, Krakau 1635.
טורי זהב ח"מ, Fürth 1727. 2°.
יוסף לקח, Cremona 1576.
ילקוט על התורה, I Salonichi 1526. 2°.
ילקוט אפרים וס' יד דוד, Vácz תרס"ה.
יפה שעה, [Salonichi] 1813.
יריעות שלמה, Tunis 1891.
כבוד חכמים, Berlin 1899.
כלי יקר, Lublin 1602. 2°.
כרוב ממשח, Alexandria 1895.
כתר חכמה, Jeruzsálem 1880.
לבוש מלכות, Lublin 1602. 2°.
לבב דוד, Livorno 1865.
לוח ארץ ישראל, XI Jeruzsálem.
לי לישועה, Jeruzsálem 1883.
לימודי ה', Reggio 1824. 8°.
לשם זבח, Altona 1767.
מאמר במערכת וקצת ביאורי המורה, Venezia 1574. 4°.
מאיר בת עין עם ערכי הכנויים ח"ב, Smyrna 1755.
מבוא שערים, [Korez] 1806.
ספ' המבחר ח"א, Eupatoria 1836. 2°.
ס' המגיד עזרה תרי עשר, Amsterdam 1699. 16°.
מחזור, I—V. Venezia 1711. 2°.
מחזור כמנהג אשכנז [ח"ב], Venezia 1568. 2°.
מנחת עני, Dyhrenfurt 1787. (def.) 4°.
מקראות גדולות ב' וג', Venezia 1517/18. 2°. (cz. h.)
מקראות גדולות, I—III. Venezia 1568. 2°.
מקראות גדולות, IV. Venezia 1618. 2°.
ס' רב מרדכי, Krakau 1598. 2°.
משנה כסף, ed. Last. Krakau 1905.
משנה תורה, I.—IV. Venezia 1574. 2°.
משנה תורה ח"ב, Venezia 1550. Justinian. 2°. (cz. h.)
משניות ח"ב, Venezia 1681. 4°.
משניות ה"ב, Amsterdam 1733. 4°.
משניות ס' נזיקין, Mantua 1562. 4°.
נחלה לישראל, Alexandria 1862.
סמא דחיי, 1905.
עבודת הקדש, Krakau 1577. 2°.
עין ישראל, Venezia 1625. 2°. (cz. h.)
ענף עץ אבות, Krakau 1903.
ערכי הכנויים [Korez s. a.].
ערך מלין לשעורי תורה שבכתב, Berditsev 1904.
ס' הערוך, Venezia 1553. 2°.
ציוני, Korez 1795. 4°.
צנצנת המן, Offenbach 1723.
צער בת רבים, Lemberg 1905
צפיחת הדבש, Munkács 1887

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

צרור המור, Venezia 1523. 2⁰. (def.)
קדש הלולים, Amsterdam 1819.
קהלת משה, Wiener S. IV—V. Petersburg 1904.
קהלת עם חמדת ישראל, Livorno 1820.
ראשית חכמה, Krakau 1593. 4⁰.
ראשית חכמה הקצר, Venezia 1600. 12⁰.
רב פנינים, Venezia 1601. 4⁰.
רשי עה התורה ועל המש מגילות, Venezia 1548. 4⁰.
שחיטות ובדיקות של יעקב ווייל, Krakau 1585.
השהר, IV. Wien [1873].
שלום לעם, Aleppo 1895.
שלחן ערוך, Venezia 1567. 2⁰.
שם הגדולים השלם, ed. Krengel, Podgorze 1905.
שמחה לאיש, Jeruzsálem 1893.
שות הרא"ש, Venezia 1608. 12.
שמע שלמה, Smyrna 1659. 4⁰.
שערי אורה, Mantua 1561. 4⁰.
שער יהושע, Saloniki. 4⁰. (cz. h.)
שערי רחמים, Jeruzsálem 1881.
שיך חשן משפט, Amsterdam 1663. 2⁰.
תאניה ואניה, Munkács 1887.
תוכחות מוסר, Konstantinopel 1735. 4⁰.
תולדות אהרן, Venezia 1591. 4⁰.
תורה הפטרות ומגלות, Prag 1863. 4⁰.
תלמוד בבלי, Berditsev 1894.
תלמוד ירושלמי מס' יבמות, ed. Friedlander.
תפלה למשה [אלמושנינו]. 4⁰. (cz. h.)
ס' התרומות, Prag 1605. 2⁰.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

E)

Magyar könyvtár.

Akademial értesitő 1905.

Alexander B. és Lenhossék M. A műveltség könyvtára. Az ember. Budapest 1905.

Arany János. M. Remekírók. 44. k. Budapest 1905.

Balassa Bálint és Zrinyi Miklós. Magy. Remekír. 1. k. Bpest 1905.

Barta Mór, Platen Ágost mint drámaköltő. Budapest 1906.

Cherbuliez, Feketék és vörösek, Budapesti Szemle 1905.

Holdeni, Meta. Klassz. Regénytár VII. k.

Cholnoky J. és Kövesligethi Radó. A műveltség könyvtára. A világegyetem. Budapest 1906.

Csokonai Vitéz Mihály. M. Remekírók 8. k. Budapest 1905.

Csuday J. és Schönherr Gy. Nagy képes világtörténet. VI. k. Középkor III. rész. A középkori intézmények bomlása és a renaissance.

Deák Ferenc, Magy. remekír. 18. Budapest 1996.

Dickens, Copperfield. 3 k. Klassz. Regénytár XI. XII. XIII. Budapest 1905

Dickens, A Pickvick Club. 2 k. Klassz. Regénytár XXI—XXII. Budapest 1906.

Dóczi Lajos, Carmela. Magy. regényírók 40. Budapest 1906.

Br. Eötvös József, I. r., Magyar Remekír. 30. Budapest 1905.

Eötvös Károly, Művei 4 k. XIII—XVI. Budapest 1905.

Escott, A mai Anglia. Bpest 1905.

Ferenczi Z., Deák élete. 3 kötet. A M. T. A. kiadása. Budapest 1904.

Flaubert, Bovaryné. Klassz. regénytár kiadása. VI. k.

France, Ludláb királyné. Klassz. regénytár XXV. Budapest 1906.

Friedjung H., Harc a német hegemoniárt. 3. k. Budapest 1904.

Gaal József, Szirmay Ilona. Magyar remekírók 4. k. Budapest 1905.

Gogoly, Holt lelkek. Klassz. regénytár. XIV. Budapest 1905.

Goncsárov, Oblomov. 2 k. Klassz. regénytár. XXIII–XXIV. Budapest 1906.

Goncourt, Demailly Károly. Klassz. regénytár. XVI. Budapest 1905.

Gyöngyösi István, Magyar remekírók. 3. k. Budapest 1905.

Herczeg F., Pogányok. Magyar regényírók 55. Budapest 1905.

— Simon Zsuzsa; A honszerző; Szabolcs házassága; Balatoni rege; Pogányok; Gyurka és Sándor; Ocskay brigadéros; Az első fecske. Budapest 1905.

Holló József és Pfeiffer Ign. A műveltség könyvtára. A technika vív-

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

mányai az utolsó száz évben. Budapest 1905.

Iványi Ödön, A püspök atyafisága. 2 k. Magyar regényírók. 44, 45. Budapest 1905.

B. Jósika Miklós, A csehek Magyarországon. 2 k. Magy. regényírók 10., 11. Budapest 1905

Jókai M., Az új földesúr. Magyar remekírók. 21. k. Budapest 1905

Justh Zs., A pénz legendája; Ganyó Julcsa. Magy. regényírók 53. k. Budapest 1905.

— Fuimus. Magy. regényírók. 54. Budapest 1906.

Kardos Samu, Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. 2 kötet. Budapest 1906.

Katona J. és **Gr. Teleki L.,** Magy. remekírók. 15. k. Budapest 1905.

Kemény Zs., Magyar remekírók. 32. Budapest 1905.

Kidd, A társadalom fejlődése. Budapest 1905.

Kisfaludy Károly, Magyar remekírók. 12. k. Budapest 1905.

Kisfaludy Sándor, II. r. Magyar remekír. 11. Budapest 1905.

Kossuth Lajos beszédei. Kiadja Kossuth Ferenc. Budapest 1905.

Kubinyi F., Béla király névtelen jegyzőjének kora és hitelessége. I. II. Budapest 1904.

Kuthy L, Hazai rejtelmek. 2 k Magy. regényír. 8—9. Bpest 1906.

Magyar népdalok, Magy. remekír. 54. Budapest 1906.

Magyar Paedagógia. XIV. évfolyam. Budapest 1905.

Mikes K., Magyar remekír 5. Budapest 1906.

Művészeti könyvtár. (Folytatás) VII. VIII. IX. k. 3 kötet.

Nemethy G., római elégia Budapest 1905

Olcsó könyvtár, 31 füzet.

Palágyi Menyhért, Az ismerettan alapvetése. Budapest 1904.

Patai József, Magyar zsidó könyvtár. 6 füzet. Budapest 1905.

Payot, Az akarat nevelése. Budapest 1905.

Petőfi Sándor. 2 k. Magy. remekír. 33—34. Budapest 1906.

Pirchala Imre, A magyarországi középiskolák rendje. 2 k. Budapest.

Radó Antal, Leopardi és Musset. Budapest 1905.

Rákosi Viktor, Elnémult harangok. Magy. regír. 58. Budapest 1905.

Steinthal, Vörös és fekete. Klassz. regénytár XV Budapest 1905.

Gróf Széchényi István, Munkái. II. sorozat. 2 k. Budapest 1904/5.

Thackeray, Hiúság vására. 2 k. Klassz. reg.-tár. XIX—XX. Bpst. 1905.

— Pendennis története. I—II Klassz. Regényt. VIII. IX. k.

Tolnai, Lajos. A báróné ténsasszony. Magy. regényírók 49. k. Budapest 1905.

Tolsztoj. Karenina Anna 2 k. Klassz. reg.-tár. XVII—XVIII. Budapest 1905.

Trompa, M, IV. r. Magy. Remekír. 40. Budapest 1905.

Turgenjev, Apák és fiuk. Klassz. Regényt. X. k.

Vas Gereben, Nagy idők, nagy emberek. Magy regényírók 28. Bpst. 1906.

Vértessy Dezső, A szerelem ABC-je. Budapest 1905.

— Theokritos költeményei. Bpst. 1904.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

29.

A BUDAPESTI ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESITŐJE

Az 1905/1906. TANÉVRŐL.

188

LEO MODENA LEVELEI ÉS IRÁSAI

ADALÉK AZ OLASZ ZSIDÓK ÉS A HÉBER MAGÁNSTILUS TÖRTÉNETÉHEZ.

KÉZIRATOKBÓL KIADTA,
MAGYARÁZATOKKAL ÉS BEVEZETÉSSEL ELLÁTTA

Dr. BLAU LAJOS
TANÁR.

Második (Befejező) Rész.

BUDAPEST 1906.

Nyomatott Alkalay Adolf és Fia-nál Pozsonyban.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

VIII.

Velencei rabbik 1550—1650.

Azon férfiak közül, kikkel Leó közeli vagy távoli összeköttetésben állott, különös figyelmet érdemelnek a velencei rabbik. Ezek részben elődei, részben kartársai voltak és ugyanezért életrajzaikat külön fejezetben adjuk. A források némelyiknél felette gyengén folynak, de azért ezek a biográfiák teljesebbek mint azok, amelyek Nepi-Ghirondinál, az olasz rabbik történészeinél és másoknál találhatók. Persze csupán teljesebbek, de nem teljesek, mert remélhető, hogy a tekintetbe jövő irodalom újabb átkutatásánál még több ismeretlen adat fog felszínre kerülni. A fősúlyt ezekre a konkrét adatokra vetettem és épezért a csekélyebbeket sem vetettem meg. Költői történelmi képek bizonyára vonzóbbak, de nem tanulságosabbak.

Mindössze csupán hét életrajzot adok, mert azon velencei rabbikat, kik Leó leveleiben nem említtetnek, mellőztem, mivelhogy életrajzaik nem tartoznak munkám keretébe. Epigy kizártam Azarja Figót és másokat, kikről a héber jegyzetekben már szó volt. Az e helyen tárgyalt rabbik nevei különböző csoportokban sűrűn találhatók döntvények, approbációk és hasonló iratok alatt, de nem tartottam szükségesnek, hogy ezeket a helyeket minden egyesnél felsoroljam, sem azt, hogy külön összeállítsam.

1.

Sámuel Jehuda Katzenellenbogen[1]).

Sámuel Jehuda nagyhírű tudóscsalád sarja, amely Németországból származott Olaszországba. Dédatyja Jehuda

---

[1]) Izsák Chajim Cantarini, פחר יצחק, Amsterdam 1685, p. 10 (K. őseiről is); שם הגדולים השלם ed. Krengel 35 a és 120 b; Ghirondi

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

1462 után Mainzból menekülni volt kénytelen és Paduában telepedett le, hol csakhamar rabbi lett és egyidejűleg az ottani. akkoriban világhírű egyetemen bölcsészeti előadásokat tartott. Az egyetem lépcsőházának falán még egy emberöltő előtt látható volt Jehuda képe. Utódja lett fia Ábrahám (1509), kinek Hanna nevű leányát nőül vette Méir, ki mint tanuló a nassaui Katzenellenbogenből jött Paduába. Midőn Ábrahám 1525-ben meghalt, veje örökölte rabbiszékét, melyet 40 éven át 1565-ben bekövetkezett haláláig birt. A család őse Jehuda Minz (Mainz) és Méir Padua (מהר"ם מפאדובה), korának legnagyobb rabbitekintélye, a Katzenellenbogen-családnak oly fényt kölcsönöztek, melynek sugarai elvilágítottak a Szentföldre, Német-. Magyar-Lengyel- és Oroszországig[1]).

Ezt a családi dicsőséget örökölte és gyarapította a mi Jehudánk[2]), Méir fia, ki 1521-ben született Paduában. Élete Paduában és Velencében folyt le minden viszontagság nélkül. Atyja vezetése alatt tanulmányozta a talmudot és már kora

---

כרם חמד III. 94—96; אור החיים 1022; Fürst II. 179 (hiányzik ס' דרשות); CB 7047; Mortara 47; Eisenstadt—Wiener דעת קדושים, Petersburg 1897—1898, p. 82 k. és a מזכרת רבני איטליא függelékben p. 83; Kahan S., ענף עץ אבות, Krakau 1903, p. 3 és p. XVII. A תולדות גדולי ישראל-ban hiányzik egy Katzenellenbogen S. J. cikk. Ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy Ghirondi ezt a cikket biográfiai művéből vette ki, midőn a כרם חמד-nek beküldte és azután nem pótolta. A Lampronti (פחד יצחק sub חליצה fol. 25 a) említette שמואל יהודה אשכנזי מוניציאה azonos a mi S. J. Katzenellenbogenünkkel, mert a 27. kiszlév 1573-ból datált פסק aláírásában pusztán שמואל יודא áll és Lampronti אשכנזי-t csupán az okból teszi hozzá, mert közvetlenül utána ugyanabban az ügyben אברהם הספרדי מוניציאה-tól הפכמה-t idéz (337). Ghirondi Lampronti idézete alapján egy Sámuel Jehuda Askenazi nevű külön velencei rabbit teremtett. Steinschneider már kérdi (CB 7047), vajjon Askenazi és Katzenellenbogen nem azonos-e?

[1]) A Minz-Padua-Katzenellenbogen családról, melynek tagjai mai napig élnek, egész irodalom létezik, a mely a דעת קדושים utolsó darabjában 87. lap fel van sorolva. V. ö. még alább Sául Wahlnál.

[2]) Így hitták tulajdonképen ősatyja után és Leó mindig így nevezi (lásd az indexet a héber részhez). A Sámuel melléknevet kétségtelenül valamely súlyos betegség alkalmával kapta, midőn a kor szokása szerint a beteg nevét megváltoztatták.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

ifjúságában széles tudásra tett szert[1]). Egyéb ismereteket is szerzett és minden bizonnyal müvelt ember volt, mint általában az olasz talmudisták. De tanulmányainak ezen oldaláról nincsenek közelebbi adataink. Tanulótársai közé tartozik Abtaljon Modena, Leó nagybátyja[2]).

Házassága után is atyja házában maradt. Felesége, kiről csak a neve ismeretes (Ogla), egy fiúval és két leánnyal ajándékozta meg. Mindkét leánya Velencében ment férjhez[3]). Az egyik Eliához, Eliezer Askenazi ismert rabbi és szerző fiához. Eliezer ugyanis egy ideig Velencében élt, honnan Posenbe került mint rabbi és Krakóban mint magánember halt meg 1586-ban[4]). A második egy rokon, Joel Askenazi felesége lett[5]). Jehuda egyetlen fia Saul Wahl[6]) volt, ki a monda szerint egy éjszakán át Lengyelország királya volt és aki a neves és elterjedt Katzenellenbogen nemzetség őse[7]). Jehuda közelebbről nem ismeretes rokonságban volt Mózes Isserls (רמ"א) rabbival és általában azt állítják, hogy fiát, Sául Wahlt, azért küldte Lengyelországba, hogy az ottani talmudiskolákban kiképezze magát. De ezt az állítást nem fogadhatjuk el, ha meggondoljuk, hogy Sául legalább 20 éves volt, midőn nagyatyja meghalt, kit a lengyel talmudisták is, mint Isserls és mások, a legmagasabb talmudtekintélynek ismertek el. Valószinűbb, hogy Sául mint pénzember került Lengyelországba, minthogy akkortájt a velencei és a lengyel zsidók élénk, főkép pénzügyi természetű üzleti összeköttetésben

[1]) Atyja döntvénygyüjteményének 9. számában Baruch Uziel Mantuából יניק וחכים-nak nevezi.

[2]) II. 41, 1. jegyzet. Vajjon Ábrahám Portaleone tanulótársa volt-e, mint דעת קדושים 82 állíttatik, nagyon kétes, mert Jehuda 21 évvel volt idősebb Ábrahámnál (szül. 1542-ben, Mortara 5 szerint).

[3]) עזה עין אבות XVII. lap, 113. szám; II. 95, 4. j.

[4]) דעת קדושים 84; II. 95, 4. j. Műve מעשי ה' Velencében nyomatott ki 1583-ban és több kiadást ért.

[5]) ד"ק l. c.

[6]) A róla szóló irodalom fel van sorolva דעת קדושים 83. l. A főmunka Carmoly גדולת ישאול-ja. A mondát utoljára Bloch Ph. világította meg (Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen IV (1888) 233—255). L. még héber rész 188. l. 2. j.

[7]) V. ö. ד"ק és עזה עין אבות 30, 112. szám.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

allottak egymással. Tényleg úgy Méir Padua, mint fia Jehuda gazdagok voltak[1]), mely körülmény a Sául Wahl köré fonódott mondából is kicsillámlik: Radziwill herceget, Sául pártfogóját, a paduai rabbi segítette ki pénzzavarából[2]). Isserls rokona volt ugyan Katzenellenbogennek[3]), de sehol sincs arról szó, hogy Sául Isserls tanítványa volt. Mellesleg megjegyezzük, hogy Sául egy percig sem volt lengyel király, mert ezt a tényt Leó nem hallgatta volna el a Jehuda fölött tartott gyászbeszédében, hol Sáult is felemlíti[4]).

Hogy Jehuda mikor lett velencei rabbi, nem ismeretes, de biztos, hogy 1546-ban már a rabbiság tagja volt, még pedig a legfiatalabb[5]). A velencei köztársaság főrabbija ebben az időben Jehuda atyja, Méir Padua volt, ki ezt a méltóságot élete végéig (1565) megtartotta[6]). E szerint Jehuda legkorábban 1565-ben lehetett Velencében valóságos főrabbivá. A sokféle rabbiteendők mellett is oly széleskörű tanitói működést fejtett ki, mint senki más az egykorú olasz rabbik között. Tanítványai közé tartoznak Jehuda Fano kivételével az összes velencei rabbik, kiknek életrajzai itt következnek, továbbá Abtaljon Consigli rovigoi rabbi (מקוה ישראל 81b), ki iskolájában

---

[1]) מדבר יהודה 68b.

[2]) גדולת שאול; Bloch l. c. 236.

[3]) ועתה שמעתי ותרנז בטני כי נפטר ר"ב דרשות 6. szám (46a Lemberg): בקראקא קריבי הגאון כמהר"ר משה איסרלן זיל; továbbá תשובות הרמ"א 41. szám elején: שארי הישיש הגאון מהר"ר מאיר מפדוואה; az 51. szám Méir Padua responzuma. V. ö. még u. o. 48 végét.

[4]) מדבר יהודה 68b csupán ez áll: כי הניח בן אשר לשמע אזן שמענו היותו בעל בעמיו נכבד מאד; Bloch l. c. 249.

[5]) Isserls már említett 51. responzumában, a mely 1562 után iródott (64a, col. a ed. Hanau 1710: וזה היה שבט שכ"ב), de 1546-ban keletkezett perről szól. Méir Padua azt beszéli, hogy József orvost az összes velencei rabbik elé idézték: והם האלוף מהר"ר זעליקמאן סנ"ל ז"ל [Zelmelin Levi] והאלוף מהר"ר קפמאן צווידה (צווידאל?) ובני מהר"ר יהודה י"צ. Leó szavaiból (II, 12. l., 4. sor) az következtethető, hogy Zelmelin Levi halála után Jehuda lett Velence első rabbija.

[6]) J. h. 64a, col. a. Isserls ugyanabban az ügyben 52 végén a következőt mondja Méir Paduáról: . . . . גאון עולם זקן בן שמונים לגבורה הגאון אב"ד של מדינות ויניזייה.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Jehuda képét kifüggesztette, Jakob Heilbronn Paduában, a Nachlath Jakob szerzője (pl. 37. szám) és mások[1]).

A szó talmudi értelmében Jehudát egész Olaszország rabbinikus tanitójának tekinthetjük, mert bonyolúlt ügyekben és heves viszályoknál — régi időkben mindennapi jelenségek — az egész országból hozzá fordúltak, mint első tekintélyhez. Ő volt a mindenki által tisztelt mester, nemcsak állásánál, mint a leghiresebb község feje, hanem még inkább széles és mély talmudtudásánál és aranytiszta jelleménél fogva. Sohasem fordúltak hozzá hiába döntésért, mert kötelességérzete nem ismert kényelmi tekinteteket és igazságérzete nem tekintett személyre. Nemcsak Velencében, hanem messzire határain túl is ő volt a béke oszlopa[2]). Talmudi dolgozatai, melyeknek kinyomását tanítványa, Áser Parenz, 12 válogatott prédikációjának kiadója, kilátásba helyezte, nem bocsáttattak ugyan

---

[1]) Több Rapoportról jegyzi meg Carmoly העורבים ובני יונה 8. Dávid de Pomis 1587 elején צמח דויד (כ"א שבט שמ"ז) c. háromnyelvü szótárának előszavában a velencei községről és kiváló férfiairól a következőt mondja, a mi az itt következő biográfiák szempontjából is felette fontos.

האמנם שמתי לא אבלה מלספר קצת שבח אנשים שלמים אשר מצאתי ביניהם רודפי צדק ושונאי בצע נדיבי עמים אנשים ראשי אלפי ישראל והם ארבעה **בני שמחה קאלימאנו** וביניהם א"ש תבונות הבחור הנחמד והחכם כמר' **ברוך** קאלימ'אן. **משפחת סאראוואל** אשר בה כמהר"ר **יהודה** יודוהו כחתי ויהללו את שמו על אשר בו מעלות המדות ומעלות שכליות וראוי לברך כל פטר רחם אשר הוליד בן משביל כמוהו **גם ארבעה בני נרישיני** הם מאצילי בני ישראל ובה החכם כמר' **גרשין ובנו, גם בני לוציאטו** מיוחסים הם, ופרו ורבו בעשר וכבוד ובפרט הקצין חשוב ונורא כמר' **יצחק** בן החכם כ"מהר **לוציץ** ע"ה והחכם כמ"ר **דוד** וכמ"ר **יעקב** אחיו ומשפחות אחרות נמצאות פה **ויניציאה** מיוחסי' ובפרט משפחת **צירטאל** (צ"ל ציוישאל) חשובה ונדוכה ובה כמהריר **אביגדור** הגדול בדור וחכמים אחרים אשכנזים זולתם כמו כמ"ר **שמחה גרשוני** ובמר' **משה** מרור וכמ"ר **נבריאל** בן כמהריר **מאיר בקי** בנמרה וכמ"ר **שלמה ספורנו** בן חכם ישמח אביו ואמו וכלם קבלו מהנורא שמו בכל הארץ **מהר"ר יהודה קצנאילנבגן** שעל פיו ישק כל בעל ריב ודבריו נשמעים כדברי אלקים חיים ואין מי שיסרב לו כמוטל לעשות כי אין חקר לתבונתו וישקיט כל ריב ומדון והוא אב בית דין ועמו איש קדוש ונורא כמהריר **יעקב בר אברהם ברוך** כהן ועליו יצדק שפתי כהן ישמרו דעת כי לא ישקר ולא יכזב באמונתו ועמם חיט המשולש אשר לא במהרה ינתק כמהריר **אביגדור** הנ"ל ודי בזה.

[2]) V. ö. az utolsó jegyzetet és Nachlath Jakob 22. szám.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

közre és nem is maradtak meg, de azért responzumaiból és approbációiból, melyek kinyomott és kéziratos művekben el vannak szórva, még felismerhetjük a kiváló respondenst és talmudistát.

Összeállítom itt előttem ismeretes döntvényeinek listáját, amely természetesen teljességre nem tart számot. Isserls Mózes responzumgyűjteményében a 23, 70 és 127—130 számok Jehudától származnak[1]) és a 28. számban is említtetik. Salamon Luria responzumgyűjteményében Jehudáé a 6. és 49. szám és a Nachlath Jakob nevű gyűjteményben a 14. (1582), 17. (1590), 22. (1591), 35. (1595, asztronómia) számok, melyekhez a 24-iket is számíthatjuk. A זרע אנשים c. gyüjtemény 34. és 35. számában J. megtiltja, hogy torzszülött hullákat belépti díjért mutogassanak, minthogy minden holtat el kell temetni (1557). A kinyomottaknál számosabbak a még létező ki nem nyomott döntvények és approbációk, melyeknél azonban némelykor kétes, hogy két helyen feljegyzettek nem azonosak-e? A legtöbb most Budapesten van a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, hova a Kaufmann kéziratgyűjteménye került, melynek törzsét a Mortara által Mantuában gyűjtött kéziratok alkotják. Az imént megjelent Weisz-féle katalógus responzumoknál és egyebeknél a Katzenellenbogen nevét a következő számok alatt említi: 115; 116; 151, 40; 152, 211, 238, 243; 153, 7, 10, 11; 155, 31; 156, 44[2]). Abban a 318 számból álló responzumgyűjteményben, melyet Józsua Fermi a 16. században Anconában állított össze és a melyet C. G. Montefiore a Revue des études juives X. kötetében ismertetett, öt darab származik Jehudától, t. i. a 3., 34., 144.[3]), 284. és

---

[1]) Fürst II. 179 azt mondja, hogy Jehuda responzumai »atyjáéi közé (126—130 számok) vétettek fel«. Világos, hogy a שו"ת והרמ"א-t összetévesztette a שו"ת מיוחים מפאדובה-val, noha az utóbbi csupán 89 számot foglal magában. Méir Paduától ered a שו"ת הרמ"א-ban a 90. sz. (V. ö. 89 végét és 28. sz.).

[2]) Mortara »Notizie etc.« c. alatt (külön lenyomat a »Mosè» c. olasz folyóirat 1882. évf.-ból) több kéziratot ismertetett. A Katzenellenbogen nevet többször jegyeztem ki, de azt hiszem, hogy az illető kéziratok azonosak a Weisz által katalógizáltakkal.

[3]) Jakob Coen és Abigdor Cividal is aláírták. מריון (9. sz.) = Reggio.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

286. szám. Döntvényeiben a rabbinikus források egyszerű értelméből és a logikai analógiától vezéreltette magát. Az akkor körülbelül félszázados szőrszálhasogató módszert, melynek feltalálóját atyja személyesen ismerte, de nem követte, Jehuda kárhoztatta, miről tanítványa Abtaljon Consigli értesít bennünket[1]).

Minthogy Jehuda általánosan elismert tekintélylyel bírt, érthető, hogy önként vagy felszólításra Velencén kivül eső ügyekben is felemelte jelentős szavát. Az Azarja de Rossi Meór Enajim-ja elleni harcban ő volt a vezér; 1574 niszán 4-én e mű elterjedésének meggátlása céljából 11 velencei rabbi és előljáró támogatásával tilalmat bocsátott ki, melyhez sok község csatlakozott[2]). Jehuda világi ismeretekkel — ismeretekről a profán szót sohsem volna szabad használni — is bírt és egy izben prédikációjában a bölcsészekről és a lélek halhatatlanságáról értekezik (»12 darása« 7. szám). Vakbuzgó sem volt, de azt az éles kritikát, melyet az orthodox zsidók között először de Rossi gyakorolt a talmud felett nem viselhette el. Véleménye volt a rovigoi mikvaviszály tengelye (IX. fej.). Kiadásunk 10. (12. lap), 40., 66. és 101. számai egyes esetek mindennapi rabbinikus gyakorlatából. A Carmi-családhoz intézett levél (102) szintén ide tartozik, mert bizonyára Jehuda nevében iródott.

»A sok községért való müködés«, melyet Leó gyászbeszédében külön kiemel, nem vonatkozik Jehuda személyes tevékenységére sok községben, hanem az érintett működésre a távolból. De főgondját természetesen a velencei község képezte, melynek sokféle terhét vállaira vette. Nemcsak vallási, hanem világi vezére és tanácsadója is volt. Pazarul szórta

---

[1]) פלגי מים 2. vélemény: שהוא אומר כי רבים מן החכמים והגדולים טועים בזה בחברם פסקים ע"פ כח החריפות והפלפול ולא כן הוא המדה כי הפסקים צריכים להיות נעשים ונזכרים על קו היושר וההיקש לדמות מלתא למלתא בדברים ישרים ופשוטים ולא בדיוקים ופלפולים בארחות עקלקלות.

[2]) Kaufmann, Revue des études juives XXXIII. 77—87. A פסק a 83. lapon le van nyomatva. Jakob Coen, Abigdor Cividal és Benzion Carfati nincsenek az aláirók között, 1574-ben tehát nem voltak még a rabbiság tagjai.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

tudását és vagyonát[1]) és mindenki számára volt vigasztaló vagy oktató szava. Prédikátor is volt, de legszebb prédikációja az volt, melyet hívei előtt, kiket egyetemlegesen szivébe zárt, évtizedeken át leélt. A sziv és elme eme gazdag adományai Jehuda személyében impozáns külsővel párosultak, amely első tekintetre elárulta a kiváló férfiút[2])

Szép bizonyíték még Jehuda önzetlen jelleme mellett a 104-dik levél, melyben egy neki adott kedvezményt nem fogad el[3]).

Jehuda talmudi értekezéseinek Leó által a gyászgyülekezet előtt bejelentett közeli kiadása sohasem jelent meg. A kéziratok bizonyára a nyomdász kezeibe kerültek és épp ez oknál fogva valamennyien elvesztek, midőn a kinyomatás abban maradt, holott a véleményekből és döntvényekből, mint fent kimutattuk, egy töredék, habár csak csekély, az utókorra átöröklődött.

Jehuda talmudtudománya azért meg van örökítve Maimonides Misné-Tóra kiadásában, melyet atyjával együtt ren-

---

[1]) Pestisjárvány idején a szabadban tartott beszédet (Zalman Coen mantuai tudósról) és beszéde végén jelentékeny összeget ajánlott fel a szegények számára. (Prédikációgyüjteményének 11. száma.)

[2]) Leó gyászbeszédében (68b) azt mondja, hogy Jehuda patriarcha mind hét tulajdonsága Jehuda Katzenellenbogenben is együtt volt: כל יודעו ומכירו יודע כי היה תוארו ומראהו כמראה איש האלוקים נורא מאד וכל מי שלא ראהו מימיו היה אומר בפגעו בו כי הוא זה . . . . ואשר פעל ועשה ביתיו בקהלות רבות (וכאן הארכתי בשבחיו הרבה) ובפרט אשר נשא בכתר הנדוד משא כל הקהל הזה כמה שנים בהיראות איכור והתר וטיב גיטין וקדושין ודיינות וערכים ועצות ודרשות ואזהרות וגם כל תפוצות ישראל . . . . העושר גם פה אין רצוני על עושר זהב וכסף הגם כי אף מזה חננו ה' צרכי והותר אך מעושר החכמות ובקיאות כולל בתורות וחצונות ולא דבר אדם מעולם עמו אשר הלך מלפניו ריקם מאיזה לימוד או חדוש או צחות כפי כח המקבל . . . . ומפני שמו נחתו כל אפכי ארץ ולפני כבוד ענוה כי לא בזה ולא שקץ עניות עני ולא הסתיר פניו מלדבר עם כל אדם. החכמה בזה לא אוציא אמרים פן אהיה כמעיד על היות מים בים ועפר בארץ גם כי מחלקי חכמתו יתראו בשמותיו אשר חבר בצאתם מהרה לאורה בעה"י ובדרשותיו המידפסות ובכמה תשובות שאלות אין מספר . . . . מלבד חתניו לוקחי בנותיו ובני בנות הרי הן כבנות כלם אנשי שם גם הבנים תלמידים קרואים בנים אשר הם לעתה נאוני עולם שהיו למאורות לנגד עינינו. A fent (92, 4) már idézett hely Jehuda fiáról, Saul Wahl-ról, מלבד חתניו előtt áll.

[3]) Fent 35. l.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

dezett (Velence 1550—1551) és Jakob ben Aser Turjának József Karo Béth Jószéfjával való kiadásában[1]). Karo Jehudát felette nagyra becsülte, úgy hogy nehány saját művének kéziratait neki küldte, melyek azonban az őket hozó hajó egyéb javaival kalózok kezeibe estek. Egy levélben Karo más műveket is igér neki[2]). Jehuda, mint sok más korabeli tudós, könyvkereskedéssel is foglalkozik. Egy ízben Mózes Isserlsnek Alfasi sabionettai kiadásából ötven példányt ajánl fel. Az előbb említett két kiadás szintén üzleti vállalkozásnak tekintendő. Midőn ugyanabban az évben a Misné-Tórát Velencében más is kinyomatta, a lengyel rabbik az új kiadás ellen anathémát bocsátottak ki.

Az egyetlen mű, mely Jehudától ki van nyomva, a már többször említett prédikációgyűjtemény, melyet tanítványa Aser Parenz adott ki[3]). Niszim Gerundi prédikációgyűjteményének mintájára tizenkét beszédet tartalmaz és még Jehuda életében került ki sajtó alól (Velence, 1594). Másodsor Lembergben lett kinyomatva (1798) és harmadszor Varsóban (1875) némileg megváltozott címmel[4]). A kiadó kiválasztott négy szombati prédikációt (1, 2, 8, 9), hat emlékbeszédet (Juda Muscato 3, Izsák Foa 5, Mózes Isseris 6, József Karo 10. Zalman Katz Mantuából 11, névtelen tudós ifjú 12) és két üdvözlőbeszédet[5]). Tulajdonképen nem beszédek, hanem csupán kivonatok, melyeket Jehuda maga készített ugyan, de azért a szerző szónoki képességeiről nem adnak tiszta képet. Előtérben bibliai és talmudi értelmezések állanak ugyan, de azért a szónok sokat bölcselkedik, a mi mind Jehudára, mind pedig az akkori velencei községre jellemző. Nemcsak a zsidó vallásbölcsészeket idézgeti, hanem a bölcsészekről általában is beszél.

---

[1]) CB 9191.

[2]) ו"ב דרשות 56a (Emlékbeszéd Karo József felett).

[3]) שנים עשר דרשות מדרשות החכם הכולל כמהר"ר שמואל יודא נר"ו בן הרב הגדול בישראל נודע שמו כמהר"ר מאיר ז"ל קצנאילנבוגן מק"ק פאדווה ויוציאה שנת ושמ"ה לפ"ק.

[4]) שנים עשר דרושים להרב מהרי מינץ וכו'.

[5]) Chábercímet ad Sámuel Gerassininek (4) és Nehemia Saravalnak (7).

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Paulus Weidnerus kikeresztelkedett zsidó orvos »Loca praecipua fidei Christianae collecta et explicata nunc autem recognita et multis accessionibus locupletata« (Wien 1562) című művében előrebocsájt egy »Epistola exhortatoria (praesertim, ad doctissimum virum Rabbi Jehudam Venetijs habitantem) scripta etc«, melyet minden zsidó magához intézettnek teknitsen. Az ezután következő héber levél oly címmel kezdődik, mely csakis a mi Jehudánkra illik[1]) és nem kételkedem abban, hogy Weidnerus tényleg őt tartotta szem előtt. A bevezetésben megjegyzi, hogy a zsidók rossz szemmel néznek reá, ámbátor ő népéhez mindig vonzódott és sok zsidón segitett. A német-rabbinikus stilusban tartott levél folyamán, amely egyébkép nyelvileg hibás és tárgyilag egészen üres, Jehudát sürün aposztrofálja מכ״ת címmel és felszólítja, hogy foglalkozzék a már megjelent messiás kérdésével. Végül W. azt reméli, hogy Jehuda Istenhez fog fohászkodni, hogy vegye el tőle kőszivét és adjon helyébe hússzivet, hogy az igazságot megismerhesse. Továbbá azt reméli W., hogy Jehuda az ő művét tanulmányozni fogja[2]).

A héber levél után, melynek tartalma egy szűkebb hasábban keresztény olvasók számára átalakítva latinúl kivonatoltatik, »a jámbor olvasó«-hoz intézett előszó következik, melyben Weidner mindenekelőtt bocsánatot kér az előző »héber« miatt. Ez a zsidókhoz van intézve és főképp azt a levelet tartalmazza, melyet az imént Juda, Velence tudós rabbijához intézett[3]). A zsidók áttérése miatt ellenségei, de azért

---

[1]) לאיש אשר פיו ידבר חכמות והגות לבו תבונות אליו אקריב מנחת בקו״רי שלום הלא הוא הנדול בכבוד שמו הוא מכבד את מקומו נשיא נשיאי עמו הנקרא מהר״ר יהודה יצ״ו.

[2]) ולא אאריך בי תקותי ש׳מ׳כ׳ת׳ יעיין זה ספרי (!) ותהי בפיו של מ׳כ׳ת׳ בדבש למתוק וימצא בו מנוחה ונסו ינון ואנחה ובכל לבי על גליון אצפה מצופה בצוף ומתק אמרי נועם דבש וחלב תחת לשון של מ׳כ׳ת׳ לשון הזהב והאדרת ובזה תכובינה אלומות שלומי ותשתחוינה לעומת פני מ׳כ׳ת ועם שימת פקודתי מעם מ׳כ׳ת׳ לשלום אני הוא המדבר ואהבה יחוה הנרצע בדלת אהבתך להיות לי׳מ׳כ׳ת׳ לעבד עולם פויל ויידנער צעיר הרופאים.

A levél typográfiai szempontból is érdekes.

[3]) ac imprimis Epistolam quandam, quam recens scripsi ad doctissimum virum Rabbi Judam Venetijs agentem, quâ in superiore

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

megtérítené őket. Ez különösen a tudós rabbi Juda segítségével történhetne, kivel régi barátságban él és kinek könyvének példányaival egy levelet küldött Velencébe. Reméli, hogy Juda az ő könyvét olvasni fogja és másoktól sem fogja megvonni[1]) Bárhogy gondolkozunk Weidner állításairól, mindenesetre Juda messzeterjedő hiréről tesznek tanuságot.

Jehuda 1597. niszan 6-án halt meg Velencében és Paduában lett eltemetve. Sirjánál mai napig imádkoznak. Sirfelirata megjelent Kóchbé Jiczchak XV. 15, Keneszeth Jiszráel (Rabinowitz) III. 11. szám. Felesége Ogla (Abigajil) meghalt 1594-ben. Sirfelirata kinyomatott egy kezemben levő sirfeliratgyűjteményben, de ez idő szerint nem állapithatom meg a könyv szerzőjét.

2.

Jakob ben Ábrahám Bárukh Coen[2]).

Jakob Coen, ki nem tévesztendő össze Jakob ben Ábrahám Salomo Coennel, ki kortársa volt és szintén Velencében élt[3]), 1589-ben S. J. Katzenellenbogen négytagú rabbikollégiumában a második helyet foglalta el, ki három kartársával ellentétben a rovigoi fürdőt rituális szempontból tilosnak tartotta[4]). Fiai bizonyára nem voltak, mert Leó gyászbeszédében

---

proxima aeditione coactus fui, pretermittere, Characterũ Hebraicorum inopia, quoniam magna difficultate vix pauculi, tunc parabâtur, propter temporis angustiam.

[1]) Porrò ea ratione ac via me id commodissimé, quod volui consequuturum putaui, si· videlicet ad doctissimũ eruditione ac sapientia praestantissimũ virum Rabbi Judam, quam paulò ante dixi Epistolam vna cum meis Exemplaribus Venetias mitterẹm, cum quo vetus mihi intercessit familiaritas consuetudoq. Itaq. fretus illius prudentia, humanitate et candore singulari, confido literas meas, non parui ponderis apud eum futuras esse, vt quantumuis alioqui à Christiana nostra Religione abhorreat, libellum tamen meum, in meam gratiam euoluat ipse, et alijs quoq. legendam communicet exhibeatq.

[2]) Jegyzetek róla Nepi-Ghirondi 173. lap, 73. szám; Mortara 14, hol »sec. 17« sec. 16-ra javitandó.

[3]) Mortara l. c.

[4]) מקוה ישראל (Ven. 1607) p. 7a: גם מדי חברים שהיו במהר"ר שי"ק הנדול דיש במהריר יעקב אברהם ברוך כ"ץ שני לו במהריר אבינדור ציוידאל

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

csupán nővére fiait említi. a tekintélyes Calimani testvéreket[1]). Leó jellemzése szerint Jakob jótékony, szerény és nagytudományú férfiu volt. Moisé Gerassini és David Luzzatto társaságában 1578—1583 években egy Porto gruaroban megvásárlandó zsidó temető ügyében tárgyalásokat folytatott[2]). A rabbiságra, úgy látszik, csak akkor adta magát, midőn vagyonát elvesztette[3]). Dávid de Pomis őt is említi a Czemach Dávid előszavában és Sámuel Aboab רבר שמואל c. responzumgyűjteményében a 2. szám egyik véleményét tartalmazza. Sok tanítványa volt és számos döntvényt adott (Midbar Jehuda). Meghalt 1596 sebat 12-én péntek délután. talán 60 éves korában. Sirfelirata, melyet Leó készített és Divánjába bekebelezett (191. sz.), a velencei régi temetőben még jókarban megmaradt sirkövén könnyen olvasható, honnan 1905 december 31-én lemásoltam. Igy hangzik:

יזל בטל כל איש בכיה בצפרים הנאהזות
יבכה אנוש ישומע זאת כי יעקב בחר לו יה
הנה פאר כל ישראל הוכה כעשב וייבש
ולעת באב גולת האל אם סר צרי מי זה יהבש
דורש בצפיחית בדבש תורה וטעם תושיה
הורד גאון כל הערה חסיד ובעל נסיון
מורה בצרק לתעודה קדוש והוא כהן עליון
מחסה לכל עני אביון קמה וסולת בנקייה
נפטר בערב השבת בשכט שנים עשר יום בו
השנ"ו אזי רוחו ישבת ישקול כמו ששים
החכם השלם הגאון כמהר"ר יעקב
בכמ"ר אברהם ברוך הכהן תנצב"ה.

ישליש׳ וכמהר"ר בן ציון צרפתי נר"ו רביע׳ נתאמת לנו שהרב השני כ"ץ לא הסכים כלל . . . וכך סברו לי קרובי הרב כ"ג זצ"ל שהוא לא הסכים מעולם בקולא זו. Katzenellenbogen J. negyedik prédikációja végén azt mondja, hogy a chábercim megadása Gerassininek Jakobot (האלוף כמהר"ר יעקב) vagy Cividalt illette volna meg, minthogy ők G. tanitói voltak.

[1]) מדבר יהודה p. 61b: מיוחס במשפחתו בבל צד וזרעו לברכה והנה אתנו בני אחותו בנים דומים לאחי האב ראשי קהלינו כולם אנשים אחים הרוזנים בני קאלי׳מאני יצ"ו.

[2]) Schiavi, Nuova Antologia, vol. XLVII. 497; héber rész 72.

[3]) מדבר יהודה 62a: אשר מקנהו פרץ בארץ בכסף וזהב הן אחרי אשר הזמן מנעהו מבא בדמים רבים אחת היא. Talán erre a körülményre céloz sirfeliratának ezen kitétele: ובעל נסיון.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

3.

Abigdor Cividal[1]).

A Cividal család ezidőtájt sok tagot számlált. Rafael Cividal, Abigdor öcscse, 1573 december 11-én lett rabbino maggiore és Mantuában élt[2]). Jehuda Muscato »Kól Jehuda« nevű Kuzarikommentárját (Velence 1590) az előszó szerint a két Cividal testvér és Leb Saraval kívánságára irta. Egy ismeretlen szerző művét Rafaelnek ajánlotta, de ez a mű valószinűleg soha sem lett kinyomatva[3]). 1600 körül két fivér vagyonfelosztása ügyében döntött[4]), a mi talán alapúl szolgált ama pamflétnek, mely ellen a testvére, Abigdor, által vezetett velencei rabbiság erélyesen fellépett[5]).

Mordechai ben Simson Cividal meghalt Velencében 1602-ben[6]). Mózes Cividal Izsák Gerson Chakham veje volt[7]). Hogy ez a két Cividal Abigdorhoz milyen rokonsági viszonyban állt, nem ismeretes. A. fia Ábrahám jómodú ember volt[8]), mint valószinűleg az egész család. József Morteira Abigdor unokaöcscse volt[9]). A család nemcsak nagyszámú volt, hanem felette tekintélyes is és általánosan tisztelt feje Abigdor volt, a mit de Pomis a többször említett előszóban kiemel[10]).

Abigdor életfolyásáról csak keveset tudunk. S. J. Katzenellenbogen tanitványa volt, kit mély tisztelettel vett körül. 1580-ban már a rabbiság tagja volt, mert ebben az évben Katzenellenbogen után ő is aláir egy itéletet, melyet a ferrarai

[1]) Nepi-Ghirondi 17. lap, 34. sz.; CB 4167; OCh 15; Fürst III. 554; Mortara 13.

[2]) Mortara i. h.

[3]) II. 110. sz.

[4]) פסק על שטר חלוקה Ven. 1600.

[5]) II. 210—214.

[6]) Leó Diványa 101. sz. כי תשרי שכ״ב helyett olvasandó שס״ב

[7]) Ugyanott 351. Mózes felesége mh. 1622-ben.

[8]) II. 161. Ábrahám felesége Vöglen mh. 1615 elul 19-én és fia Simson 1616 tisri 7-én (Divan 259 és 260 = לי״א 163 és 164). Rachel C. לי״א 118.

[9]) II. 115.

[10]) Lásd fent 93, 1.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

rabbiság egy örökösödési ügyben hozott[1]). Négy évvel később neve egy hozzájárulás alatt szintén a második helyen áll[2]). egy harmadik hozzájárulás alatt pedig harmadik helyen. mert előtte Katzenellenbogen és Coen aláirásai találhatók[3]). Midőn 1597-ben tanitója meghalt, C. lett Velence első rabbija. A rovigói fürdő ügyében közzétett döntvénygyűjteményben az ő döntvénye első helyen áll[4]). Öt responzumát tanitványa Jakob Heilbronn nyomatta ki Nachlath Jakob c. művében (Padua 1628). melyek közül az egyik 1590-ben kelt (24, 27, 30, 34 és 38 sz.). Egy responzum található Keneszeth Hagedóla 468 és aláirása nem ritkán approbációk és más irások alatt. A szent föld szegényei körül nagy érdemeket szerzett[5]). Békeszerető férfiu volt, minek egyik tanúsága békítő fellépése az Archevolti-Luria viszályban[6]). Leó jellemzése szerint éleseszű talmudista volt, kinek helyeslő aláirását sokan kivánták, továbbá ügyes szónok és fáradhatatlan tanitó[7]). C. 5362 chesvan 18-án (1601 őszén) halt meg és Paduában lett eltemetve. Sirkövére a Leó által készitett és Midbar Jehuda 77 b kinyomtatott feliratot vésték be[8]). Jakob Heilbronn tanitója halálára zsidó-német gyászdalt költött[9]).

---

[1]) Mosè VI. (1883) 263, 10. sz. Lásd most Weisz, Katalog 152. sz., 238. darab.

[2]) I. h. 264, 23. A harmadik Bencion ben Rafael Carfati.

[3]) I. h. 22. sz.

[4]) משבית מלחמות Ven. 1606.

[5]) Lásd alább 106, 5.

[6]) II. 162—166.

[7]) Gyászbeszéd Midbar Jehuda 76 a. Ezekben a szavakban היה חותם כתבים קבוצים ופסקים a קבוצים szó tanítványa Izsák ben Jakob imagyűjteményére céloz (CB 2467 a, 4167, 5358 sz.).

[8]) A sirfelirat Leó Divánjának 102. számában is megvan. Az elhalálozás éve שנת בית = 362 = 1601.

[9]) CB 5538, 1.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

4.

Bencion Carfati[1]).

A Franciaországból származó zsidók nevük után a Carfati szót tették[2]) és azért nehéz megállapítani, hogy a sok Carfati közül melyek tartoztak egy családhoz. Velencében magában 1588-ban élt egy Carfati, a ki a selyemszövés terén valamit feltalált, és egy másik 1660 körül[3]). Bencion kortársa volt még két hasonnevű Carfati, kik közül az egyik orvos volt és néhány nappal a mi Bencionunk előtt halt meg[4]), egy harmadikat pedig Éliának híttak[5]). Hogy ezek a mi Bencionunkkal rokonságban állottak-e, nem ismeretes[6]). B. családi viszonyairól majdnem semmit sem tudunk. Feltünő, hogy aláírásában atyját, kit Rafaelnek híttak, nem nevezi — csupán egyszer olvastam — és hogy ez B. sírfeliratában is hiányzik[7]).

[1]) Nepi-Ghirondi 55. lap, 9. szám; Michael, אור החיים 614; Soave, Corriere 1876. évf. 9. l.; Berliner, לחות אבנים 13 (16 és köv. l.).

[2]) Zunz, Zur Gesch. 531; Berliner Gesch. II. 97. 1500-ban Róma 11 zsinagógája közül az egyik כנסת צרפתיים volt (Vogelstein-Rieger II. 132).

[3]) Schiavi, Nuova Antologia XXVIII. 504. köv.

[4]) Soave l. c.; ל״א p. 17.

[5]) Leó Divánja 127. szám.

[6]) VII. Kelemen 1530. nov. 13-án Izsák C.-nak megadja a jogot, hogy az orvosi gyakorlatot szabadon folytathassa (Stern, Urkundliche Beiträge 74. szám). Régi és új Carfatik említtetnek REJ XXIX. 145; XXX. 52—64 (1383); Hebr. Bibliographie XV. 93; XVI 131; MS 42, 466; 49, 58 (Abr. Wallich ממשפחות צרפתים). A Wallich család Olasz- vagy Franciaországból származott (Löwenstein l. c.).

[7]) A sírfeliratot Leó készítette és ל״א 13. szám alatt ki van nyomatva. Az utolsóelőtti sor emez értelmetlen mondatát אמר לישלחן ארמה a velencei régi zsidótemetőben még jó állapotban megmaradt sírkő után לשחק-ra javítom. A Nepi-Ghirondi 354 (nem 254, mint Steinschneidernél, Geschichtsliteratur 207 b §) említett Salomon Eliezer Ghirondi ben Bencion Carfati Paduában és Citadellában (XVII. sz.) más családból származott, mert ez M. S. Ghirondi őse volt, ki művében a mi Bencionunkról néhány jegyzetet ad, de nem mondja, hogy ez is ősei közzé tartozik. — B. atyja neve előfordul a 102. l. 2. j. idézett aláírásban.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Jobban vagyunk tájékozva, habár nem tökéletesen, B. rabbinikus működéséről. Nem tudjuk ugyan, hogy mely évben lett rabbivá, de bizonyos, hogy 1589-ben már a rabbiság tagja volt, habár a legfiatalabb. Ő volt ugyanis az, ki Jehuda Katzenellenbogen megbizásából a rovigói rituális fürdőről az első véleményt kidolgozta[1]), melyre a később kitört viszályban oly sűrűn hivatkoztak. B. ebben a majdnem egy évtizedig tartó, nagy tűzzel vívott harcban, az egyik párt vezérletét mindvégig megtartotta[2]). A végleges döntésben, mely a »Masbith Milchámóth« végén olvasható, az ő neve áll a tizenegy aláírás élén.

Abigdor Cividal halála után (1601), B. lett Velence első rabbija, amint Leó 1605-ben nevezi[3]). Kalonymos Belgrado orvos[4]) 1591-ben tanházat alapított, melynek élére Benciont állította. A tagokhoz tartozott Leó is, kire a prédikálást bízták[5]). Bencion nagy tiszteletben részesült és talmudtudását általánosan elismerték. Ő korrigálta Izsák Gersonnal, sok mű ismert korrektorával együtt Áser ben Jechiel responzumait[6]). Aláírásával sokszor találkozunk rabbinikus vélemények alatt, hozzájárulásának jeléül[7]), éppigy a velencei rabbiságnak az

---

[1]) יכתב דעתו זה אל הגאון כמהריר בצ"ץ נר"ו 6b lent: מקוה ישראל שבימים ההם (שמ"ט) היה רביעי במדינה אל הגאון כמהריר ש"ק ז"ל בק"ק ויניציאה Cf. ib. 21 a, 28. szám. Minthogy rabbikollégiumhoz csupán három tag szükséges, Leó helyesen írhatta (פחד יצחק sub. חרם 55 a): וכורני בימי חורפי בחיי שלשת הגאונים הגדולים מהרי"ק ומהרי"ך ומהרא"ן וצ"ל שהיה הועד קטן עשרים נשיאי ערה ובתוכם הגאון מהרי"ו בארוואל.

[2]) Két első véleménye ebben a kellemetlen ügyben ki van nyomtatva פלגי מים (Ven. 1608) 7 kövv. és máshol, két utolsó véleménye pedig משבית מלחמות (Ven. 1606) 4 köv.

[3]) II. 167. B.-hez van még intézve a 92. és 162. szám.

[4]) Cf. II. 138, 2. j.

[5]) מדבר יהודה 4 a. Ebben a műben vannak összegyűjtve Leó beszédei, melyeket 1601-ig a nevezett béth hamidrásban és egyebütt tartott.

[6]) שו"ת להרא"ש הניה הגאון מוהר"ר בן ציון צרפתי והחבי השלם כמהר"ר יצחק גרשון (Ven. 1608).

[7]) שו"ת לבית יעקב הלוי (Ven. 1632), תשובת מהר"ם נלאנטי 125. szám; 12 és 27; תעודת שלמה Offenbach 1718 (Libowitznál 96). Cf. Cividal alatt.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

utánnyomást tiltó határozatai alatt[1]). B. 1610, niszán 4-én halt meg.

5.

Jehuda Lōb Saraval[2]).

Jehuda Saraval híres tudóscsalád őse, mely mai napig létezik[3]). Mind a családról, mind Jehudáról nagy dicsőítéssel emlékezik meg de Pomis többször említett előszavában. Jehuda Katzenellenbogen, kinek tanítványa volt és kinek rabbikollégiumához tartozott, megtisztelő címmel nevezi abban a beszédben, melyet az akkori szokás szerint tartott, midőn Nehemia Saravalnak, Jehuda fiának, a chábercímet adta.[4]) Nehemia azonos azzal a Graziadio di Leone da Saraval fiatal emberrel, ki egy még meglevő hivatalos okmány szerint 1589-ben a »madonna Bella«-t nőül vette és vele egyéb ajándékokon kivül 4000 aranyat kapott hozományul[5]). J. Saraval egy másik fia Ábrahám volt, ki Velencében 1517-ben egy liturgiakönyvet nyomatott, amely több kiadást ért[6]). Nehemia, ki 1649-ben halt meg és kinek halálat Mózes Zacuto egy elégiában siratta

[1]) כי המקח והמסכר Ven. 1602; ערונת הבושם Ven. 1603; תהם משנה Ven. 1606 (következik ליב ברוואל és יצחק גרשון). A kolophon szerint az utóbbi terjedelmes mű, melyet 1604-ben kezdtek nyomni, 1606 szivan 26-án pénteken fejeztetett be. Benjacob 5162 Fürst helyes adatát tévesen javította.

[2]) Cantarini, פחד יצחק, Amsterdam 1685, p. 10b; שם הגדולים השלם ed. Krengel (Podgorze 1905), p. 124, 11. sz.; Nepi-Ghirondi p. 218—220, 2.; OCh. 1024. sz.; Mortara 59; מזכרת רבני איטאליא ודעת קדושים-ban p. 64, 42. sz.

[3]) Steinschneider Hebr. Bibliographie XXI. 74 azt igérte, hogy erről a 300 éves családról még szólni fog.

[4]) שנים עשר דרשות (Ven. 1594), 7. beszéd: לחברות החיד נחמיה ראשו בתם פז וכו' ובן ת"ח האלוף הכולל מהרי"ד ליב ברוואל יצ"ו. ברוואל. A végén ezt mondja:

[5]) Schiavi, Nuova Antologia, Vol. XLVII. 501. Graziadio נחמיה fordítása (l. még Hebr. Bibl. XVIII. 135). A nősülés évéből következtethető, hogy Nehemia 1580 körül született. A többi Saravalnál a születési év ismeretlen.

[6]) מעמדות Benjacob מ 1749; OCh. 116; שם הגדולים השלם 200, 9. sz.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

meg[1], Leó kartársa, fia Salomo Chai pedig, atyja utóda a rabbiszéken, Leó tanítványa volt[2]). J. harmadik fia Salamon volt, ki 1606., és negyedik fia Jakob volt, ki 1614. évben halt meg[3]).

Jehuda Saraval tehetős ember volt, mint valamennyi velencei rabbi ez idő tájban Leó kivételével, és kétségtelen, hogy ezen minőségében volt tagja ama 20 tagot számláló tanácsnak, amely a velencei zsidóközség élén állott[4]). A szent földnek szánt összes adományok gyüjtőhelye Velence volt és Jehuda volt a pénztáros[5]). Egyéb jótékonysági ügyekben is döntő szava volt[6]). Külső életéről egyebet nem tudunk. Elismert rabbitekintély volt, ilyennek nevezi Mordechai Jafe[7]), ki több évig tanúlt Velencében és onnan ismerte. A többször említett mikva-ügyben velencei kartársai megengedő álláspontján állt[8]). Minthogy véleménye a Cividal és Carfati véleménye után állíttatik, egész bizonyos, hogy csak Carfati halála után lett Velence első rabbijává. 1617-ben halt meg és végrendelete szerint Paduában lett eltemetve. Philoxen Luzzatto megtalálta Saravalnak az ő maga által készített sirfelirattal ellátott sirkövét S. J. Katzenellenbogen sirköve mellett[9]). Talmudtudományának tanúi ránk maradt véleményei és approbációi[10]).

[1]) לי״א 15. lap.

[2]) II. 170, 3. jegyzet. Egy מ״אזן okmányt 1680-ból Sámuel Aboab és Salomo Chai irtak alá (Ms. Alliance 110, A). 1640 körül Salamon Krakóval üzleti összeköttetésben állott (II. 179).

[3]) לי״א 10 és 11.

[4]) Lásd a fent 104, 1 idézett helyet.

[5]) II. 105. Lásd az Alsech előszavát pentateuchuskommentárjához, hol a Cividal, Bencion és Saraval intézkedése a palesztinai adó ügyében közöltetik, és a Chaluka történetét általában Luncz »Jerusalem« c. folyóiratában, a mi korszakunkról VII. 187 kövv. 1625-ben az adakozások körül buzgólkodnak Leó, S. Luzzatto, N. Saraval és Velence akkori más három rabbija (u. o. 190, 3).

[6]) II. 157.

[7]) Eben Haezer végén.

[8]) משבית מלחמות 5b és מקוה ישראל.

[9]) Lenyomatva Nepi-Ghirondi 218.

[10]) Említtetnek az ezen biográfia első jegyzetében nevezett művekben. Hozzátehetjük még זרע אנשים (Husiatyn 1902) 5a és ms. Kaufmann 155. szám, 90. darab (Weisz 55. lap). A Nachlath Jakobban Saravaltól ered a 9., 10., 41, 43. és 45. sz.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

6.

Jehuda ben Mózes Saltaro da Fano[1]).

Jehuda, tudás és gazdagság által kiváló ősök sarjadéka, 1550 körül született Fanoban, hol családja régi idők óta lakott. A Saltaro nevet nagyatyjától vette fel, ki, midőn a francia sereg kirabolta, Fanoból a közeli Saltara kis helységbe költözködött, míg fia, Jehudánk atyja, továbbra is Fanoban maradt. Mindezt Jehuda maga beszéli el azon alkalomból, midőn Bencion Carfati a rovigoi rituális fürdő körüli vita hevében a Saltaro névre, ismert minták után (Szaadja stb.), kegyetlen szójátékot eresztet meg.[2]) J. Leó nagybátyjának, Abtaljon Modenának[3]) leányát vette nőül és ebből kifolyólag Leo a 93. számban rokonának nevezi.

J. Saltaro jelentékeny talmudtudós volt, kinek a nagytekintélyű Menáchem Azarja Fano adja a legmagasabb címet, nevezvén őt gáonnak.[4]) Hogy J.-nek kik voltak tanítói, nem tudjuk. Fiatal korában sokat érintkezett III. Azriél Trabottal és ennek Jechiél nevü fiával, kiknek kedveltje volt és nagytudományú apósával, Abtaljon Modenaval. Egész életében tanházat tartott fenn, egymásután a következő városokban: Pesaro-, Ferrara- (1586—1596), Velence- (1596—1606 utánig) és Padua-ban. Gazdag ember volt és bőségesen támogatott tudó-

---

[1]) Wolf III. 762; Nepi-Ghirondi 179 és 193 (nem 190 mint CB-ben idéztetik); Fürst III. 229; אור החיים 1025 (בערטרו!); CB 5770; Mortara 21; Steinschneider MS 42, 33.

[2]) מקוה ישראל 9a:

האם רמז רמות לבני המאלטרו שיש מוסיפין לשמנו הי נפשי באלטרי אינו בנוי של בוי רק בנוי המיוחס זקני אבי אבי נ"ע מפאלטרו שלאחר ששלטו מונו בלאמרקה חיל הצרפתים מפאנו הלך בכרך פאלטרו הסמוך לשם ז' מילין וס"מ א"א נ"ע לא זז מפאנו ושם העשיר כאבותיו הראשונים מנוע בני באלמנה מן האב ומנוע הגאון המקובל הקדוש מציננולי מן האם ואני נולדתי בפאנו ואיך באלטרו שם מקום ויחסותא דכבל שתיקותא.

Saltara tehát a Pesaro-Urbino tartomány Pesaro kerületében Fano mellett fekvő helység és nem Saltrio (Como tartomány), mint Mortara 21, n. 3 kérdezi.

[3]) II. p. 41, n. 1.

[4]) ונאמן עלי הגאון פאלטארו שאמרתי לו שעלה בדעתי לכתוב אל האלוף כמ"ד יקותיאל יצ"ו שלא ימנוך על ההוראה שלי (מקוה ישראל 41a)

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

sokat. A velencei kormánynál a »tudományok folytán« nagy kegyben állott és befolyását számos izben érvényesítette a hitsorsosait fenyegető veszélyek elhárítására. Velencében két helyen is tanított és az olasz község tagja volt, a mely, mint a szefard és keleti község, tekintélyre nézve a vezérlő német község mögött állott.[1])

Mindezeket az adatokat magának Fanonak köszönjük. De ezeket nem dicsekvésből közli, hanem a vezérlete alatt folyt nagy mikva-harcban keményen megtámadott becsületének védelmezésében. Adatainak hitelessége ezen körülmények mellett minden kétség felett áll, mert különben hogy merészkedett volna ezeket közreadni oly műben, melyben az összes velencei rabbik és nagyszámú híveik ellen a leghevesebben polemizált. A mű címe מקוה ישראל (Velence 1607) és az ugyanezen ügyben megjelent két könyvvel ellentétben nem gyűjtőirat, hanem kizárólag Fano műve. A munka kissé haragos ugyan, de szép stilusban van írva és éles elméről, valamint nagy tudásról tesz tanúságot. Fano tudása világi ismereteket is felölelt. Leó »az összes ismeretek gyűjtője«[2]) címmel tiszteli meg és említett

---

[1]) A מקוה ישראל, egyébkép is érdekes helyei, melyekből ezeket az adatokat vesszük, így hangzanak:

שזה עשרה שנים שאני תושב ויניציאה הלא איני אירה נשה ללון כי כאן ביתי ומבני ועד קיק איטאליאנו אני ומחברת הכנסת אורחים וצדקה ומחבריצי תודה אני בבי מדרשות וקרוב אני למלכות שיל בעבור החכמות ועושה אני תמיד הצלות . . . . ואי קשיא לך דכמספר רבני ויניציאה אבא . . . . ואם כמדומה למרנא (בן ציון צרפתי) שהנשיאות באשכנזים יאות ומנע הי האיטלקים והמזרחיים והמערביים מכבוד חוילה ליה לומר כזאת . . . . . כי לא באקלים הדבר תלוי . . . . . אף כי אני מנוע צרפתים כמוך וממשפחת רם בני סאלמונה יצאנו ואמי היתה בהנת אשכנזית לא נופל אנבי בזה ממך (8b—9a). A Neth. Trabotto elleni polémiában 78a ez áll: בהשיח דברים בפרט נגדי ביוא דאקרו ביה נפשייהו יהולי קדמוניך נ"ע ואתה ידעת נתיבתי עמהם ועם כל בני עירי עיניך ראו ולא זר בהיותך מתגורר בעיר פיסארו מקום דירתי מאז כמה הצלות עשיתי כמה נתתי מביכי לת"ח הרביתי ישיבה בביתי וכחומיתי בפיסארו ובפירארה ואת שדי בי קלא צחוק עשה לנו אלהים השתא דקשישנא מגורי האריות הפוצים עלי פיהם אריה לא שורף ולא שואג . . . זכורני הגאון הרב הגדול כמוהר"ר עזריאל טרבוט זקנך וצוק"ל אשר אהבני אהבה עזה בימי חרפי והרב המובהק בנו הודך במוהר"ר יחיאל טרבוט וציר בעל בריתי הפסקן הגדול אשר נתתי דודי לו ואתה לא בן נתן לך לבך לרדוף אותי באמרים קשים בגידין ובדברים מבאישין יערי עם דבשי.

[2]) מאסף לכל התבונות 93. sz.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

művének címlapján nevét az »általáncs tudós« jelző kiséri[1]). Ifjú éveiben XIII. Gergely pápa választására költeményt írt. melynek címe: Laude composta nella creazione del S. Pontefice Massimo Papa Gregorio XIII. Roma per Johann. Osmarin Gilióto [1572]. Ez az első zsidótól eredő e fajta irat[2]).

A mikva-harc folytán Fano Velencében nem érezhette magát jól és Paduába költözködött, honnan 1620-ban a velencei rabbihoz egy peres ügyben levelet intéz[3]). Jehuda Fano 1629. elul 17-én halt meg Paduában és tudós fiút hagyott hátra. ki utódja lett.

7.

Szimcha (Simone) Luzzatto[4]).

Szimcha Luzatto »Socrate« című bölcsészeti művében. melyet Molino velencei dogenek ajánlott, azt mondja. hogy ősei több mint 200 év óta éltek Velencében és ő is e szerencsés ég alatt született[5]). A család a XVI. és XVII. században csakugyan nagyon kiterjedt volt, a mi a velencei régi zsidótemető megmaradt sírköveiből is látható még, úgy hogy gyakran felette nehéz meghatározni, hogy a sok Luzzatto milyen rokonságban állt egymással. A mi Simonunk Izsák fia volt és anyja 90 éves kort ért el. Ez az Izsák kétségtelenül azonos azzal az Izsákkal. kit de Pomis fent közölt előszavában mint a Luzzatto család legkiválóbb tagját említi. Simon születési éve Leone Luzzatto velencei rabbi szerint

[1]) שחבב הכולל, mint Szimcha Luzzatónál (alább 112, 3).

[2]) Steinschneider, MS 43, 433 és Letterbode V. 34.

[3]) Kézirat Schwager-Fränkel, Katalog 11, 176. sz.

[4]) Wolf, Bibliotheca Hebr. I. 2183; de Rossi, Dizionario storico II. 15 k.; S. D. Luzzatto, Busch Jahrbuch VI. 105—108; Nepi-Ghirondi 316 k.; Fürst II. 283; CB. 719; Graetz X. 162—167; Servi, Il Vessillo XXX. (1882) 373; Mortara 36; Steinschneider, MS. 43 (1899), 311 és különösen 418; 44 (1900), 238; Jewish Encyclopedia VIII. 226 k. Krengel שם הגדולים השלם-jében L hiányzik.

[5]) per tanto io loro humillissimo suddito et seruo, nato sotto questo felicissimo cielo, et Augustissimo Dominio, come furno anco li miei antenati al di sopra di doi secoli« (az ajánlásban). .

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

1583-ra esik[1]). Ez kitünően illik a következő adatokhoz. L. már 1604-ben elismert talmudista volt[2]). A rovigoi rituális fürdő ügyében készített vitairatában, amely a מישבית בלהמות című gyűjteményes munkában מישען מ״ם név alatt 1606-ban látott napvilágot, S. J. Katzenellenbogent, Abigdor Cividalt, Bencion Carfatit és Lob Saravalt nevezi tanitóinak. Minthogy K. az 1597. évben meghalt és gyerekeket nem tanitott, teljesen bizonyos, hogy a nevezett évben a korának L. is legalább 13 éves volt. A »Masbith Milchámóth«-ban L. vitairata utolsó (hetedik) helyen áll és a végén a kiadó megjegyzi: »Be vannak fejezve a velencei rabbik döntései«[3]) L. e szerint legkésőbben 1606-ban lett rabbi[4]) és magától értődik, hogy már nős és legalább is 20 éves volt. Már akkor nagy tekintélynek örvendett. Ez kiviláglik Jehuda Pano polémiájából nevezett vitairata ellen és bizonyos, hogy ezt a tekintélyt részben általánosan tisztelt gazdag és tudós családjának köszönhette, melynek ő kiváló tagja volt[5]).

Tudós testvére, Nehemia Luzzatto, talán 30 éves korában[6]), 1619 niszan hó 26-án halt meg és leánya Chele 1615

---

[1]) Brann, Die Familie Luzzatto (Luzzatto Gedenkbuch, Berlin 1900, 25—47); S. D. Luzzatto, Autobiografia etc., Padua 1878—82 (Grünwald németre forditotta); Berliner לחות אבנים Index, különösen 7. sz Cf. az idézetet a צמח דוד-ból (fent 93, 1).

[2]) Ez következik a Nachlath Jakob 48. számából (fol. 41 b).

[3]) 60 a תמו ונשלמו פסקי רבני מורה צדק הק״ק ויניציאה. A rabbiság rövid végső döntését, amely a könyv végén van kinyomatva, nyolc rabbi irta alá, utolsó helyen L.

[4]) Graetz X. 162, 2. j. hibásan állítja, hogy Luzzatto »Socrate« c. műve 1613-ban (1651 helyett) jelent meg és igy akkor L. legalább s a huszas években állott.

[5]) מאשר יקרת בעיני נכבדת הקצין כמהר״ר שיל נר״ו : 43 b מקוה ישראל ברוב חכמותיך ונועם מדותיך מעולם הרימותי בהור מעם בין זקני שבת כרבי אלעזר ותשא עתה פני עתיר נכסי בן עזריה בתנאים וכהר״ז הלוי בפוסקים. Ugyanott 44a: עתיר משח ועתיר יקרא אשר בתוך עמו שועים וקצינים יושב . . . מה שחשוב אתה בעיני כסלך מכל מלכי רבנן הקדושים . . . . כי רק חכם ונבון אתה כמלאך ה׳ צבאות ירבו כמותך בישראל . . . . בנים זכרים תוליד שועים וחכמים כמוך. Jehuda polémiája 21 levélre terjed (ס״נ ע״ב — ט״נ ע״ב). A מגלי מים L. cáfolására szintén 8 levelet fordít (ע״ח lap után külön lapszámozással).

[6]) ל״א 180. szám : בשלושים. E szerint javitandó állításom II. 179, 2.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

adar 14-én[1]). Simonnak volt egy Izsák nevü fia, kiről azonban nincs semmi mondanivaló. Rokonságban állott vele József Morteira, Abigdor Cividal testvérfia, ki 1606 körül Leónak Luzzatonál elzálogosított »l'astorale«-ját a szerző engedélye nélkül lemásolta. Ebben az ügyben Leó panaszos levelet intéz Luzzattohoz, de nem küldi el[2]). Egyébként Leó és L. között, kik egy emberöltőnél tovább működtek együtt mint kartársak a rabbiságban, békés viszony uralkodhatott. Neveik sűrün jelennek meg egymásmellett döntvények és hasonló iratok alatt és rendesen Leó áll első helyen[3]). noha Luzzatto már előtte volt rabbinak elismerve. Leó ugyanis idősebb volt és Velencében ebben a korban mindig az öregebbet illette meg az elsőbbség. Szeretettel és tisztelettel említi Leó Luzzattot abban a levélben. melyet Uziel amsterdami főrabbihoz intézett, ki főkép a velencei rabbiság e két fejét támadta meg egy adott vélemény alkalmából[4]). Nethanél Trabotto mantuai rabbinak megigéri Leó, hogy elküldi neki Luzzatto könyveit, melyek alatt az összefüggés szerint a zsidó ritusokra vonatkozó ki nem nyomatott iratok értendők[5]). Azon tíz személy közt, kik előtt Leó halálos ágyán a bűnvallomást elmondta, L. is jelen volt, mint a jelenlevő három rabbi feje[6]).

L. külső életéből alig tudunk egyebet. mint azt, a mit rabbinikus tevékenységének kéziratokban és nyomtatványokban reánk maradt tanuságaiból kivehetünk. Elődei nyomdokaiban

---

Vajjon Benedetto L. (szül. 1627 Paduában) Simon testvére volt-e (Jew. Encyclopedia VIII 220), nagyon kétes.

[1]) לי״א 160. Már férjnél volt (Bárukh Alfarinnál), tehát 1600 körül születhetett. Jehuda Fano az utolsóelőtti jegyzetben idézett helyen Luzattonak fiukat kiván. L. 1599-ben 16 éves korában házasodhatott meg, a mi nem feltünő, hisz akkoriban a 18 éves fiatal emberek már mindnyájan férjek voltak. — Mózes (נכד יאזן שמחה עליון מבית לוצאטו) 1680 kiszlév havában halt meg (elmosódott sirtelirat a velencei régi temetőben).

[2]) II. 124. szám (v. ö 115. és 119. számokat).

[3]) Pl. דבר שמואל 19.

[4]) II. 154 (143. lap). Uziel feleletében tagadta a Leó által kifogásolt pamflet szerzőségét.

[5]) II. 193. szám.

[6]) Corriere III. 282.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

haladt. kik kötelességüknek tartották, hogy jelentős szavukat külső viszályoknál is felemeljék. És csakugyan azt látjuk, hogy L., ámbár a kabbala ellensége volt, sorompóba lép Jakob Francesért, kit a mantuai rabbik egy kabbalistikus vers miatt üldözőbe vettek[1]). O maga viszályba keveredett Izsák Levi ben Jakobbal, Leó unokájával, mely viszálynak mivolta azonban nem ismeretes[2]). A kor szokása szerint L. tanítványokat gyűjtött maga köré, kiknek talmudi előadásokat tartott. Mint oly férfiú, ki »általános tudással« bírt[3]), mi alatt az időtájt világi tudományokat is értettek, theológiai beszélgetéseket folytatott és ilyen alkalommal — Giulio Morosini kitért zsidó tudósítása szerint[4]) — egy izben a zsidó tanról kétkedőleg nyilatkozott volna. Ez az értesítés azonban hitelt nem érdemel. Sem »skeptikus«, sem »bujtogató«, amint Graetz magát kifejezi, nem maradhatott volna abban a korban támadások nélkül 60 esztendeig rabbi, különösen nem Velencében, hol az élethossziglani alkalmazást nem ismerték és a hol a rabbik fix fizetést nem húztak és pusztán az alkalmi díjakra voltak utalva.

Luzzatto tehetős ember volt, ki vagyona jövedelméből élt. Talán pénzügyleteket kötött, talán ipari vállalatokban vett részt. Az utóbbi feltevés mellett szólnak Graetz által megbámult gazdag ismeretei a kereskedelem és ipar terén, melyekről később nevezendő, hitsorsosai érdekében kiadott műve tanuskodik. Nem volt rabbi a szó mai értelmében, hanem a gyakorlati élet embere, mint a régi rabbik általában, kiknek bírói minőségükben hivei üzleti ügyeiben is járatosaknak kellett lenniök és rendesen járatosak is voltak. Ezen állítás igazsága mellett tanuskodik a nagyterjedelmű döntvény-irodalom.

---

[1]) Brody, מתק שפתים 74.

[2]) Freimann, Steinschneider, »Geschichtsliteratur der Juden« c. müvének 167. §-ban.

[3]) Konforte, קורא הדורות, ed. Cassel 50 a: ישיל רב כולל בחכמות. L. fent 108, 2. j.; továbbá József Delmedigo איל c. művében a bevezetést מעין גנים-hoz.

[4]) Steinschneider, Il Vessillo XXX. (1882) 372 és Monatsschrift 43, 418; Simonsen, Berliner-Festschrift 340.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Luzzatto első irodalmi terméke is egy rabbinikus vélemény, a fent már említett משען מים. Abban az 57 évben, melyeket L. ezen irat szerzése óta Velencében mint rabbi leélt, kétségtelenül még egész tömeg véleményt írt, de az utókorra csupán néhány származott át. Beszédei és responzumai, melyeket még Jakob Aboab látott, elvesztek. Ki van nyomva öt Heilbronn (Alpron) »Nachlath Jakob« című responzumgyűjteményében[1]) és néhány Lampronti »Pachad Jiczchak«-jában[2]). Kéziratban tudomásom szerint csupán három létezik[3]). Döntvények approbációja található a »Debar Semuél« 19. számában és máshol[4]).

Híressé azonban Luzzattot olasz művei tették. Az első, melyben a zsidóság jogait és vallását széles tudással és nagy ügyességgel védi, Velencében 1638-ban jelent meg e címmel: Discorso circa il Stato degli' Hebrei e in particolar dimoranti nell' inclita città di Venetia. Et è un append. al Trattato dell' opinioni e dogmi. Wolf[5]) az utolsó három fejezetet latinra fordította, Reggio[6]) pedig a XIII. fejezetet héberre. E védőirat jelentőségét Graetz (X. 164. köv.) kellően méltatta. Hogy ez a mű a kortársakra hatással volt, látható abból a tényből, hogy három évvel megjelenése után Melchior Palontrotti Rómában cáfolatot adott ki e címen: Breve risposta a Simone Luzzatto, Ebreo in Venezia[7]).

A második mű, melyet L. két évvel halála előtt nyomatott ki, oly ritka lett, hogy a bibliográfusok címéről és nyomtatási

---

[1]) 45., 46, 48, (1604. évből), 51, (fol. 43 b) és 53 (fol. 42 b).

[2]) Pl. sub ספינה (fol. 58 b), mit D. Terni szóról-szóra felvett (עקרי הדת 52 a). L. megengedte, hogy a gondolát szombaton használják, de a velencei rabbik egyhangúlag ellenezték.

[3]) Neubauer, Catalogue 851, 2 (5. kiszlév 5413 = 1632 vége, tehát néhány héttel halála előtt iródott); מוכרת רבני איטליא (a דעת קדושים-hez hozzányomva) 81. lap, 100. jegyzet; Weisz, Katalog d. Kaufmann-Bibliothek 152. szám, 1. darab.

[4]) A ורע אנשים 21. számában (5—10. lap) Jakob Majo véleménye végén ezt olvassuk: יקרה ויבא יניע יראה ירצה לפני פני מרנא ורבנא הגאון במהרי"ד שמחה לויצאטו נריו ניר תמיד ולכל הרבנים מהישיבה הכללית יע"א ושלום.

[5]) Bibliotheca IV. 1115—1135.

[6]) אגרות ישי"ר I. 65—70.

[7]) Steinschneider, Il Vessillo XXX. (.882) 245.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

évéről hamis adatokat közölnek. Ez okból először lenyomatom az egész címlapot, amely következőképen hangzik:

Socrate

overo

dell' humano sapere

esercitio seriogiocoso

di Simone Luzzatto

Hebreo Venetiano.

Opera nella quale si dimostra

quanto sia imbecile l'humano intendimento, mentre

non è diretto dalla diuina riuelatione.

Al Serenissimo Prencipe di Venetia

Francesco Molino

mo

et eccell. collegio

L'ordito Lacero

In Venetia, Appresso il Tomasini. MDLI.

Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

(4°, 316 oldal + 5 számozatlan oldal az elején és 7 számozatlan oldal a végén.)

Steinschneider, ki a könyvhöz nem fért, idézi a della Torre-féle katalógus 332. számából, hol ez áll: »Socrate ovvero dell' umano sapere; esercizio serio giocoso« kis 4° Ven. 1602. St. a giocoso után felkiáltó jelt tesz és azt kérdezi. hogy ez nem más könyv-e, amely jogtalanúl helyeztetett S. Luzzatto neve alá?[1]) Természetesen ugyanaz a könyv, csakhogy hosszú címéből Wolf, de Rossi és a Luzzatto-féle katalógus a második felét idézik, a della Torre-féle katalógus pedig az első felét, és valamennyien pontatlanul. A kezemben levő della Torre-féle példányban a nyomás évszámában az L alsó vonala lekopott és ez a katalógus készitőjét félrevezette, úgy hogy MDII-őt látott MDLI helyett.

Mint már a cím mondja, a szerző az isteni kinyilatkoztatást az emberi ész elégtelenségéből akarja bizonyítani. Ezt tisztán filozófiai okokkal teszi és bizonyítása közben rend-

---

[1]) Monatsschrift 43, 419.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

kivüli jártasságot árúl el a görög bölcsészetben. a régi római költészetben és az olasz irodalomban. Sok bölcsészt és költot idéz. Találkozunk Plato. Aristoteles, Xenofanes. Homeros. Vergilius, Ovidius, Lucretius, Dante s mások neveivel. de, úgy látom, egyetlenegy zsidó bölcsészszel vagy auktorral sem. Talán ebben Maimun példáját követte? A mü megérdemelné. hogy beható vizsgálat alá vétessék[1]).

A Discorso címlapja szerint a »Trattato dell' opinioni e dogmi degl' hebrei e de' riti loro più principali« függeléke. De Rossi, ki ezt a művet röviden »m s« szóval jelzi (II. 16). ezt a kéziratot bizonyára nem látta és Steinschneider megjegyzése szerint (MS 43, 419) kérdéses, hogy ez az értekezés egyáltalában megiródott-e? De úgy hiszszük, lehetö. hogy ennek a műnek voltak részei a karaiták elleni polemia[2]) és a Sámuel Aboabtól említett Luzzattokéziratok, melyekben »a szóbeli tan igazsága a bibliából, a hagyományból és az észből bizonyittatik be«[3]). Minthogy Aboab előbb Immanuel Aboab »Nomologia«-ját és Menase ben Israel »Conciliador«-ját említi, nem valószinütlen, hogy Luzzatto olasz könyvére gondol. Leó azt igéri Nethanél Trabottonak (193), hogy »Luzzatto könyveit a szerzőtől elkéri számára, csakhogy nem tudja. hogy az olasz könyvek számára mikép tesz szert az inquisitor (censor) engedélyére.« Ez a levél 1640-ben iródott. amely év előtt L. csupán a Discorso-t nyomatta ki. De mivel a levélben Leó védekezik Trabotto szemrehányása ellen, hogy »Riti« c. könyvét olaszül és nem héberül irta, valószinü, hogy Luzzatto közelebbről meg nem határozott olasz iratai alatt szintén a Riti-hez hasonlók értendők. Végül utalunk még a Hebraische Bibliographie XI. (1876) 76. lapjára, hol az »Unschuldige Nachrichten« 1725-iki évfolyamának 1062. lapjából az idéz-

[1]) Luzzatto S. D. röviden vázolja tartalmát és általánosan is jellemzi Busch Jahrbuchjában VI. 106—108.

[2]) Fent 10, 1. Hogy ezt az olasz iratot L. és Leó együtt irták volna, mint Wolf III. 1150 gondolja, teljesen valószinütlen, hanem hasonló tartalmú két iratról van szó.

[3]) דברי הקונטרים כתיבת יד הנסצא ביניני 152. szám: דבר שמואל בכמוהריר שמחה לוצאטו וגבורות מדובר בו על אמיתות תשב"פ מן הכתוב מן המקובל ומן המושכל.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

tetik, hogy a »Ceremonies et Coutumes relig. de tous les peuples« (Amsterdam 1723) Modena Riti-ján kivül »Luzzatto olasz művét« is felhasználta. Az összefüggés szerint inkább Luzzattonak a ritusokról szóló munkájára kell gondolni, semmint a Discorso-ra.

Szimcha Luzzatto velencei szokás szerint csupán akkor lett Velence főrabbijává, midőn a rabbikollegium legidősebb tagja lett. Ez Leó halála után 1648-ban következett be. Az 1662. évben Jomtob Valvasson többször dicsőiti הר אורים című visszhangpoemájában, melyet a velencei Talmud-Tóra felavatására költött[1]). Nemsokára reá, 1663 január 6-án, Luzzatto 80 éves korában meghalt[2]).

---

[1]) Luzzatto S. D. i. h. 104. 1. j. megjegyzi, hogy a vers azért nevezteték הד-nek, »mert minden distichonját a visszhang felelete kiséri. Ezt a játékot az akkori költők nagyon kedvelték és található pl. Guarini, Pastor fido-jában«. Ezzel pótlandó az, a mit az echoversekről 16–19 mondottunk.

[2]) Il Vessillo XXX. 373. L. sirfeliratát hiába kerestem a régi velencei temetőben.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Kulturtörténeti adalékok.

Első pillanatra látjuk, hogy gyüjteményünk felette gazdag művelődéstörténeti adatokban. Többnyire szembeötlők, de vannak rejtettek is, melyeket csak a kulturhistorikus gyakorlott szeme fedez fel. De bármily gazdagok is Leó feljegyzései éppen ebben az irányban, távolról sem elegendők ahhoz, hogy ezek alapján az olasz vagy akárcsak a velencei zsidók belső története a XVI. és XVII. században ismertethető volna. A számos kövecskéből kirakható mozaik tarka képet adna ugyan, de nem kereket. Ezen körülmény folytán eltekintettem az összes értékesíthető adatok összeállításától és csupán néhány vázlatra szoritkoztam. Első sorban azokat a részeket tárgyaltam, melyeknek megvilágitását a szöveg teljes megértése követeli, mire már a héber jegyzetekben utaltam. Ezek mellett különös érdeklődést keltő más pontok is szóba kerülnek. A megnyi tott gazdag forrás teljes kimeritése a művelődéstörténet feladata körébe tartozik.

1.

A rovigoi rituális fürdő körüli harc.

Ez a mikva-harc, melyet Leó csupán egyszer érint — Jehuda Fanohoz intézett levelében (93)[1]) — és melylyel oly sürűn találkoztunk már, a belső viszályokban bővelkedő közép-kori zsidó történet legnevezetesebbjei közé tartozik. Két testvér viszályából ered és lavinaszerűen növekszik majdnem egy évtizeden át. A végén már nemcsak az összes neves olasz rabbik voltak belé keveredve, hanem több külföldi tekintély is. Oly hevesen küzdöttek, mintha a zsidó nép üdve forgott volna

[1]) V. ö. még 125. sz.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

kockán. Vér ugyan nem folyt — a fegyvereket a ,talmudból szedték — de mindkét párt győzni akart. Hatalmas tollharc keletkezett, melynek eredménye négy kinyomatott könyv, melyhez még egy csak újabb időben felszinre került kéziratos mű csatlakozik. Ezt a mi szemünkben feltünő jelenséget nem szabad pusztán a zsidó temperamentum elevenségéből és az érdekelt személyek sértett hiuságából magyarázni, hanem a zsidó nép akkori állapotából is. A míg a vallás volt az emberek legdrágább kincse és életüket teljesen betöltötte, a vallásos viszályok természetszerüen a napirenden voltak, akár dogmák, akar observanciák tettek ki tartalmukat. A zsidók szigorú erkölcsi tisztasága és elesen kifejlett családi érzéke mellett nem csoda, hogy a legnagyobb viszályok a házasság és családdal összefüggő kérdések fölött keletkeztek.[1]) Ezek a viszályok az emlitett okon kivül azért is nagy hullámokat vetettek. mert a zsidók, a közügyekben való részvételtől ki lévén zárva, teljes érdeklődésükkel belső életük felé fordultak. Ebben találhatjuk meg a kulcsot nemcsak az elbeszélendő rovigoi mikva-viszályhoz, hanem a zsidók belső életének legtöbb jelenségéhez is a multban.

Rovigoban két testvér élt: Abtaljon és Jekuthiel Rovigo. kik közül az elsőt Abtaljon Consigli-nek is nevezték és a kj S. J. Katzenellenbogen tanitványa és Rovigo rabbija volt). A két testvér vagyonközösségben élt és gazdag volt[3]). Jekuthiél,

---

[1]) Midőn általában a responzumirodalomra utalok, külön emlékeztetek még arra a viszályra, a mely S. J. Katzenellenbogen és a mantuai rabbik közt kitört és a melybe lengyel és keleti rabbik is beleegyedtek és a mely számos vitairatot és rabbinikus véleményt produkált. (Lásd az irodalom felsorolását Brüll, Jahrbücher I 112 és 122. lapjain.) Egy más hasonló esetről ebből a korból Horovitz (Frankfurter Rabbiner I 24) ezt irja: »Az 1550. évben egy Prágában kiállított válólevél fölött nagy viszálykodás támadt, a mely a kornak majdnem összes tudósait foglalkoztatta. Midőn a velencei rabbit is felszólitották, hogy adjon véleményt, oda nyilatkozott, hogy az ügyet három német rabbi kezébe kell letenni. (Mózes Isserls responzumai. 58. sz.«)

[2]) Lásd II. 119, 3; fent 92; פלגי מים 3a és 66b fent.

[3]) יכיש שלא היה מזיק לעשיר במוהו מקוה ישראל 7b és 70a:

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

az öregebbik testvér, 1589-ben saját házában rituális fürdőt rendezett be. Ezt egy kút oly módon táplálta, hogy egy lyukas vödör által merített vizet egy szintén lyukas favájuba öntöttek, a honnan lefolyt a fürdőbe. Minthogy Abtaljonnak az ily módon berendezett mikva ellen vallástörvényi aggályai voltak, kérdést intézett tanítójához, Katzenellenbogenhoz. Erre Bencion Carfati a négy tagból álló velencei rabbiság legfiatalabb tagja rövid véleményt adott, amely Katzenellenbogen nevében két nappal az emlitett év pünkösdje előtt iródott és a kérdéses rituális fürdő használatát megengedte. A rabbiság másik két tagja közül Cividal csatlakozott a véleményhez, Jakob Coennek aggodalmai voltak. Minthogy a dolog tényleg nem volt egészen egyszerü, Bencion tovább kutatott és egy héttel az első vélemény után ujra levelet intézett Abtaljonhoz, melyben első itéletét uj okokkal támogatta. Abtaljon ezután négy évig csendes volt, mig az 1594-ik évben visszás állapotokat észlelt, melyeket megszüntetett. További hat év után azonban, midőn a mikva előtt elhaladt, azt látta, hogy rendelkezéseit nem tartják meg. Ez okból saját házában uj mikvát rendezett be és a zsinagógában a tórával karjai közt kihirdette, hogy a régi mikvát nem szabad használni és sajnálja, hogy hat év előtt berendezte. De azért a mikva eddigi használatából kár semmiféle tekintetben nem származott. Erre a mikva tulajdonosa meghivta Chizkija Finzi ferrarai rabbit, ki a mikvát megvizsgalta és hibátlannak nyilatkoztatta ki. Az ügyet bejelentették a velencei rabbiságnak, amely Finzi itéletéhez csatlakozott. Abigdor Cividal, Bencion Carfati és Löb Saraval Velence eme harom első rabbijának döntését hozzájárulás végett más tudósok elé is terjesztették, mely alkolommal Jehuda Fano hozzájárulását megtagadta és a rovigoi rabbi pártjára állott.[1]) Igy

[1]) מקוה ישראל פלגי מים 7a és b; § k. A döntő hely igy hangzik: ואחרי שעברו אלו המחלוקות בענין דין זה באלו החי או ' ימים סביב לחג השבועות השמיט שנשאר הדין בצ"ע ולא נפסק בברור מהד' גאונים הנ"ל (!?) עמד האלוף כמהר"ר אבטליון הרב מרווינו יצ"ו הנ"ל כמו ד' שנים עד שנת שנ"ד בשב ואל תעשה כמסתפק בדבר (?) ובבא אליו שעת הדחק בשנת שנ"ד כנראה בפנקס ההוצאות שלהם שהיה זה בשנת שנ"ד חזר לעיין מעצמו בדין ומתוך הרכרח (?) סדד מרצונו הפשוט מקוה זה בביתם ונקב הדלי כשפופרת הנוד בצדו ובשוליו כמה נקבים קטנים והוא מעצמו היה עומד ורואה במלאתו ע'

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

beszéli el az előzményeket maga Jehuda Fano, Abtaljon előbb említett párthive. Eltekintve az irányzatos előadástól, F. elhallgatja azt, hogy Abtaljon az egész mikvakérdést csupán akkor vetette föl, midőn közte és testvére közt differenciák támadtak, melyek vagyonfelosztáshoz vezettek. Abtaljon Velencébe utazott, hogy az említett rabbikat döntésük visszavonására birja. De ez nem sikerült neki. Hogy a mikva a halákha követelményeinek megfelelt, abból is következtethető, hogy Abtaljon az őt, mint helyi rabbit megillető jogra hivatkozott, mely szerint az ő határozata saját községében minden körülmények között respesktálandó. A. ezt az érvet Jehuda Fano előtt is hangoztatta, kinél azonban erre szükség nem volt, minthogy azt vélte, hogy a halákha szilardabb talajára állhat. Habár Fano és még tizenöt rabbi állott Abtaljon mellé, a rovigoi község fürdőjét még sem engedte és aztán is teljes hat évig[1]) tovább használta, mig a hamu alatt szunnyadozó parázs lángot vetett. Ugyanis a mikva ellenzői a vitás ügyet, ugylátszik egy röpirat által, a nyilvánosság elé vitték. Erre a mikva védői kinyomatták azon tiz rabbinak döntését, kik annak idején a szóbanforgó fürdőt rituális szempontból kifogástalannak nyilvánitották. Az ellenfelek feleletül Velencében, 1605-ben (nem 1601 Benjacob) megjelentették a מלחמות ה' a

---

בלי ההמשכה. ויהי כי ארכו לו הימים כמו ו' שנים שלא היה מקוה במלוי המקוה הזה כבתחלה פעם אחת בעברו שם ראה וכו' וגם שמע וכו' ועוד ראה דברים אחרים שלא כדין ויכנס תכף בבית מדרשו ויחזור לעיין בדינים אלו בדיוק וימצא בתוב מהפוסקים שכן לא יעשה ויבן מקוה אחר בבית וכו' ואח"כ בהיותו בבית הכנסת בקהל עם אחז ס"ת בחיקו וידרש אל הק"ק חומר מצוה זו והודה ולא בוש שאילו ידע אז מה שהוא יודע עתה לא היה מסדר אותו מקוה כך אעפ"י שאין בזה שום פגם בילודים ובטהרות שעשו עד עתה וכו' לכן הוא אומר אותו מקוה לגמרי וגזור שמכאן ולהבא לא יטבלו בו וכו' עד שיתוקן זה בהוצאה מועטת. אמנם אחיו הגדול ממנו במנין וכו' וישלח ויקרא במהר"ר חזקיה מפירארה ויבא שמה רוויגו ויהי בשמעו מאהי הרב כי כמהור"ר שי"ק ז"ל הבשיר מבלי שיתיישב בדבר ויעיין היטב וידבר אל הרב התיר מה שאסר מה באתריה וכו' ויכתבו גם כן המעשה אך לא כמו שהיה אל ג' גאונים ראשיים שבקיק ויניציאה וישיבו אותם דבר על פי הדברים אשר הציעו לפניהם ויכשירו את המקוה (Mikvé Jiszráél 7b—8a).

[1]) Abtaljon פלגי מים 6a ezt mondja: |בני רוויגו| מן שאר בני קהלות על הרוב ששונאים תוכחה וטועים באהבת בחא דהתרא. Az olasz zsidókat egyébként is jellemző megjegyzés.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

című gyüjtőiratot, melyben a mikva tizenhat ellenzőjének véleményei közöltettek.[1]) Az ügy élén Jehuda Fano állt, ámbár első helyen - az első sorban érdekelt Abtaljon véleménye lett kinyomatva. Ezen a kettőn kivül a fürdő ellenségei közé tartoztak Sámuel Archevolti Padua, Iechiel Tardiol Mantua, Mózes Mordekhai Margulies Krakó, Mózes Menachem Coen Rapa Cremona, a veronai rabbik: Mordechai és Bendet Bassan, Chajim Segal és Jakob Carfati, Jesaia Anav (יעניו) Ginsburg, Mózes Coen-Porto Rovigo, Dávid Ravenna Acqui: Jehuda Conegliano (קוניאן) Asti, Abtaljon Modena (Leó nagybátyja) Ferrara (II 125) és Náthán Ottolengo Conian. E 16 ellenfél döntvényei ellen polemizál sorban Löb Saraval döntvényében, amely a משבית מלחמות (Velence 1606) 5—16 lapjain kinyomatott. Ezt a 94 levélre terjedő munkát a velencei rabbik tették közzé az 1606-iki évben a מלחמות ה' ellen, melynek támadását hallgatással nem mellőzhették. Az erősen mozgolódó mikva ellenzők állásai ellen 15 deciziót irányitanak, melyeknek szerzői sorban a következők: Abigdor Cividal, Bencion Carfati, Löb Saraval, József Samega, Bárukh ben Sámuel, Ezra Fano

---

[1]) Ez az irat, mely az irodalmi harczot megnyitotta, nincs kezemben és ebben a pontban Jehuda Fanot követem, ki מקוה ישראל Sa. a következőket mondja: ושיו רבנים ונאונים ישישים אחים כתבו בכתביהם ובספקיהם לאסור אותו מקוה במוני ובכל זאת לא זזו מהכשרם המקילים ודנתנו באותו מקוה בסי' שנים עד שקנאים גלו דעתם בזרמום גדול על איסוריו"ד הדפיסו לוח עשרת חתימות רבנים מכשירים ואנחנו הדפסנו כנגדו לוח יש רבנים אומרים וחם אחדי הדפיסו בספר משבית שלחמות ושים בית מלחמות מבעי ליה ואנחנו ובו'. Hogy a zeloták זרמים גדול-ja miből állott, Fano nem árulja el. Általános velencei szokás szerint egy pamflet lehetett. A לוח יש רבנים alatt F. bizonyára a מלחמות ה' c. könyvet érti, melyet nevén sohasem nevez meg, holott »a 16 rabbi tábláját« sürün emlegeti. Igy pl. 36 b: שיו גאונים ורבנים רובם וקנים מופלגים ור"י מבמה מקימות אישלקיים; אשכנזים צרפתים ומזרחיים אומרים בספקים הדפוסים בלוח שלני; 77 b: יש פסקים מרבנים וגאונים היושבים ראשונה בהיום שזה ימים בלוחנו נדפסי; 83a lent: ואל חתימת החכם השלם האלוק כמהרי"ט שובה לי נר"ו שבא לכאן מצאת תוב"ב ותלמודו בידו סלת נקיה וכו' וחתימה זו נדפסת מתחלה בלוח העשרה ובשבאו לפניו לחלות פניו שיחתום ויקיים פסקי מ' משבית מלחמות אז לא רצה מר לקיימה לפי מה שהגידו לו רבים יען שראה הלוח שלנו בלוח דפום שלנו: פלגי מים 5a, cf. még מיו גאונים ורבנים.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Mautuából, Nachman Chanin, Szimcha Luzzatto[1]), Azarja Pichio (Figo) Velence, Chizkija Finzi Ferrara, Mózes Terracina מטראצינה, Nethanél Trabotto Modena (Ferrarában iratott), József מקרמינצו[2]), Mordekhai Bassan Verona, római rabbiság. Ezután következnek még neves rabbik hozzájárulásai, közöttük Menachem Azarja Fano és Jakob Heilbronn[3]) részéről, és végül egy rövid végleges döntés, melynek fölirata מקוה יקותיאל כשר לישראל és melyet tizenegyen irtak alá. Az aláirók közt van Izsák Gerson is, az ismert korrektor, ki a müvet szerkesztette és egy rövid megjegyzéssel bevezette.

A döntvények tárgyilagosak, Saravalé is, ki a rabbiság tulajdonképi képviselője volt, kire mint első sorban részes és ezért a háttérben maradó Benˇion is hivatkozik. Saraval Fanot és Abtaljont kedves barátainak tekinti, de hát az igazság mindenek felett áll. Tényleg különös feltevés volt az ellenféltől, hogy a velencei rabbik oly fürdőt, amely 16 éven át rituálisnak tekintetett és melyet a rég elhunyt Katzenellenbogen nagy tekintélye, valamint a már szintén elhunyt Cividalé is fedezett, csupán a közben kitört két testvér viszálykodása folytán hasznavehetetlennek nyilvánitsanak és e lépés által a rovigoi községet, amely saját rabbija, a későbbi ellenző beleegyezésével használta, kompromittálják. De az ellenzők az évek folyamán ügyükért sokkal erősebben exponálták magukat, semhogy észbeli vagy halákhai okokkal még hozzájuk férhettek volna. A pártdüh rég megfosztotta őket a józan meggondolástól és tovább haladtak azon a pályán, amelyre egyszer ráléptek

A harctéren elsőnek Jehuda Saltaro Fano jelent meg, ki ebben a szerencsétlen viszályban a vezérséget rég magához ragadta. A משבית מלחמות harci kedvének uj anyagot szolgáltatott, melyet alaposan kiaknázott. Ámbár tudta, hogy Abtaljon cáfoló iratot készit elő, melynek tartalmáról is pontosan

---

[1]) Ezt a hetet (Cividal már nem élt) nevezi a mű (60 a) a velencei rabbiknak.

[2]) Erről Fano מקוה ישראל 83 a ezt mondja: אורח אשכנזי נטה ללון.

[3]) Responzumát később נחלת יעקב cz. müvében kinyomatta (61. szám, 47. lap) és ezután Mordekhai Jafe a לבוש szerzőjének véleményét adta ki ugyanabban az ügyben (62. sz., 59. l.).

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

volt értesülve. sőt hivatkozik is reá[1]), mégis külön ellenirato adott ki. Ennek cime מקוה ישראל és már az 1607. év ab hónapjában került ki Velencében a sajtó alól. Ebben Fano 85 tömötten nyomott negyedrétlevélen általában és különösen megcáfol minden egyest és valamennyit együtvéve, akik az ellentáborból a rovigoi mikvaügy szemhatárán megjelenni merészkedtek. Még a »Masbith« cimlapján diszlő versre is ellenverssel felel. A polémia csinos héberséggel udvarias hangon van irva. F. csupán Bencion és különösen Nethanél Trabotto ellen kel ki élesen[2]). Egyik erős argumentuma, hogy a Rovigóhoz két legközelebb fekvő város. Padua és Verona. rabbisága a mikva ellen foglalt állást[3]), a másik pedig az. hogy immár 22 rabbi áll a mikvaellenzők pártján. Ezek a következő városok rabbijai: Bécs, Ginsburg, Ferrara, Mantua. Reggio, Piemont, Verona, Padua, Conian, Labadia, Acqui. Velence (négyen) és Görz[4]). Mindkét párt keresett hiveket, de Abtaljon és Fano nagyobb buzgalommal és sikerrel. ugy hogy a párthivek száma egyre emelkedett. Némelyik a viszály folyamán megváltoztatta nézetét, igy Ezra Fano Velencében és Mózes Terracina Ferrarában, ki a »Masbith«-ban kinyomatott decizióját visszavonta, és Tóbia Levi, ki feltétlen hozzájárulását utóbb gyengitette.

Elő szóval is vitatkoztak, mint Fano müvéből értesülünk[5]). és a viszályba keveredettek köre folytonosan tágult. A Fano müve végén levő lista már a szerencsétlen mikva 36 ellenségét sorolja fel, közöttük két névtelent. Az izgatás akkor még folyt, mert F. biztositja olvasóit, hogy még sokan igértek

---

[1]) מקוה ישראל 77 b: בנראה מפסקו שיורפס בס' פלגי מים.

[2]) Lásd fent 107, 2 és 108, 1.

[3]) מי' 34 a: ב"ד של וירונה ופאדווה היותר קרובים לרוויגו אוכרים.

[4]) Ugyanott 78 a: ובנגד כ"ב גאונים ורבנים מכמה בתי דינים מויאינה מגיינצבורק מפיראדה ממנטובה מריגיו מפיימונטי מוירונה מפאדווה מקוניאן מלאבאדיאה מאקוי ואני וכ' אחרים פה ויניציאה ובנוריציאה וגם רבים אחרים גאונים שאוסרים אעפ"י שלא רצו לכתוב והרב גאלאנטי מצפת תוב"ב והלכה למעשה בצפת מכל גאוניה. Az utolsó nyilatkozathoz cf. ib. 81 a, 83 a lent, 77 b.

[5]) Ugyanott 75 b: ב' חכמים מהנרצפים שם במשבית מלחמות נכו עמי ע"ם לומר וכו

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

tiltó véleményeket[1]) és egy »prágai nagy férfiu« levelében ellenfeleiket szörnyen megbélyegezte.[2])

Egy félévvel a »Mikvé Jiszráél« megjelenése után a második ellenirat került ki a sajtó alól, melyet Abtaljon Consigli megbizásából Mózes Coen-Porto פלגי מים cim alatt adott ki. Ez szintén Velencében nyomatott és 96 (78+14+4) negyedrét levélből áll.[3]) A bevezetés után, melyben versek is vannak, a kiadó előszava következik, melyben a mü céljának a békeszerzést mondja. A gyüjteményes munkában első helyén Abtaljon cáfolja a »Masbith Milchamóth«-ot, előadván mintegy aktaszerüen a viszály keletkezését, amennyiben a Benciomal váltott régibb leveleket közli.

Ezen bevezetés után lenyomatnak a beérkezett vélemények, melyeknek sorrend szerint a következők a szerzőik: Mózes Mordekhai Margulies Krakó, rabbiság Verona[4]), Sámuel Archevolti Padua, Abtaljon Modena Ferrara, Jehuda Fano Velence. Náthán Ottolengo Conian, Jechiel Tardiol Revere, Menachem Azarja Fano Reggio, rabbiság Reggio,[5]) Mózes Menachem Rapa Cremona, Mózes Coen-Porto[6]) Rovigo, David Ravenna Acqui, Jehuda Conian (Conegliano) Acqui, Jesaia Anav Ginsburg. Ezek a döntvények kivétel nélkül 1601-ből származnak, tehát a viszály kitörésének idejéből, és csekély változtatásokkal a ה' מלחמות-ból lettek ujra lenyomatva, mint maga a végső döntvény is, melyet Abtaljon szerkesztett.

Midőn a velencei rabbiság a »Masbith«-al a nyilvánosság elé lépett, a fürdő ellenzői uj segitség után néztek. Sikerült

---

[1]) A lista végén ezt olvassuk: ורבים נאונים ורבנים אחרים שהבטיחו לשלח פסקיהם לאבוד.

[2]) גם יש אצלנו בתב מגדול אחד מקים בראנה יצ"ו מגיד לאדם מה שיחם בגדון זה אשר תצלינה אזני שומעים. A utószóban, a mely már gyanusitásokat is tartalmaz és Fano nagy mozgolódásáról tanuskodik.

[3]) ביוח שבט שנת שב"ח.

[4]) Bárukh Bassan, Chajim Segal és Jakob Carfati. Ch. Segal később még egy levelet intézett Abtaljonhoz.

[5]) Fano, Chizkija Foa, Obadja Sforno. Porto megjegyzi, hogy ezen decizió után Fano az ő pártjukhoz tartozik.

[6]) 18 b: חברתי בעיר בדיאה יצ"ו למנחם השפ"ם ועתה קצרתי בו וגם הוספתי עליו דברים מחדש.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

is uj szövetségesekre szert tenniök és a régiek közül a magas koru Sámuel Archevoltit, ki éppen 1601-ben saját peres ügyében érintkezett a velencei rabbisággal,[1]) rávenni arra, hogy a Masbith ellen cáfololó iratot készitsen.[2]) Az uj pártlelek Dávid Norlingen (Mantua), Mózes Coimbrano (Ferrara) és két névtelen. Jiszachar Bär Eulenburg Görzből. ismert rabbinikus tekintely. ellenállott a felszólitásnak és nem adott véleményt-hanem beküldött egy talmudi értekezést (31 köv.), amely a peres ügygyel nem áll semmiféle összefüggésben. A vélemények sorát egy névtelennek רם צבי c. értekezése zárja be, amely röviditett alakjában is hét levelet tölt meg (38—44). A mikva-ellenzők verbuválására, mint látjuk, kevesen csaptak fel és nem igen érthető, hogy mi lelkesitette Portot a nyolc-, két- és négysoros versek költésére, melyekkel (46a) saját cáfolatait bevezeti. Jobb lett volna, ha ezek a תשובות מכפי, melyek a Masbith véleményeit pontról pontra akarják cáfolni és ugyan-ezért חבור הישנות-nak neveztetnek, elmaradtak volna. Durva hangjukkal — »hazugság« Porto legkedveltebb szava és leg-erősebb argumentuma — az előszóban célul kitüzött békének csak rossz szolgálatott tettek. Érthető, hogy a velencei rabbik ilyen polémiára nem reagáltak és inkább arra határozták magukat, hogy a lángoló tüzet kiégni hagyják. A nagy viszály utóhangjai találhatók meg Carmoly szerint[3]) a דולי טהרה, זכרון יוסף és שמלת בנימין c. responzumgyüjteményekben.

Csak ebben az évben lett ismeretessé — Schwager-Frankel Katalog 11, 344a — hogy Sámuel Portaleone (שמואל ישעי אריה a rovigoi mikvaviszályról külön könyvet irt. melyet פורים-nek nevezett és iratainak פסקי שמואל c. gyüjte-ményébe felvett. A könyv Portaleone sajátkezü irása és Camillo Jaghel 1613-ban cenzurálta. A szerző mindkét pártnak szeretné

---

[1]) V. ö. II, 162—164 sz.

[2]) 26—28 lapok.

[3]) העורבים ובני יונה 11. lap. C. a mikvavi szály rövid előadásában több tévedést követ el, melyeket hallgatással mellőzünk. Igy pl. בן ציון צרפתי-t בן ציון בר שמואל פראנסים-val azonositja. Erről a mikva-harczról l. még Nepi-Ghirondi 289 és אור החיים 4 l. (8 sz.) és 6. l. (15. sz.).

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

igazat adni. Nem érdektelen, hogy Szimcha Luzzatto, a rovigoi mikvaharc legfiatalabb harcosa, öreg korában Saul Morteira-val harcba keveredett azon kérdés felett, vajjon a cisterna használható-e mikvának ?[1])

2.

Kereskedelem és ipar.

Iratgyüjteményünk jelentékeny adalékokat szolgáltat az akkori idők zsidó kereskedelmének és forgalmának megismeréséhez. Mindenekelőtt megállapitjuk, hogy a zsidók, Olaszországban ugy mint más országokban, peres ügyeiket nem vitték világi forum elé, hanem saját biráik. vagy esetről esetre választott laikusok által intézték el. Bizonyitékul szolgálnak az irataink ban előforduló követelések (18, 109, 161, 201), örökösödési ügy (7) és bérletperek (62, 135, 138). Ez az eljárás annál inkább figyelemre méltó, mert az olasz zsidók házassági szerződéseket és végrendeleteket a közjegyző által állittattak ki[2]). Még oly esetekben sem fordultak világi ható-

[1]) Revue d. Etudes Juives XXXVII, 109 és 114. Sámuel Aboab Luzzatto pártján volt.

[2]) Lásd fent 105, 5; továbbá פסקי ריקאנטי האחרונים שטר : 24 רוטאלי נצרי . . . בשי נימום העיר וכן נעשה השטר רוטאלי ע"י בובד מתא פובליקו (1674-ből. V. ö. fenn 20, 3. j. végén). שו"ת יעקב לבית הלוי 75 végén: שהמנהג הוא קבוע בכל גלילות איטאליא לעשות כל הצואות שלהם ע"י נוטרי"ו ואין זה דבר חדש ; v. ö. ugyanott 69: שאלה יעקב צוה מחמת מיתה עי' נוטריו גוי וכה אמר שהגי בניו וישו השלו בתורת פיהי קומיס' Kaufmann kézirat 152, 209 (= ms. Mortara ריס) ez áll: מי שנשתעבד בשני שטרי עשינ מסך תימ כקודו לפורעם אחרי מיתתו וכו' ובדי שהשטרות נוצרי הנ"ל יהיו שוים ומועילים עשה עליהם עוד היום בשטר עברי א' חתום מב' עדי ישראל ונם חתום מידו. Az olasz zsidók ezt czélszerüségi okokból tették, mert különben ebben a pontban szabadabbak voltak, mint török hitsorsosaik. Sámuel Portaleone פסקי שמואל c. kéziratos müvében (Schwager-Fränkel, Katalog 11, 344. sz.) a 73b lapon a következőt mondja: מתוך זה אנו למדין שאלו לא היה בתוגרמה גזירת המלכות אלא יהיה הדיוט רשות לעשות שטרות בדיני ישראל כמו שהוא בגלילות איטליאה לא היה מכשיר החכם הנ"ל [בית יוסף] הרשאה בעש"ך. Kaufmann kézirat 152 (= Mortara רים), 102. drb. a következőt találjuk: איך בשכבר הימים עברו נעשו איזה שטרות ושעבודים פשורים וחינוצייי ביני ובין הקצין א"א יצי' הנ"ל [שלמה בן הקציי כמרי אשר בהן מאליסאנדריאה ואביו] ובפרט ששטר עברי נעשה ביניני יום ז' כסליו ה"ת העי"ל ונתקיים גם בשטר נוצרי נעשה : דיצמר' וכו' השנתי השנות ודיקרישו וכו' וגם השטר נוצרי שנעשה וכו' ע'

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

sághoz, midőn nagy összegekről volt szó és midőn az adós a per eldöntését a törvényszék előtt való meg nem jelenés által éveken át meghiusitotta. Ilyen eset volt az Ottolengo-Carmi-féle sokáig huzódó ügy (76—78, 94, 96, 102, 108). E nevezetes per, mely nem áll egyedül[1]), a Carmi testvérek üzleti és vagyoni felosztásából keletkezett, melynél 1592-ben Menachem Azarja Fano[2]) és 1597-ben Ábrahám Provenzal közvetitett[3]). Ha az egyik fél lakóhelye hitsorsosai ellen joggal bizalmatlankodhatott, akkor a vitás ügyet más város választott bírósága elé vihette. Igy vélekedik a velencei rabbiság (78), amely mint a főváros rabbisága jogosultnak tartotta magát, hogy minden ügybe beavatkozzék.

Hasonló eljárást tanusitottak különben más rabbiságok is, mire klasszikus példa a rovigoi fürdőviszály és amit a ferrarai bolthelyiségek körül keletkezett viszály is bizonyit. A ferrarai község ugyanis elárusitó helyeket épitett, melyeknek bérét adófizetésre és jótékony célokra forditotta. A velenceieket nem részesitette a nyereségben, minthogy ezek, mint később bevándorlottak, az épités költségeihez annak idején természetesen nem járultak hozzá. E miatt a régi és uj lakosok között heves viszály támadt, melyben maga a velencei rabbiság a ferraraiak pártjára állott. Leó ellenben, bizonyára pénzért és szép szóért, földijeinek igényeik megvédelmezésére a rabbinikus joganyagot szolgáltatta[4]).

הסופר מרקו אנטוניו פיסקינה. Ezen alkalommal kiegészitem a fent 19. lapon לשון נוצרי-ról adott jegyzetemet a következő utalásokkal: Neubauer, Catalogue 1535, 2: הספר המועתק מלשון נוצרי אל לשון עברי זה מאה שנה בעיר אייגש במדינת פרובינצה וכו' עיי"ש ; 2207, 1 elején לשון נוצרי (= latin) Dávid ben Juda Messer Leonnál (idézi Husik, Judah Messer Leon 5. l. egy a XV. század második feléből származó kéziratból).

[1]) Hasonló perről Németországban szól Horovitz, Frankfurter Rabbiner I, 25 és 53 és Olaszországban Kaufmann kézirat 152, 238—241.

[2]) Kaufmann kézirat 158, 79: Fano kiegyezést létesit a Carmi testvérek közt.

[3]) Schwager-Fränkel, Katalog 11, 166. szám: פסק הגאון טוביה אברהם פרובינצאלי בכמוהיר דוד איש מאנטובה משנת שניז על עסק חלוקת השותפות הנוגת בוירצילו של משפחת קרמי. V. ö. 78. és 108. sz.

[4]) 188. szám, hol a jegyzetben az irodalmat felsoroltuk. Mar-

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

A kereskedelem általános történetéhez érdekes adalékot nyujt a 69., 79. és 80. szám, melyekből azt látjuk, hogy a XVII. század első felében Velence, Prága és Krakó között élénk üzleti összeköttetés állott fenn. Nagy összegekről és pénzügyletekről van szó. Hogy Velence és Prága között jelentős forgalom létezett, a 18., 114.,* 120. és 194. szám is mutatja. Az a tény, hogy a lengyelországi községek a római községet nagy pénzösszeggel támogatják (205—207), közvetve azt is bizonyitja, hogy a lengyel és olasz zsidók között sürü közlekedés állott fenn. Figyelemre méltó, hogy a római község a velencei rabbiság ajánlatát veszi igénybe és hogy a küldött szintén velencei ember[1]). A XVI. század második feléből azt halljuk, hogy egy prágai fiatal ember egy velencei leányt azon föltétel mellett vesz nőül, hogy egy évig Velencében fog élni, de csakhamar visszatér Prágába és azután ismét Velencébe jön[2]). Ugyanazon század végén Marco Cantarini Asoloból

---

gulies azt hiszi, hogy ágyak bérbeadásáról van szó (המטות, nem החנויות). De ez nem valószinü (l. Rivista III, 132). Kaufmann kézirat 152, 150 (Weisz 44): אופן התר הלואה לבעלי חנויות ולבעלי בוטיני ולשוק רבית והואך יבתבו בשטר (v. ö. Mortara, Indice 68).

[1]) Áron szedő 1590-ben דובר שוב cim alatt Krakóban héber-német-olasz glossariumot adott ki. Ehhez Steinschneider (MS. 43, 263) ezt a megjegyzést füzi: »Először az a kérdés, hogy egy krakói nyomdászt milyen érdek füzött az olasz nyelvhez? Szabad-e az olasz és lengyel zsidók akkori közlekedésére gondolni, melyet itt csupán jelezhetünk?« Az utóbbi kérdésre igennel felelhetünk. A krakói Jóchanan a velencei területen néptanitó volt (18. sz.). A kérdés magvát illetőleg meg kell jegyezni, hogy német-zsidó imakönyveket Olaszországban is irtak, még pedig olasz zsidók számára. Három idetartozó kézirat a Magyar Tudományos Akadémia birtokában van. A legrégibb Ferrarában 1465-ben iratott, a másodikat Asoloban 1559-ben irta József Carob egy asszony számára, »hogy abból imádkozzék«, a harmadik, melynek tartalma chanukka és purim piutok, nincs keltezve (Weisz, Kaufmann Katalog 395—397). Világos ebből, hogy a krakói nyomdász glossariumát Olaszországban is akarta árusitani.

[2]) Az akkor Velencében tartózkodó Eliezer Askenazi véleménye תשובות הרמ"א 96. száma. Isserles véleménye ugyanott 36. szám: נשאלתי על רחל בת ת"ח שנישאת בווינזי"ה לראובן שהוא מבני ארצ"נ והתנו שיעמוד שנה אחת בווינזי"ה ליזון את אשתו בבית חמיו וללכת שניהם אח"כ לארצ"נ ובתוך השנה ההיא סזר וכלה כל נדוניי' אשתו וכל מה שנתן לו אביו.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Prágában telepedett le[1]). Egykoru okmányokból arról értesülünk, hogy a velencei zsidók kereskedelmi összeköttetései egész Európára terjedtek ki[2]).

Különösen virágzott, mint ismeretes, az olasz zsidó könyvkereskedés, mire érdekes bizonyitékot szolgáltat a 143. és 144. szám. Egy rabbinikus mü kiadói Palesztinából kiindulva bejárják a Keletet, Németországot, Oroszországot, Litvániát, Lengyelországot és még az utóbbin tuleső helyeket, hogy vevőket és ajánlásokat gyüjtsenek[3]). A Salonikiban tervezett talmudkiadás eladására Velencében valóságos irodát nyitottak (170). A könyveket általában ügynökösködés utján terjesztették, minél a főszerepet az ügynök szegénysége játszotta, ki vagy a saját, vagy a más könyvét árusitotta[4]). A jelenkor ugynevezett koldusirodalma tulajdonképpen a régi kor maradványa, melyben nem zsidóknál is virágzott. Aldus Manutius hires nyomtatványai nem voltak eléggé kelendők, ugy hogy kadójuk idegen fejedelmeknél koldult és ezért a a velencei tanács elzáratta[5]). Dániel Bomberg, a héber irodalom Aldusa, ezen üzletnél jelentékeny örökölt vagyonát teljesen elvesztette[6]). Bomberg szomoru sorsán okulva, követői, a héber nyomdák tulajdonosai, nem nyomattak többé saját költségükön, hanem csupán zsidó vállalkozók megrendeléseire. Hogy a vállalkozót nagyobb kiadás készitéséből érhető megrövidités ellen megvédjék, a velencei rabbiság több esetben megtiltotta, hogy az illető könyvet mástól vegyék, mint a vállalkozótól.

---

[1]) Osimo, Narrazione 45.

[2]) Schiavi, Nuova Antologia, vol. XLVII, 511. A velencei keleti kereskedelemből érdekes esetek találhatók a שער יהושע 35. és 39. számaiban (cambia). Német kereskedők vándorlásairól Olaszországba l. Deutsche Literaturzeitung, 1906. évf. 169. hasáb.

[3]) Leó ומשם והלאה szavakkal talán Magyarországra gondol. Az ajánlások közül különösen a חכמי ק"ק קראקה által adottat emeli ki, minthogy ezek Lengyelország vezető községének voltak a tudósai. A vállalkozókat Mózes nevü tanitójának is ajánlja.

[4]) Lásd a részleteket fent 56 k. és 60.

[5]) Molmenti 201 k.

[6]) Freimann ZfHB. X, 33. L. Berliner, Jahrbuch der jüdisch-literarischen Gesellschaft III, 293 k.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Ilyen tilalmat találunk az utánnyomás elleni intés után Hajagáon ספר מקח וממכר-jában, amely Velencében 1602-ben nyomatott. E tilalom éle világosan a nyomda és személyzete ellen irányul, az inquisitorok példányai a tilalom alól külön kivétetnek, ami a viszonyokra eléggé jellemző[1]). Előfordult. hogy a kiadó a kiadás egy részét más vállalkozónak engedte át[2]). A kiadás rendszerint nem volt nagy. Az általános tiszteletben álló Menachem Azarja Fano saját népszerü liturgiai munkájából csupán 1000 példányra rugó uj kiadást rendez[3]). Némelykor a szerzőtől megvették munkáját vagy másolatot vettek belőle[4]). Az utóbbi tény azt mutatja, hogy a XVII. század elején az irodalom még kéziratokban is élt. Leó héber olasz gyászdala, amely nagy feltünést keltett, szintén kéziratban forgott közkézen (132).

A levantei kereskedelem jórészt a velenceiek kezében volt. Midőn a nemesek a XVI. században a kereskedéstől lassankint visszavonultak, ez a velencei és keleti zsidók kézére került. Az idegen árucikkeket csak bizonyos helyeken és hivatalosan jogositott közvetitők utján volt szabad eladni. Ilyen ügynöki jogot »sensaria«-nak neveztek és ez természetesen nagyon jövedelmező és keresett volt. Ilyen jog birtokában volt S. J. Katzenellenbogen rabbi is és ezt egyik utódjára akarta átruházni. Érdekes már most, hogy a konstantinápolyi zsidók azt a határozatot hozták, hogy tilos idegen hatalomhoz fordulni bármely kereskedelmi jog elérése vagy átruházása céljából. Ez a zsidók részéről önvédelem volt. Midőn a konstantinápolyi község Katzenellenbogennál, rabbinikus érdemeire való tekintettel, kivételt akart tenni, K. ezt a kedvezményt nem fogadta el[5]).

[1]) ובן שלא יובל ליקח מן הנדפסים לא מיד שעל הרשום ולא משום אחד מבני ביתו ויהיה מי שיהיה זולתי המגיע לחוקרים. Steinschneider (Jüdische Typographie, Ersch und Gruber Encycl. II, 28, 31) ezt a helyet idézhette volna a Maamadóth (Velence 1606) helyett és nem lett volna szabad egy esetről beszélnie.

[2]) 97. szám; v. ö. még 120, 193, 199, 132.

[3]) U. o.

[4]) 119., 124. szám.

[5]) 104. sz. Talán velencei (nem konstantinápolyi mint fent 35.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Velencében, a világkereskedelem egyik főhelyén, mindenféle pénznemek voltak forgalomban, melyekkel, mint manapság is, visszaéléseket követtek el. A 13. számu névtelen levélben talán csekélyebb értékü pénz vételéről van szó: rossz pénz Leó kezébe is került, melyet ártatlanul tovább adott (50). Liszt- és borárakat és házbért a 63. számban találunk, könyvárakat ugyanitt, továbbá a 98., 199. számban.[1]) Rendesen nagyon alkudtak.[2]) A szabóság a velencei zsidók között is el volt terjedve[3]). habár nem oly mértékben, mint Rómában, hol a község nagyobb része ebből élt[4]). A zsidók a velencei szárazföldön földmiveléssel is foglalkoztak, mert Leó atyjának aldást kiván barmában és a mezőn[5]). — Egy keresztény hitelező Laudadio dei Rossit a velencei adósok börtönébe vetteti (133). A velenceiek nagy erőlködéseiből, hogy kiszabaditsák, azt következtethetjük, hogy az ilyen esetek ritkák voltak. De hagyjuk az apróságokat.

Amint látjuk, az ipari tevékenység mezeje a szabad köztársaságban is nagyon korlátolt volt. Ezt egyébiránt Leó világosan mondja is[6]). 1637-ben megtiltották a velencei zsidók-

---

1. irtam) ügynöki jogról van szó, melyet a török és velencei kormány közösen engedélyezett keleti áruk eladására Velencében.

[1]) Porges (ZfHB. X, 5) a 63. számot következőkép forditja: 4 sechie bor 10 lira (forditásom ellen, fent 29. lap). Egy לבוש ára 5 arany, az Alsech תירת משה-jének kötetlen példánya 1 arany, גלות יהודה 4 lira és 10 gazzetta. S. J. Katzenellenbogen 1559-ben az 1554—5-ben Sabionettaban nyomott Alfasit darabonként 4·5 scudiért ajánlja (Isserls döntvényei 50 végén.) A כלי חמדה (Benjacob ב 128) terjedelmével biró mü nyomtatási költsége 1638 őszén legalább 600—700 aranyba került (II, 173), mivelhogy a papir és munka ára az 1630-iki pestis óta a kétszeresre emelkedett. Leó בית יהודה-jának nyomása (Vel. 1635) 200 aranyba került. (Önéletrajz, Corriere III, 247.)

[2]) II, 14 l. lent: כל התגרים שואלין הרבה והקונים משיבין.

[3]) Izsák, Leó fia nappal szabóságot és éjjel tórát tanult (177 k.).

[4]) Vogelstein-Rieger, Geschichte d. Juden in Rom. II, 198. Berliner II, 86. V. ö. még Ciscato 108 és Jew. Encyclopedia IX, 372 a.

[5]) 54. szám: אתפללה לאלקים ישלח ברכה והצלחה לביתך במקנך ובשרה. V. ö. 52: השמר לך אדוני בלכתך בדרך כי תרכב את סיסיך יומם השמש לא יכבה.

[6]) Riti (Ven. 1687) p. 46: »et essendole vietato quasi per tutto il posseder terreni, e molt' altri modi di mercanti, et essercitij di riputatione,

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

nak, hogy mint ügyvédek fungáljanak[1]). De a rabszolga-kereskedésnél, amely Velencében a XVI. század végéig tartott, a közvetitő jegyzok papok voltak[2]). A kereskedelemben a zsidók iránt a legnagyobb bizalommal viseltettek: a mantuai uralkodó herczeg 1580-ban Anselmo és Liberal Levit, 1576-ban David de Cervit küldte Velencébe, hogy számára rubinokat és gyémántokat vásároljanak[3]). A levantebeli Nahman Juda Velencében 1630-ban szabadalmat kap egy általa feltalált mixturára[4]). E nagy bizalom daczára az árukereskedés nem volt szabad, ugy hogy a zsidóknak tulajdonképen csupán a pénzüzlet és nagy iparvállalatok financirozása maradt meg. Mindkét téren éppen a XVII. század első felében nagy érdemeket szereztek a Signoria körül. Ezt részletesen előadja Luzzatto »Discorso« cimü müvében[5]). A reggeli ima előtt és az esti ima után semmit sem volt szabad vásárolni[6]).

Leó iratgyüjteménye a közlekedés és posta történetéhez is szolgál néhány adattal. Rendesen gyalog utaztak, nem zsidók társaságában is (106, 113, 114) és akkor is, ha az utak nem voltak biztosak[7]). De előfordult az is, ha az utat

---

et utili, si sono molto abbassati d'animo, e divenuti digeneranti della lealtà Israelitica«. Midőn Leó Ferrarában egy zsidó pecsétvésővel összekerült, erre dicsőitő verset irt (Diván 389: תרמת כיל בשבח ר׳ אליה אגירה חריש בפתוחי חותם).

[1]) Kaufmann, R. E. J. XXXVI, 233.

[2]) Molmenti 331.

[3]) Schiavi l. c. 506.

[4]) U. o. 505.

[5]) L. fenn 113 köv. A zsidók érdemeit az europai kereskedelem és különösen az olasz republikák körül dicsőiti Lecky, History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europe, London 1890. II, 283 köv.

[6]) Leo, Riti p. 24; Ciscato, Gli Ebrei in Padova 106, n. 1: »Per evitare che gli ebrei comprassero oggetti rubati, il Capitolo della loro università aveva stabilito che nessuno potesse comprare prima delle orazioni del mattino e dopo quella della sera«. Leó szerint a tilalomnak vallásos alapja volt.

[7]) 22. sz: והיתה הברכה אשר עם כל הדרכים המקוקלים אנכי בדרך נחני לשלום בלי פגע ומבשול ישת ב ה שמו.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

lóháton tették meg.[1]). A teherszállitást Velence és vidéke közt teherhordók bonyolitották le[2]). A postás Velencéből szombat este indult[3]). Ez a körülmény magyarázza meg azt a szokást, amely Velencében részben mai napig fennáll, hogy a postát pénteken intézték el. Sok responzum péntekről van keltezve; Leó is azt irja egyszer: a szombat közeledik (154 végén). Montagnanaba azonban vasárnap irtak (11. l., 2. sor).

A velencei levélhordó visszafelé magával vitte az általa érintett helységek postáját. ezért Ferrarában, mint Leó szavaiból kitünik, a leveleket vasárnap irták[4]). Eszerint rendesen levelet hetenként csak egyszer lehetett váltani. Igy történt ez Leó és atyja között[5]). De sürgös vagy fontos esetekben külön küldöttet használtak. vagy pedig valamely kinálkozó alkalommal éltek[6]). Leónak Marco Malvezzi, a »hü ember«, hoz levelet[7]), egy más keresztény ember Leó bosszuságára a neki küldött levelet tiz napig tartotta zsebében[8]). Egy megnevezett férfiu átadja Leónak Ferrarában ifjukori barátjának Krakóból küldött levelét és Leó feleletében azt kérdezi. hogy mikép küldhetne »Midbar Jehuda« c. müvéből 40—50 példányt Krakóba[9]). Különben tudjuk, hogy a középkorban a

---

[1]) 52. sz. (atyja) és 144. sz. végén: egy szegény gyenge embernek adjanak lovat, hogy tovább utazhassék. Montagnana akkor góczpont volt.

[2]) 45. sz: המשלשלים אשר שלח לי עיי הרין פנעו הרודפים המבקשים בי אנפה אל המשלשלים עיי נוסא :50 végén. בעד המכס ולקחו לו את הכל נאמן. הרין a levélhordó (l. alább).

[3]) S. J. Katzenellenbogen 1591 végén ezt irja: היתי שרוד להשיב למרחקים עיי הרין אשר מדרבו לבע מפה במשיק (Nachlath Jakob 22). 101 végén: ואם יתן לי הבתב בשרם הרצים יצאו דחופים אשלחנו באגרתי זאת. A postások ugyanis több irányba mentek.

[4]) 55. szám: בי לא נוכל לכתוב יום אי הבא משני חג השבועות.

[5]) 53 végén: ורוח קדישך אל תקח ממני מדי שבת בשבתו; 10. sz. elején: אם לא בכל שבוע; 21 l. sor 1.: ולא קיימתי להשיב מקץ שמונת ימים לבחות מדי חדש בחדשו באשר גם אני עושה.

[6]) 115: השגיבל הלז השם לדרך פעמיו לעיר משכן כבודו.

[7]) 55 elején.

[8]) 28 elején.

[9]) 122.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

legtávolabb eső országok zsidó tudósai egymással leveleztek[1]). A jelentékeny portót a cimzett fizette[2]).

Abban a körülményben, hogy az olasz zsidók az olasz hónapneveket használták, Güdemann egyik bizonyitékát látja annak, hogy teljesen meghonosodottnak érezték magukat.[3]) A római község héberül vezetett XVI. századbeli jegyzőkönyvében is sűrűn használtatik pusztán a polgári dátum héber betükkel[4]). Steinschneider erre a szokásra különböző forrásokból számos adatot gyüjtött[5]). Nem érdektelen, hogy Leó leveleiben nyolcszor használja a keresztény keletet, két izben oly levelekben, melyeket rabbinikus tanitóihoz intézett[6]). Rendesen azonban a hetiszakaszszal jelzi vagy egyszerüen, vagy belőle vett oly mondat által, amely a levél tartalmához illik. Ritkábban használja a héber havi keletet[7]). Egy eset kivételével a keletet, amint régebbi időben általában szokásban volt, az irat végén adja.

Vessünk már most egy pillantást a Leó által saját nevében irt levelek belsejébe[8]). Leó ifju korában Montagnana

---

[1]) Carmoly גדולת שאול, p. 5 és Berliner, Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter, 123 köv.

[2]) 20. szám az alább idézett helyen.

[3]) Geschichte der Kultur der Juden in Italien, 252.

[4]) Berliner, Geschichte der Juden in Rom, II, 99.

[5]) Dolgozatában a zsidók olasz nyelvü irodalmáról, amely a Monatsschrift 42—44 évfolyamaiban jelent meg. A helyet sajnos nem találom. Én a következő helyeket jegyeztem fel: Méir Padua responzumai 38, 52, 77 s máshol; Heilbronn נחלת יעקב 3, 17 s máshol, REJ. X, 185, 19 és 20; Neubauer, Catalogue 38; Margoliouth G., Catalogue of the Hebr. Manuscripts in the British Museum II, 485 (p. 102 b lent); 505; 523 (p. 130 b: 1432, dec. 7.); 523 (p. 131 a); 617 vége; 623 (p. 217); 623 (1501 junius 22.); 629 (1486 15. nov.); 646; ZfHB. IX, 182. Ms. Kaufmann 152. Az összes adatok a XV.—XVII. századokból származnak. Nem ritka a keresztény évszám sem, ami azzal függ össze, hogy az okmányokat keresztény közjegyzők állitották ki.

[6]) 65, 83, 84, 88, 89, 90, 92 (Bencion Carfatihoz), 135 (Sám. Archevoltihoz). A 109. számban előfordul חדש סיטימר.

[7]) A 30. számban בי תשרי helyett bizonyára כי תשרי olvasandó.

[8]) 8—10, 20—25, 27—33, 35—55, 58—60, 65, 82, 84—93, 97—101 és még néhány. A legtöbb Montagnanában és Ferrarában iratott.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

kis helységben nagyon elhagyottnak érezte magát és később Ferrarában a főváros utáni vágy kinozta. Ennek folytán a levelezésben szellemi érintkezést, illetve kárpótlást keresett. Főképen azonban hireket keresett és ugy saját mint levelezőinek leveleit ujságoknak tekintette. Egy izben bátyjának Anconába, ki a levélirásban való lustaságát szemére vetette, ezt irja: »Laknám csak mint te nagy városban, hol tudósok és irók élnek, hol hajók ki- s bejárnak, hol kereskedők messze földről összejönnek és a világ mind a négy tájáról hireket hoznak, hol az uralkodók tettei ismeretesek: akkor minden órában irnék leveleket, a postások nem győznék vinni és te egész vagyonodat kiváltásukra költenéd el.« De Montagnana jelentéktelen helységben egyáltalában nem akad levéltárgy[1]).

Leó egyik levelében, melyet még többel együtt kiadni szándékozom, a következőket olvassuk: »Megbiztál, hogy közöljem veled az összes ujságokat és eseményeket, valamint mindazokat a hireket, melyek itt [Velencében] nap nap után keringenek. Uram, miről értesitselek? Utcáinkban távoli országokból nem forog más jó hír, mint a már ismeretes a tiz törzs leveléről. Ezt egy ujabb levél, melyet az előljárók egyike Damaskusból megbizható oldalról kapott, ujból megerősitette. Vajha Isten Izraelről mindig jót beszélne. Ámen! Egyebet nem hallottam, amit eléd terjeszteni méltó volna. Táborunkban az a mende-monda járja, hogy egy zsidót börtönbe vetettek. De a dolog még nem biztos, a legközelebbi szerdán minden kitudódik, akkor majd hallasz felőle.«

Ezeket a benső vonásokat a velencei zsidók beléletéből a XVI. század fordulóján csak akkor értjük meg kellően, ha őket Velence általános történetének világosságánál szemléljük. Ranke egyik müvében ugyanis a következőt olvassuk[2]): »Ebben a korszakban [a XVI. század utolsó negyedében] irott ujságok kezdtek forgalomba jönni. A közlés ezen fajtájára nem létezett alkalmasabb hely, mint Velence, hol a politika és kere-

---

[1]) 20: השתדלתי כל הימים וכוי ינעתי למצא איזה נושא יכשר להעלות על ספר.

[2]) Sämtliche Werke, 42. kötet: Zur Venezianischen Geschichte, Leipzig 1878, 91. és 138. lap.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

kedelem annyi szála futott össze. E czélra külön irodákat rendeztek be: a szerzőket jól fizették.« »Akkor [1618] főkép levélbeli hirek, melyeket lemásoltak és tovább adtak, terjesztették az ujdonságokat. Ezek a levelek nem minden toldás nélkül járták be a világot.« A velencei krónikák ugyanebben az időben a középkor szokása szerint az eseményeket napról napra jegyezték fel (u. o.), amint ezt a megbizó a lent idézett levél irójától kivánta.

Leó tehát ebben a pontban is kora igazi gyermekének mutatkozik. Hirei közül külön említést érdemelnek azok, melyek Montagnana keresztény lakói ellen intézett rablótámadásokról (20. sz.), a zsidóknak a pápa tartományából való kiüzéséről [1593] és a bolognai zsidók elleni lázadásról szólnak (47. sz.). A 64. számban Leó a következőt jelenti: »Nagy elkeseredéssel választották itt meg Marino Grimani herczeget uralkodóvá az egész nép ujjongása közben, mert kedvelt ő testvérei közt és Izraelt is szereti. Fordítsa az Isten szivét jóra.« Egy olasz tudósitás alapján erről az eseményről Ranke a következőt irja[1]): »A régi és uj házak közötti viszály háttérbe szorult. Cicogna halála után az 1595. évben tulajdonképen a közvélemény volt az, amely a doget választotta. A közhangulat Grimanit követelte, ki nem származott ugyan régi házból, de oly férfiu volt, ki drágaság idején nagy vagyonát a tömeg javára költötte és Grimani a nép hajlamát haláláig birta. Doge halálát még sohasem gyászolták mélyebben és általánosan, mint a Grimaniét 1605-ben.« Hogy Grimani milyen népszerü volt a zsidóknál is, abból is látható, hogy a zsidók külön imát mondtak érette. Egy 1597-ből eredő Castel Franco-ban használt מי שברך még reánk maradt[2]). Grimani a zsidók iránt tényleg kegyes volt: 1598 október 6-án tiz évre (mint

---

[1]) J. h. 85. lap. Ranke a jegyzetben a következőt idézi: »Morte che fu Pasquale Cicogna, si levò per la terra grande tumulto volendo il popolo levare per Dose Marin Grimani . . . Serrato li 41, per far elezzione il popolo andava cridando per la piazza e per le strada Viva il Grimani, ne per quanti ordini messi, ne per tutte le promissione fatte non fu mai possibile d' acquistare il popolo etc.« Scortinio.

[2]) Neubauer, Catalogue Nr. 2555.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Velencében szokásos volt) engedélyt adott arra, hogy Velencében minden idegen zsidó lakhatik, hogy zsinagógákat épithetnek stb.[1])

A levélbeli közlésekhez, melyeket lemásoltak és tovább adtak, számithatjuk azokat a röpiratokat is, melyekről levélgyüjteményünkből értesülünk. Számuk nem kevesebb, mint hat és valamennyien nagy érdeklődést keltettek, ámbár vagy inkább mert többnyire egyszerü pamphletek voltak. Valamelyik előkelő zsidó, ki egy herceg kiséretében jött Velencébe, magával hozta Ábrahám Provenzal casalei tekintélyes rabbi levelét, amely Salamon Sfornot, kinek Astiban valamelyik orvossal baja volt, erősen támadta. A nevezett »Signore« (הנשיא) egy velencei gazdag zsidóval együtt az emlitett iratot széltében terjesztette, ugy hogy Sforno becsülete veszélyben forgott. Leó jelenti ezt a megtámadottnak, felvilágositást kér és egyszersmind azt is, hogy levelét semmisitse meg (65). Amsterdamból a velencei rabbiság ellen egy pamphletet hoztak forgalomba, melynek éle első sorban Leó és Luzzatto, a két szabadelvü rabbi ellen irányult (155.). A velencei rabbiság átokkal fenyegeti mindazokat, kik Eliezer Chajim Nizza paduai rabbit szóval vagy irással gyalázni merészkednek (165). Ez ugy látszik a Nizza feleségéről terjesztett rossz hirrel áll kapcsolatban[2]). Rafael Cividal rabbi becsülete ellen támad az a pamphlet, melyről a 210—214. számokban van szó[3]). Komoly vitairatnak tekintendő azonban az a két röpirat, melyek közül

---

[1]) Hebräische Bibliographie I, 18; Schiavi l. c. 510.

[2]) Lásd a 136. számot és az ottani 'jegyzetet. Hasonló esetet (talán ugyanazt) találjuk a שו"ת יעקב לבית הלוי 123. számában: על נדון אשה אחת שנחשדה עם פלוני, S. Luzzatto, Leó Modena és Nehemja Saraval egyetértenek Jákob Levivel, hogy a férjet nem lehet a gyanusitott nőtől való elválásra kényszeriteni. V. ö. még Kaufmann kézirat 147 és REJ. X, 196, 164—166 sz. (1633-ból), 153—154, 161 (vadházasság), Kaufmann kézir. 152, 120—121 drb. (בתולה שהוציא עליה שם רע). Ezek a példák, melyek könnyen szaporithatok, Olaszországból és a bennünket foglalkoztató korból valók.

[3]) A tudós becsületét mindig megvédték, lásd pl. Kaufmann kézirat152, 63: למבזה ת"ח; u. o. 65: מנחם לוי דבר בעיר וירצילי כנגד האלוף כמהר"ר יעקב באק"י וצ"ל.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

az egyik a rovigoi fürdővel (93. szám. v. ö. fent 117.) és a másik a szóbeli tannal (156. szám, v. ö. fent 79.) foglalkozik. Mindkét esetben irodalmi harc keletkezett és az első esetről több könyv nyomatott ki.

3.

Társadalmi helyzet és magánélet.

Az 1516. év óta, melyben Velencében a ghetto, az első, amely ezt a nevet viselte, felállittatott[1]), a Signoria két izben határozta el, hogy a zsidókat kiüzi. Első izben 1519. november havában csekély többséggel a minden tiz évben megujitott »Condotta« ügyében folyt tárgyalás alkalmából tisztán vallási okokból, a spanyol és francia példára való hivatkozással: másod izben 1571. december 21-én egyhangulag politikai boszuból a törököktől szenvedett vereség miatt. A velenceiek t. i. Don József Nászi naxosi herceget okolták a háboru kitöréséért[2]). A kereskedői higgadtság mindkét izben megakadályozta ugyan a kereskedőállam öncsonkitását, de maguk a határozatok eléggé bizonyitják, hogy a szabad köztársaságban is létezett vallás- és fajgyülölet. Mindamellett a zsidók a lagunák városában jobban érezték magukat, mint abban a korban bárhol. és mint Leónál is láttuk, rajongó szeretettel csüggtek rajta. mert a Serenissima erélyesen kormányzott és a gyöngéket megvédte. Zsidók ellen elkövetett erőszakosságok, amilyenek a köztársasághoz tartozó Montagnanaban is előfordultak, Mantuaról és más olasz városokról nem is szólva, Velencében ismeretlenek voltak[3]).

[1]) A ghetto név már 1306-ban fordul elő (Romanin, Storia II, 378; Hebr. Bibl. XV, 92). A velencei ghettoról l. Berliner Gesch. II, 2, p. 26; Vogelstein-Rieger, Gesch. II, 291; Abrahams, Jewish Life 62. Ez alkalomból figyelmeztetek arra, hogy Soave már Berliner előtt azonositotta G h e t t o-t g e t t o-v a l és okmányok alapján e szavakkal magyarázta: »contrada in Venezia dove si gettavano le artiglierie« (Corriere III, 1864. évf., 309. l., 1. jegyzet).

[2]) Schiavi i. h. 491 és 496. 1519-ben Antonio Grimani 86 éves aggastyán védte a zsidókat. Az emberszeretet a Grimániaknál családi hagyomány volt.

[3]) Ciscato, Gli Ebrei in Padova 92. XXIX. oklevél. Montagnanaban már 1330-ban lakott zsidó (u. o. 21); 1666-ben Esteben

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

A ghettoba való szoritást a zsidók nem tekintették bajnak, benne inkább együttélést, mint összezsufolást láttak. Klasszikus tanuul Leót hivhatjuk fel, ki 1600-ból kelt, a veronai községhez intézett levelében ezt mondja: »Az együttlakás a ghettoban az elszórtak gyülekezésének előjele«[1]). E szerint a messiási kor pirkadását jelenti. És csakugyan a XVII. század elején sorban keletkeznek ghettok a következő olasz városokban: Verona (1600), Padua, (1602)[2]) Mantua (1604)[3]) és máshol. A XVII. század első fele a velencei község virágkora. 1603-ban nem kevesebb, mint 263 család fizetett magas adót, mig egy évszázaddal később már csak 60 ilyen család létezett[4]). A velencei zsidók anyagi hanyatlása tulajdonképen az 1629—1630-i pestis években kezdődik, midőn az állam a kereskedelem és ipar pangása közben 120.000 aranyat vett el tőlük[5]). Még nyolc évvel később ezt irja Leó: »Itt most minden kétszer olyan drága, mint a pestis előtt és az egész városban nem akad ember, aki valamely mü kinyomását két fillérrel támogatná«[6]). A község Leó szerint (16 végén) már 1600-ban nagy volt[7]) és lélekszáma 2650-ről, mely szám Luzzatto 1638-ban megjelent Discorso-jában található, 1659-ben 4860-ra emelkedett[8]).

A zsidó népesség ezen gyarapodása kedvezőtlen időkben a legjobb bizonyiték a velencei nép jólelküsége mellett, mely

---

ghettot állitottak föl és Montagnana számára is elhatározták, de a határozatot nem hajtották végre (u. o. 93). Jelenleg egy zsidó sem lakik többé abban a városban, hol Leó ifjuságát töltötte.

[1]) 16 eleje: בי אחרי שנתקבצתם להיות לאחדים בישיבת הגיטו סימן לקבוץ גליות ונדחי ישיאל יבנם.

[2]) Ciscato 80, 247 és 253; Hebr. Bibl. I, 69.

[3]) Hebr. Bibliographie I, 69. Cf. Corriere II, 57. Megállapodásokat a ferrarai ghettoról 1621-ből tartalmaz Kaufmann kézirat 155, 10.

[4]) Schiavi 518.

[5]) Soave, Corriere III, 215. 1630-ban Mantua egész területén csupán körülbelül 180 adófizető volt, kik közül 46 Mantua városában és a többi 13 helységben lakott. A lélekszám kb. 2000-re rugott. (Mortara, Corr. II, 57.)

[6]) 173. sz. Ferrarában az 1607. évben nagy drágaság uralkodott.

[7]) בערך אל הקהל כי רב הוא.

[8]) Schiavi 507 hivatalos számlálás alapján. 500—500 zsidó lakott Korfuban (1607) és Kandiában (1561), u. o. 486 köv.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

csupán azért ütköztek meg rajta, mert az ifjak női ruhaba öltözködtek, amit a biblia világosan megtilt. Álarcot Olaszországban is felvettek, még pedig itt is a sátoros ünnep utolsó napján, mint Amsterdamban. Egy izben erről véleményeltérés keletkezett, melyet eldöntés végett Sámuel Aboab elé terjesztettek[1]). Aboab, ki a szinházat elitélte, ezen ártatlan mulatság ellen kifogást nem emelt. De kifogásolta a bibliai elbeszélések illusztrálását angyalképekkel a bibliai kéziratokban, amely kérdés, ugy látszik, ugyanezen alkalommal lett felvetve[2]). Az olasz zsidók, mint már őseik a régi rómaiak idejében, jelentékeny szinészi képességekkel birhattak. Leone Ebreo (Jehuda Sommo Portaleone) »praktikus dramaturg és szinházi rendező volt Mantuában. Ez a község kebeléből szinházi személyzetet állitott az udvarnak, melynek fizetését az udvar a községnek sohasem téritette meg, de az előadások tartásánál a szombat- és ünnepnapra szigoruan ügyeltek«[3]).

Hogy a kártyaszenvedély a zsidóknál és velenceieknél közös volt, már fent 70—72 bizonyitottuk. Csak Olaszországban lehetett azt a nevezetes kérdést felvetni, vajjon köteles-e az idősebb testvér a fiatalabb testvérekkel megosztani az apától örökölt pénzzel szerzett játéknyereséget[4]). Ha az

---

[1]) לכמה"י יואל פינקרלי לוירונ"ה. פקפוק על מנהג :247 דבר שמואל הפרצופות בצורת אדם הנקראי' מאסקראש להשתמש בהם ולשום אותם בפנים . . . . . הפרצופות שנשתמשו בהם דרך שמחה בחג העצרת שעע"ל A két fél közül egyiknek sem voltak elvi aggályai, egyik fél csupán azt gondolta, hogy a צורה בולטת nem engedhető meg.

[2]) ונם על הדיוקנאות הנעשות בסיפורי בתבי הקדש' לצייר בהם צורתא המלאכים כל אחד לפי דעתו ורצונו — מעולם מצטער היתי בקרבי על עשיית הדיוקנאות הללו בספורי של תורתנו הקדושה . . . . . מפני חשש זלזול הקדשים אשר דמו אותם כמלאכי אלהים וכמעט אין עין שלנו היתה שולטת להתבל בהם ואיך נערוך אותם במעשה ידינו בחפצנו כל האדם כווב בצורות מדומות וכו'.

[3]) Steinschneider, MS. 42, 467. Lásd még Abrahams 197, 257, 260 köv.

[4]) Kaufmann ms. 152, 201 (= Mortara ms. רים, 201): מי שמת והניח בנים גדולים וקטנים והשביתו הגדולים את הנכסים וכו' לענין האח הגדול שהרויח עיי צחוק. Ugyanabban a gyüjtőkéziratban 250. drb. van még egy vélemény arról a kérdésről, hogy mikép kell szombaton eljárni, ha két zsidó és négy keresztény közösen bérelte a vámokat az uralkodótól.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

asszimiláció jelének tekintik azt, hogy az olasz zsidók közt akadtak verekedők, kik tőrrel jártak-keltek, és olyanok, kik álarcos banditákat béreltek fel s hasonlók[1]), akkor erre az iratgyüjteményünkben (113—114) megörökitett zsidó részéről keresztény ellen megkisérlett rablógyilkosság ritka bizonyitékul szolgálhat. A kivégzést a hatóság az összes zsidókra veszélyes módon szándékozott végrehajtani. Ez okból a montagnanaiak nagy erőfeszitéseket tettek és a velencei »Foglyokat kiváltó Egyesület«-től is kértek segélyt[2]). A zsidó felakasztatott.

Sikerrel járhatott a velencei levantinusok fáradozása, hogy Bécsben fogva tartott több földijüket kiváltsák. Tekintélyes összeget raktak össze és a bécsi és prágai zsidók segitségét is kérték[3]). Körülbelül 15 évvel azelőtt, 1586-ban hasonló ügy foglalkoztatta a velencei és bécsi zsidókat[4]), 1618. és 1621. években pedig a római község[5]) teljesitette ezt az ősrégi vallási kötelességet[6]). Leó tanusága szerint[7]) kortársai a jótékonyság minden ágát mivelték. Iratgyüjteményéből a 17., 35., 58., 73., 114., 115, 131., 140., 142—144. 147—149., 184, 203., 205—207. számok egy-egy adatot szolgáltatnak a zsidó jótevés általános történetéhez, a 6., 12., 17., 96., 106., 147., 151. és 189. számok pedig a szent föld számára gyüjtött adományok speciális történetéhez. A már többször idézett responzumgyüjteményben a következő kérdést

---

[1]) Osimo, Narrazione etc. d'Asolo 54 és 94; Berliner, Gesch. II, 2, 86.

[2]) Az egylet neve: חבורתא קדישתא דפדיון שבויים (114. sz v. ö. még 16. sz. elej.) Leó (Riti I, c. 14, 5, p. 35) a következő egyesületeket nevezi: גמילות חסדים (betegsegélyző és temetkezési egyesületet), השיא בתולות, פדיון שבויים, צדקה (leánykiházasitó) és hozzáteszi: »és még sok más egylet az illető hely zsidó lakosainak száma szerint.«

[3]) 149, 150, 208, 209 (fent 42. l.).

[4]) Kaufmann kézirat 152, 246: Jechiel Coen-Porto és S. J. Katzenellenbogen.

[5]) Berliner II, 2, 58. V. ö. Vogelstein-Rieger II, 59 (1532 évből).

[6]) A talmud sürün emliti. Lásd még Korán II, 85 (Graetz V, 85).

[7]) Riti, I, cap. 14, § 1 (p. 33): »Non si può negar, che questa gente non sia molto pietosa, e compassioneuole assai verso tutti i poueri, poiche trouandosene trà loro gran quantità, anzi essendo tal la maggior parte, e sottoposti à piu sciagure d'ogn' altra natione.«

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

olvassuk: Egy előljáró a község perselyéből nem zsidónak alamizsnát adott[1]).

A családi élet megvilágitásához szolgáltat néhány sugárt a 15., 34., 47., 64., 81., 152. és 153. szám. De e helyen csupán két pontot fogunk röviden érinteni, t. i. a bigámiát[2]) és a személyneveket.

Olaszországban — bizonyára keleti befolyás alatt — kétnejüség még a XVII. században is előfordult. De az esetek felette ritkák voltak[3]) és minden egyes esetben az uralkodó fejedelem beleegyezését kellett kikérni, különben az illetőt vagyonának elkobzásával sujtotta[4]). Föltehetjük tehát, hogy Leó a 71. számban kinyomatott döntést a kétnejüség ellen konkrét eset alkalmából hozta. Talán gyermektelen házasságról volt szó és igy a 70. számban foglalt döntvény ugyanahhoz az ügyhöz tartoznék.

Jedidja ben Mózes Recanati 1580-ban Maimonides »Vezető«-jét a »dottissimo divotissimo e divinissimo . . . Immanuel ebreo di Fano« kivánságára olaszra forditotta. Ezt az Immanuelt Steinschneider azonositotta Menachem Azarja Fanoval, miben Kaufmann erősen kételkedett. Minthogy a »More« első európai nyelvre való forditásáról, Kaufmann szavaival »Olaszország kulturtörténetének felette nevezetes tényéről« van szó, Steinschneider visszatért a kérdésre és azonositása mellett a következő két okot vitte tüzbe. Először ezek a diszjelzők »dottissimo és divinissimo« csak tudósra illenek, másodszor a 25 Fano között, kiket ő (Stein-

---

[1]) Kaufm. kézir. 152, 93 : ע״ד פרנס שנתן צדקה לשאינו בן ברית ממעות הקופה וכו׳.

[2]) V. ö. II, 68. lap, 1. j.

[3]) Riti, p. 87 : rarissimi ; II, 71 : ודאי כך נליל איטליאה מקום שלא נהגו לישא אחרת הוא, ואם יש אחד מעיר שנשא אולי בקושי התירו לו ואין דעת הכמים נוחה הימנו.

[4]) Egy névtelen responzumban, amely helye szerint a Kaufmann kézirat 152. sz., 27. darabjában József Ravennatól eredhet és 1632 körül iratott, a következőt olvassuk : עוד שידוע הוא שצריך ליטול רשית מן המלכות לישא אשה עד אשתו שאל״כ מחייב ממונו למלך וברור דלא משהינן ליה עד שיטול רשות. Áron Sasson תורת אמת (Velence 1626) c. responsumgyüjteményének 164. számában van egy formulare a soknejüségről való lemondásra.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

schneider) gyüjtött és azon 18 között, kiket Mortara az Indiceben fölsorol, nincs egyetlenegy Immanuel sem és csupán egy Menachem, következésképp a kettő azonos[1]).

Steinschneidernek teljesen igaza van, feltünő csak az, hogy ugy az ő, mint a Kaufmann figyelmét elkerülte az irodalom, melyből kitünik, hogy Fano tulajdonképeni neve Immanuel volt. S. J. Katzenellenbogen Izsák Foa fölött tartott gyászbeszédében a következőt mondja: »Veje, ki neki annyi volt mint fia, a tökéletes tudós Immanuel az elhunyt gáon helyét bölcsességben és jámborságban be fogja tölteni«[2]). 1582-ből származó kolophon-ban és József del Medigo »Macréf Lakeszef« c. munkájának 42a oldalán Fano szintén röviden »Immanuel Fano-ból«[3]) és Aboab-nál (Nomologia 306) »Immanuel di Phano« névvel neveztetik. Sámuel Archevolti dicsérő verse, a mely Fano עשרה מאמרות[4]) c. müve előlapján ki van nyomatva a nyomásban nagyobb betük által külön kiemelt עמנו אל szavakkal végződik és a cimlapon a szerző neve מנחם עמנו אל. Dávid Konforte Fanot Menachem Azarjának[5]) nevezi ugyan, de egyszer hozzáteszi ezt: »kit Menachem Immanuelnak is hivnak«[6]). A Laurentiana 35. kodexe (Biscioni fol. 85) Immanuel Menachem tulajdona volt. Ez talán szintén Menachem Azarja. Végül Fano

---

[1]) Steinschneider, MS. 43, 34 k.; u. o. p. 419, 3: Menachem Zion Porto . . . italienisch Emanuele (v. ö. Carmoly יונה עורבים ובניו, p. 12). Menachem da Ravenna szintén Manoelino (Emanuele) nevet viseli (Mortara, Notizie etc. [Mosé 1882] p. 7, 32. sz.). Ez az azonositás talán azon alapszik, hogy Menachem a zsidóknál és Immanuel a keresztényeknél (Ezsajás 7, 14 alapján) messiási név volt. Az olasz zsidók névforditásairól l. Steinschneider, Deutsche Literaturzeitung, 1897. évf., 1896. hasáb. Azarja de Rossi 1576 márczius 14-én Stephanus Cattaneo de Novara apáthoz intézett levelét igy irja alá: Buon' ajuto de' rossi hebeato (REJ. XXX, 316).

[2]) יב דרשות 5. végén: החכם השלם עמנואל יצ"ו. Apfelbaum ס' עיין בדרשות תולדות הגי ר' יהודה מוסקאטו, p. 40, n. ע"ח tévesen állitja: מהר"י מינץ שם, ובטעות יזכירהו שם בשם עמנואל".

[3]) Asulai, שם הגדולים sub אור יקר.

[4]) Velence 1597 (nem férek hozzá)), Amsterdam 1649.

[5]) קורא הדורות 40b (hiányzik az Indexben 59. lap), 41a, 50a lent.

[6]) 42a, 7. sor: הרמ"ע דהיינו הרב ר' מנחם עזריא בשאנו ונקרא עוד הר' מנחם עמנואל והיה עשיר תורה וגדולה במקום אחד. Cassel a jegyzetben dézi a helyet a Nomologiából.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

azon piutjaiban, melyeket Áron Berekhja Modena מעירי ישחר[1]) c. ájtatos könyvében kinyomatott, a versfők Menachem Azarja Immanuel neveket adnak.

Kérdés már most, hogy melyik az eredeti név? Már Asulai Immanuelt a Menachem név olaszositásának tartotta, ugy mint Steinschneider. Ezen feltevés ellen szól az a tény, hogy a legrégibb adatokban az Immanuel nevet találjuk. Ezek az adatok annál sulyosabbak, mert Katzenellenbogen gyászbeszédében, továbbá Fano számára másolt kabbalista mü utóiratában és Sámuel Archevoltinál találjuk[2]). Náthán Dembitzer Fanot bizonyára kabbalista források alapján nevezi Rabbi Immanuel Reggioból[3]). Ezen adatok alapján Fano gyermekkori nevének Immanuelt tartom. Valamely sulyos betegség alkalmával a kor szokása szerint nevét megváltoztatták, vagyis neve elé függesztették a Menachem vagy Menachem Azarja nevet. Az uj nevet ugyanis mindig a régi elé tették. Példák erre: Sámuel Jehuda Katzenellenbogen, ki tulajdonképen Jehuda[4]), Salomon Efrajim Luntschitz, ki Efrajim[5]), Jair Chajim Bacharach, ki Chajim[6]) és Eliezer Dávid del Bene, ki Dávid[7]) volt. Leó Fanot nyolcszor emliti és következetesen Menachem Azarjának nevezi.[8])

---

[1]) Mantua 1624. Cf. Zunz, Zur Gesch. 260; CB. p. 456, Nr. 3004; Benjacob מ 1730; Woidislawski תולדות רמ"ע מפאנו, p. 11, n. 1.

[2]) Mindhárom Fanot jól ismerte, mert F. ifjukorában Velencében élt (בימי חורפי בוויניציאה előszavában áll: פלח הרמון) és tiz évig Paduában volt rabbi (Corriere II, 102). Archevolti szintén előbb Velencében, azután Paduában élt és dicsőitő versében csupán Immanuel figurál, ámbár a könyv czimlapján Men. Az. áll.

[3]) וראש המקובלים היה שם (באיטליא) דנאון כלילת יופי II, 118 b: הקדוש רבי עמנואל מק"ק רעץ והוא המקובל הנודע בשם הרמ"ע מפאנו.

[4]) Fent 90, 2.

[5]) אור החיים 501. szám.

[6]) U. o. 859. Lásd még תיבות הרמ"א 84 elején הנה אין לספק בשם אהרן סעדיה שבותבין [בנט] אהרן דמתקרי בעדיה מאחר שנשתנה שם סעדיה מחמת חולי לשם אהרן ולכן כותבין שם השני [אהרן] קודם ועל השני [סעדיה] כותבין דמתקרי.

[7]) II 126. l., 3. j. V. ö. 160. l., 1 j. יצחק ברכיה = ברכיאל.

[8]) 6, 97—100, 115, 131, 157 számok.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

4.

Vallásos és községi élet.

A szabadelvü nézetek dacára, melyek az olasz zsidók közt el voltak terjedve[1]), a vallásos gyakorlat alapjában nem volt megingatva. Első sorban állitható ez[2]) a zsidó fököteles-ségéről, a tóra tanulmányozásáról. Minden csütörtökön közösen tanulták Rasi pentateuchuskommentárját[3]), de a tanulás főtárgya a talmud volt. Ezzel foglalkoztak a legtöbben, mig a kabbalára, filozófiára és természettudományokra — az orvosi pályára való kiképzés céljából — csak kevesen adták magukat. Miután a talmudot 1553. szept. 9-én a zsidó ujév napján a pápa rendeletére nyilvánosan elégették és egyáltalában betiltották, a »jesibák« a talmud kompendiumait használták[4]). Ez a tilalom nem maradt, mint sok más, a papiroson, hanem tényleg foganatosittatott. Ezt bizonyitják a következő általunk gyüjtött adatok.

Már Méir Padua-nak nem volt talmudpéldánya[5]) és kortársa Jechiél Pisa 1556-ban panaszkodik, hogy csak a decizorokból adhat bizonyitékokat[6]). 1565-ben Izsák Gerson Chefez azt

---

[1]) Lásd a VII. fejezetet.

[2]) Iratgyüjteményünk számos helyén kivül (pl. 8, 57, 58 stb. sz.) lásd még Riti II, 2: Hanno per la più pia opera . . . studiar sacra Scrittura.

[3]) 9. sz.

[4]) Riti l. c. »Alcuni pochi studiano Cabalà . . . altri Filosofia e altri sciense naturali . . . Ma il più vsato, e comune studio . . . è quello della Ghemarà, doue gl'è lecito tenerlo, ò doue non l' hanno, delle cose de Sauij o parafrasi, ò compendio di quello.« Ugyanazon ej ezet végén (43. lap) ezt olvassuk: Fù poi da alcuni Sommi Pontefici detto Talmud prohibito, e da altri riconcesto; ma hoggi vltimamente resta prohibito, e in Italia particolarmente non si vede, ne si lege.« — 1559, ápr. 17-én két kitért zsidó lépett fel a talmud ellen (Hebr. Bibl. I, 131). Lásd Graetz, Die Schicksale des Talmud im Verlaufe der Geschichte (MS. 34, 529—541); Berliner I 2, 167; Stern, Urk. Beitr. 153—164; Jewish Encyclopedia VII, 5--7.

[5]) A helyet sajnos nem találom.

[6]) Kaufmann, REJ. XXVI, 95, n. 2: ובהרי התלמוד הרבו ויבשו בגלילות האלו ולא נוכל להביא ראיות מדברי התלמוד בלשונו ממש.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

mondja, hogy rövidre kell fognia a szót, mert könyvei nincsenek nála, azaz a cenzornál vannak[1]). Jehuda Muscato prédikációjában arra buzditja hallgatóit, hogy támogassák egymást a halákhában, minthogy a talmud hiányzása folytán tévedések könnyen megeshetnek[2]). Leó és kortársai szintén többször emlitik, hogy talmudpéldány nem áll rendelkezésükre[3]), mi egyébiránt Leó döntvényeiből is konstatálható, melyek tulajdonképen csupán a decizorokkal operálnak. A Szalonikiben nyomtatandó talmud ügyében a községekhez kibocsátott körlevél mint ismert tényt állitja oda azt, hogy az olasz zsidóknak nincsenek talmudpéldányaik[5]). De azért Velencében létezett egy rejtve tartott példány ugy a babyloniai mint a palesztinai talmudból, melyet szükség esetén használhattak[6]).

Leó beszél ugyan »a balgákról, kik a parancsolatok fölött gunyolódnak«[7]), de azért ebből nem szabad oly kedvezőtlen következtetést venni, a milyet József Jabez nyilatkozataiból Rieger von a római zsidókra, midőn azt állitja: »a legtöbb szertartás, az ünnepi sátor és bokréta, a rojtok és az imaszíjjak használaton kivül jöttek«[8]). A velencei rabbi indittatva

---

[1]) ולהיות גם ספרי אינם נמצאים לי כאשר ידעת 6. eleje: נחלת יעקב אבא בקצרה.

[2]) ועתה הזקו חברים ויאמץ לבבכם ואיש את 16. sz.: נפיצות יהודה רעהו נעזור בהכשלו בדברי הלכה כי קרוב הוא להעדר הגמרא ממנו.

[3]) Előszó a בית לחם יהודה-hoz: איפה הם בגמרא ולנו בני איטליה אשר חטאתינו מנעוה ממנו. De az előszó végén mégis azt mondja, hogy az En Jakobot egész mondatokkal toldotta meg és ezeket Rasi magyarázatával és tészafóth megjegyzéseivel látta el. Azarja Figo זרע אנשים 23. szám ezt mondja: מעוט הספרים הנמצאים אצלי הצריכים לעניינים כאלו ובפרט ספרי הגמרא על כן יהיו דברי מעטים.

[5]) 170. szám: לולי כי לסבה ידועה התחזקנו אותו בידנו.

[6]) 160. sz: ואולי הוא דבר הלמד ממקומו לרואה אותו בפ' התכלת בתוספות וביורשלמי פ"נ [פ"י] דעירובין וכו'. A levél 1606 táján küldetett Ferrarából Velencébe Bencion Carfatinak. 87 (p. 86): ולכן נא תבקש בספר קינה וביצח במקומו בפרק האמור. (ugyanabból a korból Figohoz). Jakob Heilbronn נחלת יעקב dedikációjának vége felé a következőt mondja: עד כי באתי לויניציאה דרך מקרה אנה ה' לידי לבא בימי הספירות ממסכת כתובות וכל בני הישיבה דרשו כל אחד יומו בדרוש חדש. Ez csak az Alfasi kompendiumára vonatkozhatik.

[7]) Lásd fent 81, 2.

[8]) Vogelstein-Rieger II, 133.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

érzi magát még arra is, hogy hitközsége tagjait külön levélben védje meg a Rómában elterjedt balhir ellen, hogy nemzsidók által készitett sajtot esznek, mely alkalommal azon túlzott állitásra ragathatja magát, hogy ezt olyannak tekintik, mint a tilos húst[1]). Hiszen, a nemzsidó sajt (és tej) élvezete a velencei köztársaság zsidóinál régi idők óta járta, mi ellen a rabbik hiába küzdöttek[2]), a mint hogy maga a védőirat is megengedi, hogy ilyesmi titokban előfordulhat. Az imaszíjjak ügye — Leó fia nagyapjától Velencéből kért egy párt, mivelhogy Ferrarában »nagyon drága« (117) — szintén nem állhatott oly rosszul, a mint egyes nyilatkozatok alapján hinni lehetne[3]).

Az olasz zsidók csupán a nemzsidók által készitett bor tekintetében képeztek kivételt, a mennyiben azt állitották, hogy a talmudi tilalom csak a pogányok borára vonatkozik. A levantebeli és német zsidók azonban ezt a tilalmat is betartották. Ezt Leó világosan mondja »Riti« cimü müvecskéjében[4]), mely állitás első felét a kikeresztelkedett Giulio Morosini tagadja[5]). Bátorkodunk ezt a pontot bővebben tárgyalni.

---

[1]) 96. sz. A 40. számban emlitett kóserhús-ügy bizonyára magában álló visszaélés volt.

[2]) Jakob Heilbronn Padua Abigdor Cividal-hoz Velence (Nachl. Jakob 23.): איך קצת הישובים אשר סביבותינו נוהגים התר גמור בחלב שחלבו נוי ואין ישראל רואהו וגם פה אתנו בתוך העיר יש אנשי לבב עושים כאלה וגם שהעד העדותו בהם פעם ושתים אין משניחים בי באמרם בי לפנים היו אנשי השם פה אשר קטנם עבה ממתני ולא מחו בידם . . . ולא זו בלבד וכו'. A piacon kereszténytől vásárolt sajtot is eszik (fol. 20a, col. a). Cividal feleletében S. J. Katzenellenbogen és Jakob Coen nyilatkoztaira hivatkozik. V. ö. u. o. 28. szám; továbbá Kaufmann kézirat 151, 33; 153, 12; 156, 2 és 53a; 160, 16. 18 és 19 (héber és olasz nyelven). 26; 162, 14. 15.

[3]) Lásd Kaufmann, Discussion sur les phylactéres (REJ. V, 273); Blau, Jew. Encycl. X, 26. Menachem Azarja Fano, responzumgyüjteménye 40. szám elején: לא דיינו שפצות תפילין דפוייה היא בידנו משנים קדמוניות אלא שקמו מן המוחזקים בחכמה וחסידות להפריע את העם ממנה בשעת התפלה. A mantuai kereskedők a mult században el akarták törölni a második ünnepnapot (Schwager-Fränkel, Katalog 11, 184, 350, 4).

[4]) II, 2, p. 53.

[5]) Simonsen, Berliner-Festschrift 343 köv.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Már 1430-ban szükséges volt, hogy Paduában a יין סתם ivása ellen héber és olasz nyelven fogalmazott tilalmat bocsássanak ki[1]) és száz évvel később Méir Padua konstatálja azt, hogy nem áll a rabbi hatalmában, hogy ennek a tilalomnak érvényt szerezzen és még kevésbbé az, hogy a nemzsidó borral való kereskedést megtilthassa[2]). Nem sokkal később a nemzsidó bor használata Morva- és más országokbeli zsidóknál szintén el volt terjedve[3]). Az 1592. évben olasz és keleti rabbik iparkodtak a visszaélést megszüntetni[4]). De minden erőlködés hiábavaló volt. A velencei rabbik meghökkentek, midőn azt hallották, hogy a veronai község a rituális bor készitését be akarja szüntetni. Felszólitják, hogy folytassa ezt a vallásos tényked[illegible]st és biztositják, hogy már sok velencei megigérte, hogy vallásos célokra csakis rituális bort fog használni. Világos hogy a szóban forgó bor nem volt eléggé kelendő.[5]) Igy állott a borkérdés Olaszországban az 1600. évben. Három évvel később a frankfurti rabbigyülés külön emlékeztet a neszekh-bor tilalmára[6]). Hogy ezen bor eltiltása mily kevés figyelemben részesült, látjuk a rabbik panaszaiból, melyek még egy fél századdal később felhangzanak. Sámuel Aboab konstatálja, hogy az olasz zsidók, a német, francia, spanyol és török zsidókkal ellentétben, ebben a pontban rossz példát adnak[7]). Izsák Lévi Valle még 1650 után sikra száll ezen rossz szokás

---

[1]) Kaufmann kézirat 157, 30 (Weisz 53. l).

[2]) שו"ת מהר"ם מפדואה 75, p. 124b: ובעו"ה אין בידינו למחות בגליל זה ברובא דרובא הקונים [יין] מערלים בשוק ושותים אותה מעתה איך ינערו בנהנים לבד והשותה הזה.

[3]) תשובות מהרמא"י 124: שאלת ממני וכו' אם ידעתי טעם על מה סמכו ישתמשו המנהג במדינת מערהרין [!] בפרש ובכלל בשאר מדינית לקחל בשתיית סתם יינו הבותים אין מוחי בהם ואם יש להם על מה שיסמכו.

[4]) Náthán Spira מאמר יין המשומר (1660 s. l.) az előszóban. V. ö. még אור החיים 857.

[5]) 16. sz., 1600-ból keltezve. Veronában magában rituális bort ittak.

[6]) Horovitz, Frankfurter Rabbiner I, 37; G. Wolf, Zur Gesch. der Juden in Worms, Breslau 1862, 25. melléklet.

[7]) דבר שמואל 49 számu responzum Simson Basula-hoz Alessandriában arról a kérdésről, vajjon azok a borkereskedők, kik יין סתם-t isznak, a יין כשר tekintetében hitelt érdemelnek-e? איכה ישבה בדד

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

ellen[1]) és 1660-ban Náthán Spira külön könyvet ad ki erről az aktuális kérdésről[2]). A rabbik buzgalma, ugy látszik, mégis némi sikerrel járt, mert a XVII. század második felében az illető község rendelkezése folytán Modenában, Mantuában, Firenzeben és más városokban »vino cascèr«-t készitettek, mig Rómában ezt csupán Giuda és Abram Modena önként és saját használatukra szürték[3]).

Velencében, mint mai napig, három község létezett: német, olasz és levantei[4]), melyek főképp a ritus tekintetében különböztek egymástól[5]). A legnépesebb a német község volt, melyhez a franciák is tartoztak[6]). Ugyanazért a vezetés a németeké volt és az ő rabbijukat ismerték el főrabbinak[7]).

A községek főfontosságu ügyeit közös előljáróság intézte, a mely a legmagasabb adófizetők sorából volt összeállitva[8]).

גולה וסורה קהילות בני איטלי"א שישיבתה מרובה ועמה מועטים מכל קהילות הגולה רובא דרובא היושבות ראשונה במלכות אשכנ"ז צרפ"ת ספרד ותוגרמ"א ללאו ולחלק יצאת מכללם לפרוץ . . . כי נעשה להם האיסור כהיתר. Cf. 175: מעני שבדעתו הוטעת דן דינו [של יין סתם] להיתר בזמן הזה מי שאינו נזהר מסתם יינם של גויים והוא שומר יין של אחרים בסתם אם מותר להאמינו שלא נגע בו גוי. 55, Mózes Zakut-hoz Velencében 1646: מי שנוהג חומרא באיסור שתית סתם יינם בעודו יושב בביתו ובעירו אבל בהליכתו בדרכים שותה אותו וכו.

[1]) Margoliouth, Catalogue Br. Mus. II, Nr. 581 (folio 22a).

[2]) Lásd fent 150,4.

[3]) Morosini Simonsennél i. h. Morosini Velencében Leót is látta, hogy a rituális bor szürésénél segédkezett.

[4]) 96. szám: אשכנזים לועזים וליואנטינים . . . הקהלות. A לועזים az olaszok, a mint Leó a »Riti«-ban nevezi: Leuantini, Tedeschi, Italiani. Rómában a levantinusok a spanyol községekhez csatlakoztak (Berliner II, 97).

[5]) Riti 23. és 26. lap.

[6]) Levi ben Chabib az ordinációról szóló véleményében a németeket és franciákat megkülönbözteti וכימנא מלתא היא שלא תועיל אותה הסמיכה להקרא רב בסמיכת חוצה לארץ הנהוגה גם עתה בין האשכנזים והצרפתים והאיטליונים (305b, col. b. lent).

[7]) A hat főrabbi, kiknek életrajzát a VIII. fejezetben adtuk, valamennyi askenazok volt, Bencion Carfati is.

[8]) שהיה הועד הקטן עשרים נשיאי העדה והועד בכל גי קהלות (Leó döntvénye יצחק אחה sub חרם fol. 55a); Schiavi i. h. 507. Olaszországban a községi képviseletet a három gyászhétben választották (Abrahams 53).

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

A főfeladat természetesen az adókivetés volt, mely időről időre történt, és a mely alkalmakkor a felek az adókivető bizottság előtt megjelentek és panaszaikat előadták. Joel Belgrado külön iratban tiltakozik az uj »becslés« elhalasztása ellen, minthogy tulmagas az adója és az utólagos visszatérítésbe nem megy bele. Ha kívánsága nem teljesül, az »erős kéz«-hez — bizonyára a Cattaveri-hez — fordul[1]).

Sérelmek szenvedésénél azonban a zsidók az »Avogadori di Comune«-hez[2]) folyamodtak. Ezeknek hatásköréről Ranke[3]) a következőket irja: »Jogukban áll, hogy az összes büntető bíróságoknál a vádlottakért sikra szálljanak, sőt érdekükben javaslatokat tegyenek. Üljenek, hogy meghallgassák azok panaszait, kik sérelmet szenvedtek«. Midőn Montagnanaban »a város ura« egy zsidót kötél általi halálra itélt, a zsidók az itélet visszavételének kieszközlése végett az avogadorokhoz[4]) folyamodtak.

A hatalom a gazdag parnaszok kezében volt. A pénzarisztokrácia uralma Velencében jóval előbb kezdődött a XVII század végénél, mely időpontra Grätz teszi[5]). A rabbik jogkörébe való beavatkozás mindennapi jelenség volt: a különböző előljáróságok kimondták az átkot és döntöttek rituális kérdésekben. Mindezt rabbi bevonása nélkül tették. A rabbik

---

[1]) 148. szám. Az olasz községek adóügyéről az irodalmat felsorolja Steinschneider, Geschichtsliteratur der Juden I, 149, 218, 219 §§; lásd még Kaufmann kézirat 114. szám. — A zsidók hatóságai voltak: a Magistrato del Cattaver [e névről lásd Hebr. Bibl. V, 126], a Sopraconsoli, Proveditori és Sopraveditori ai Banchi (Romanin, Storia VIII 356; Hebr. Bibl. XV, 93). Isacco Vigevano 1637-ben börtönre vettetett mert a zsidóknak szerzendő privilegiumok céljából tanácstagokat megvesztegetett (Leó Önéletrajza, Corriere III, 278).

[2]) Ciscato, Gli Ebrei di Padova 202.

[3]) I. h. 43. V. ö. még Molmenti 176.

[4]) 144. sz. ואנחנו קמנו ונתעודד לבטל גזירה זו באמצעות מעלות האגידור ור״ה. A héber jegyzetben (111, 2) האגידור-t האונדור-ra javitottam; Porges (ZfHB. X, 10) האפיפיור-t javasol, a mi tárgyilag nem illik, mert a pápának a velencei büntetőtörvényszékekhez semi köze sem volt. A P. által diffikultált ור״ה talán iráshiba és האגידור ור״ה: האונדורים-má vonandó össze, mit a többesszámu מעלות is javasol.

[5]) Geschichte X, 327. V. ö. még Abrahams 43.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

ezen eljárásban a vallás veszélyeztetését és hivataluk méltóságának megsértését látták és ez okokból az 1616-ik évben összeállottak és eskü alatt kötelezettséget vállaltak arra, hogy ezentul a község vagy képviselete bármely tulkapása ellen egyesült erővel fognak sikra szállani. A megegyezést irásba foglalták és a 183. számban olvasható. Nevezetes okmány, melyhez hasonló a zsidó irodalomban nincs[1]). De a rabbik szolidaritása nem sokat ért, mert 1628-ban a közös előljáróság a kártyázás ellen ismét rabbi hozzájárulása nélkül mondta ki az átkot[2]) és Leó később is panaszkodik, hogy Velencében a tórát és képviselőit nem becsülik és hogy a rabbi háza üres[3]).

A város határain tul azonban a község hatalmasainak tekintélye nem terjedt. A velencei köztársasághoz tartozó száraz föld (terra ferma) községeinek ügyei (193 és 19), valamint a milanoi királyi segélyösszeg (146) kérdése a velencei rabbiság foruma elé került. A legrégibb zsinagóga nagyobbitása fölött szintén a rabbiság dönt (191). Gyüjteményünk azon számos irata, melyek a rabbik nevében kifelé küldettek, egy bizonyiték a velencei rabbik erkölcsi tekintélye mellett. E mellett szólnak a Leótól kivánt rabbiképesitő levelek is (103, 108, 198). Föltehető, hogy ezeket dijazták, mint pl.

---

[1]) Már 1594-ben — Katzenellenbogen haláléve — lefujta a gazdagok szele a koronát a rabbik fejéről (II, 171, 1. jegyzet).

[2]) Leó döntvénye חרם sub פחד יצחק, folio 55a: בלי דחכמת שום חכם. Az átok az előljáróságok mindennapi fenyitő eszköze volt: להסיר רוב החרמות והאלות לאין מספר . . . ונעשים בכל יום על כל דבר מועט.

[3]) J. h. ואם תאמר שבקהילות ויניציאה אין חכם ולא חכמים שינהיגו הקהלות אעפ"י שאין להם הנהגה וממשלה כרב ליואינטי ואשכנז בעו"ה מיהא עיר גדולה של חכמים היא וסוף סוף הקהלות על הנהגתם בדבר תורה הם חיים. 1639 vége felé irja Leó: כי זה דור שוא והתורה אצלם כמאיסה דלית לה כי זקנתי ושבתי וכמשפט הבעל תורה באיטליה ובויניציאה (173); סבר בפרט ביתם ריקן ואין משניה בם. A rabbik a XIII. század vége óta rendes fizetést huztak (Abrahams 29). De Velencében még 1639-ben sem adtak rendes fizetést, holott Rómában 1650-ben négy rabbi volt alkalmazva és rangjuk is megállapitva (Berliner II, 55). Jakob Zahalon orvos 1556-ban mint szónok és jegyző 46 skudi évi fizetést huzoit (előbb 40-et).

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

majnai Frankfurtban, hol a diplomák kiállitásáért járó tiszteletdijak a rabbi jövedelméhez tartoztak[1]).

Félórával a szombat beköszöntése előtt a népet az utcákon való kikiáltás által szólitották fel a munka abbahagyására és a nép a zsinagógákba özönlött. A szombati ételeket egy órával naplemente előtt kellett a kemencébe tenni. Rómában Dávid Amaru szentföldi küldött kezdeményezésére azt az eljárást honositották meg, hogy a népet már jóval a szombat beállta előtt 36 községi tag szólitotta fel a munka beszüntetésére[2]).

A prédikáció, a mely a későközépkorban a német területeken háttérbe szorult[3]), Olaszországban még a XVII. században is virágzott. Montagnana kis községben a XVI. század fordulóján minden szombaton prédikált egy tudós fiatal ember, a később Krakóba kivándorolt Gerson Coen[4]). S. J. Katzenellenbogen panaszkodik ugyan, hogy az emberek közt három csoport van, melyek a vallásos előadásokat nem akarják meghallgatni[5]), de azért az a számos homiletikai mű, melyek a velencei nyomdákból éppen ezidőtájt kerültek ki, a prédikáció népszerüvolta mellett tanuskodik.

---

[1]) Horovitz, Frankfurter Rabbiner I, 32.

[2]) Mindezt a 96. számból tudjuk meg. 1724-ben Rómában a Chacham (rabbi) maga járta be pénteken az utcákat, hogy az üzleteket bezárják (Berliner II, 2, 85). Leó a »Riti«-ben 55 a a következőket mondja: »E come è poco men d'vn' hora prima del tramontar del Sole, si mettono in caldo i cuocinati« . . . in molte Città, vi e chi grida, e fa intender, ò da segno mez' hora prima che sia vicina l'hora del cominciamento della Festa, perche si affrettino, e si espediscono d'ogni affare.« A Sulklopfer-ről l. Abrahams 56, n. 3.

[3]) Abrahams 20 köv.

[4]) 41. szám. Juda del bene Mantuában eretnek beszédeket tartott (Kaufmann kézirat 151, 52 és 83 [Weisz 36. lap] és JQR. VIII, 517—522).

[5]) יב דרשות, 2 végén.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

X.

A héber szöveg javitásához és magyarázatához.

Az itt adandó korrekturák egyik része a kéziratból származik, melynek egyik darabját a másoló (Last) ujból átnézte, a másik része pedig Chajes[1]), Margulies[2]), Porges[3]) és Libowitz[4]) birálataiból. Ezeket kiegészitettem a hozzám érkezett számos levélbeli közlésekkel és saját ujabb észrevételeimmel. A kéziratos javitásokat (= ms.) természetesen mind felvettem, a többiekből azonban csupán azokat választottam ki, melyek tetszetősebbek és a már kinyomottakat rövidség okáért többnyire névtelenül közlöm. Ugyanezen okból egyéb javitási ajánlások cáfolásától eltekintettem és nyilvánvaló sajtóhibákat, melyekre minden olvasó könnyen ráismer, nem vettem figyelembe. Megbeszélésekre sajnos nincs már terem és mindent az olvasó belátására kell biznom. Az első szám a héber szöveg lapjára, a második szám pedig sorára vonatkozik. A javitás a kettőspont után következik.

1. lap 2. jegyzethez. נכר-nepos-ról irt Rapoport השחר 1872, 29, Geiger, Jüdische Zeitschrift für Wiss. und Leben IX, 304, Michael אור החיים 512. L. Aseri (Resp. § 12 N. 7, § 98 N. 1, § 6 N. 25, § 19 N. 1, § 20 N. 22), mindezeken a helyeken נכר-jéhez itézi véleményét és . . . דורך-ot irt alá. Lásd הלבנון 8. évf. 14, 20, 25. szám. A התרומה ס' 130. számában ezt

---

[1]) Rivista Israelitica III, 27—32.

[2]) Idézett hely 32—38. V. ö. ellenvetéseimet is ugyanit 131 és köv. l

[3]) ZfHB. X, 1—13.

[4]) כתבי הרב יהודה אריה ממודינא וכו' מבקרים מאת נחמיה שמואל ליבאוויטש (Brocklyn — New York 1906), az iratocska husz tizenkettedrész lapból áll és 24 észrevételt tartalmaz Modena életrajzírójától.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

olvassuk: רבינו יעקב ור"י נבדו נחלקו ר"ת ורי נבדו; ibidem 242. sz.: בן אחותו .. Resp. Chajim Or Zarua 20 sz. pedig azt találom: זה אישר שאלתי ישמורי נבדי הרב ר' ישלום בר ברוך. ibidem 105: לשורי נבדי ז"ל l.. ibidem 138, 150, 152. Ugyanebben az értelemben találjuk a נבד szót Gersom Meór Hagólánál Méir Rothenburg responzumaiban prágai kiadás 847. sz. és berlini kiadás 65. lap. V. ö. még RSBM. Baba Batra 108a ולא בנחילין cím-szó alatt: (אין נכדה בן אחותה).

Epstein emez utalásait Libowitz után kiegészitem még: Berliner, Literaturblatt III, 2. szám, 11—12 l.; Groß REJ. IV, 183.

2, 1 אתן: אמן; 3, 7 ישרת (igy ms.); 4, 1 pontok helyett פלני teendő; 7, 6 elején a pontok helyett: יעזבו; 7, 6 végén a pontok helyett: ועד אלהים (igy Porges is); 8, 2 a pontok helyett: לעומתו; 8, 3 הותמד[1]); 8, 4 pontok helyett: ישבת; 8, 9 pontok helyett: בתב חכמים בסופים; 8, 10 pontok helyett: הורצ"ה[2]): 8, 15 בעו"ה: בעז"ה: 8, 18 egészitsd ki: ברצון נפשי הגדיבה: 9, 1 יטב: מבבורי ענוים ודם helyett: וישאל חמר; 9, 3 הרוזבים: הרוזנים; 9, 5 יניב; 10, 1 בת'[בו]: ב"ת; 10, 10 אמרו: אמרי: 10, 14 ענו יישתה חמר pontok helyett: קצובות צנים[3]); 11, 2 alulról . . . . עשיתי: בישוט pontok helyett: ודכית רוח[4]): 12, 12 alulról. שתכרכנה: שתרדנה; 12, 12 וידוע לכל 13, 1 מהנאונים טויניציאה: מהג' ומהר"ם הנ"ל[5]): 13,4 pontok helyett: תחלה שהיא פשוט ישבין: הר"י: הב"י 13, 4: ומיסדם להדיע 13, 5: ומשכם ופרישם עתה הרע ולקדושתו: קדושתו 14, 2: לספ' לספדר[6]): 14, 1 14, 3 töröld [בני] és היותך helyett olvass היות בבורי, אליהם helyett אל . . . 15, 1 és 2: בישומעים: בשומעם; משיכים כדין: משיכים 15, 1

---

[1]) Igy olvas Chajes és Porges is, mig Libowitz nagy diadallal ה-היתמ-t hirdet.

[2]) De azért azt hiszem, hogy kiegészitésem (3, 4. j.) a dolog lényegére nézve, hogy t. i. Náthán Horadna superkommentárja értendő, fenntartandó. Bizonyára הררנ"ה-ót kell olvasni. Az eddigi emendaciók az első kivételével a kéziratból erednek, valamint a következők is a 15. lapig bezárólag.

[3]) Last קשיבות-t lát, de maga קצובות-t tételez fet, ami Bécza 16a מהנותיו של אדם קצובות alapján egészen bizonyos.

[4]) Igy áll világosan a kéziratban, de azért javitásomat (12, 6. j) helyesnek tartom.

[5]) Lásd u. ott 1. j.

[6]) Sejtéseimet (14, 1 és 2. j.) a kéziratok mege ősítik. A nehezen olvasható darabot legközelebb kiadom.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

מכל מי שהוא 15, 2 ;וגורע על שאלתו והקונים : וגורע עליו עד שהקונים כפי שווים אבל מי שהוא מחריש יחשבנו : מהריש חשבנו אויל ונחרפנו אויל ויחרפנו 15, 5 ;אתו : אחר (így Simonsen és Porges is); 15, לכן שים 7 ;ואבל : אבל ;15, 8 טחן : נותן ;15, 10—12 olv.: בניך אליו והכה לכצוא אותו ולהביא אליו מעותיו דבר זמן בזמנו כי אז לא תצטרך לבריות וכל זמן שאתה חי על האדמה 15, 14 ;לא תכון את בחנותו ;15, 16 ;בי : בי"ת דאנו : ראית jelentése: a ti körötökben, a 17 נבוב : ככור ;17, 16 בלויתיכם kérdőjel tehát törlendő. 19, 17 נבלא : נבלאת ;20, 10 ויכניעו הנפסד (ms. nem וישימו); 20, 16 után a rit- לקויים : ולברך בשמו ותמיד כל נדרים ונדבות kított szavak teendők: וצדקות שיעשו ויתנו בב"ה יושמו בקופת הב"ה ההוא ותהיה הרשות נתונה ביד בעל הבית מהכנסת ההוא לחלקם לעניים ולעשות מהם כאות נפשו וכ"ז זלמן [?העומד] העושה : . . .זלמן והישיש 20, 18 ;(ms.) גזרנו וכו' olaszúl: היו טובים וכו' (ms.); 23. sz. (25. l., 7) בשם הישיש »meglio tardi che mai« (Chajes). 25, 18 תעצום után töröld a a kérdőjelet (így ms.); 26, 3 צבי : נתי (ms.); 26, 4 למחוי (ms.): 26, 6 אסרן : אסרן (P. Mózes I, 37, 7 targuma után); 26, 7 דילי : דילי ;26 16 בהקמת : בהקרות (Mózes I, 24, 12 és Ruth 2, 3); 29, 1 יפריש : יפרש ;29, 7 וצמח : וצמר ;29, 21 רבתה : רבתה; 29, 5 alúlról נשאתי : נשאתי ;31, 1 ישיב : ישוב ;אראלם : אראלים: 31, 2 נגם : נהגם (ms.); 31, 11 המנאר (ms.). A 28. sz. fölirata להגיל (ms.). 32, 3 ולא יריק הכלי רק מאשר בו = la botte non dà, se non del vino ch' ella ha (Marg.). 33, 1 j. Cf. Kaufmann, Conegliano Israel, 4 l. és CXXIX l. (Porges, Simonsen, Marx). 34, 15 אמריו (ms. Birák 5, 29 szerint). 37, 16: ואין בי המא גם אם מעט אתן אם את כל אשר אוכל אני נותן = Ne che poco vi dia da imputar sono; Che quanto io posso dar, tutto vi dono (Orlando Furioso, canto I 3, 7—8. Marg.). 39, 5 לשמטית : לשונמית. 41, 1 jegyzethez (és 120. sz.) v. ö. Wetstein, לתולדות 12. l. 43, 13 pontok helyett: גדולי ישראל פלוני (ms.); 45, 15 יארך לשב[ח] . . . בלקיחת רשות : לספר . . .ואחר לקיחת רשית (ms.); 46, 6 pontok helyett: נדבה רוחי אותי (ms.); 49, 8 וכו' után kiegészitendő: אף כי זה אמרו על יוסף, נוכל לסמוך דעת יוסף גם לזה, ואף פירושו אשר פרשת בו אפשר . . . (ms.); 49, 13 יום : vagy גם vagy talán יום יום (Porges מנך vagy את [אח sajtóhiba]): 53, 12

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

a kéziratban ez áll: סכינים [כער ?] איזה דבר באמינסה הוצאתים בא׳ קטנים; 54, 16 למופה: למובה; 54, 18 לקך: לקח׳; 56, 6 לאדו׳: לא״א (ms.): 59, 5 alúlról הגישה: הגיעה. 61, 2—3 ויניצ׳אה után olvasandó: הבא את האנשים הביתה וטבח טבה והכן, ami célzás a levél tartalmára. יומא דקדים meg is maradhat. 70, 1 alulról ת״ל: talán תמצי לומר (Marg.); 71, 8 ציניה: סיניה cigna; הנעלים: הבעלים; 73, 6 alulról עישה: נעשה; 76, 10 ותכונה: ותבונה; 76, 10 alúlról ובר״ח: ובח״ח (= ובחרם חמור); 77, 2 הטיב: ישיב. 78, 2. jegyzetnél utal még Wetstein דברים עתיקים c. saját művére 13; ugyanitt a 4. jegyzetre vonatkozólag megjegyzi, hogy Pinchas Horowitz sírfelirata nem ismeretes. 83, 9 alúlról ותעורר: ותעודר. 84, 1 és következő sorokban nem egy téglárol van szó (Porges), hanem talán a bölcsek kövéről (Libowitz) vagy, amint én sejtettem, egy amuletről. 84, 4 המונקים: האונקיא; 84, 8 alúlról יסרתי: יסדתיו; 88, 23 בקוני: בקוני[אן] (Conian. Chajes); 88, 6 alúlról ומבחר: והבחר (?); 89, 2 alúlról Margulies így olvassa: רק הליבות עולם אל תקרי, azaz Leó nem örökre távozott Velencéből. 90, 22 אחינו: אהים; 91, 6 צבור יצבור: זכור יזכור; 91, 3. j. olvasd תפיסת יד אדם; 91, 9 חישה: חיש (?); 91, 9 מלעיין: מעליין; 96, 8 בחנתי: כחותי; 97, 14 סירים סכובים Nahum 1, 10 alapján helyes (Marg. és P): 98, 14 בעבד האמור az előtte álló משרתיו-ra vonatkozik (Libowitz); 99, 14 כדברנית: כדרבונות; 101, 11 ישטוש: ישבוט; 102, 13 אורח Zsoltár 119, 9 szerint helyes (Marg. és P.); 103, 2 בהם כמות: בהסכמות (M. és P.); 103, 4 כי אם: בשום (P.); 108, 12 רמוני: דמוני; 110, 10 בתריהו: כתרוהו; 111, 5 יוצא לקראתכם ישמו célzás Sámuel I. 9, 14-re. E szerint azt, aki a levelet hozta, Sámuelnek hivták. (Rivista III, 132); 115, 3 אינטרמידיאה = intermezzo (Simonsen és Porg.); 115, 8 ולא: אלא (e szerint a kérdőjel שלא után törlendő. Ch.); 119, 12 הן רבים talán tartható Ex. 5, 5 alapján = régen megkaptam; 119, 14 החולי זוקן מקרא אך הזוקן חולי טבעי Manuello Mechabberóth-jából származik, ed. Lemberg 29. lap (Libow.); 120, 9 לקראתנו לשלום) לק׳ לש׳: לקל״ש Bergmann rabbi Kőrösmező s mások.); 122, 11 célzás Jóma 86 b ezen szavaira באותו פרק ובאותה אישה (P.); 123, 6 מהק״נ: מהק״ק (?). A 132. sz., 1 jegyzetéhez Marx professzor a következőket irja: »Egy kis kötetben, melynek tartalma דיני שחיטה ובדיקה, Sámuel Portaleone

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

által 1635-ben kiállitott bizonyitványt találtam, a mely שמואל בר מנחם בר גרשום סנגיני-t mint שוחט-t megerősiti, 1636-ban pedig mint בודק-t. Ez a Sámuel bizonyára ugyanezen családhoz tartozott.« 132, 3. j. cf. יוסף בר' עקיבא גרשני a 20 טיבי העיר között a "סדר הנקור" (Velence 1595) c. könyvben (P.). 126, 5 al. בא : בו (Ch.). 127, 4. jegyzethez: a דמשק אליעזר szerzője a levelünkben emlitett Eliezer Chajim Nizza unokája (P.). 130, 1. j. צ"ב : ע"א; 130, 2 פאציפיקו דמיליצו : פ' דמילי יצ"ו = Pacifico da Melli (Mortara 38. Marg.). 131, 4 נפגם : נפטר? (P.) vagy נפגר? Minthogy שופר-ról van szó az elmés נפגם is megtartható. 132, 3 מ"א : מא'; 136, 5. j. ח"ח olvasd חרם חמור: 138, 2. j. a már emlitett סדר הנקור approbációjában a 20 טובי העיר között קלמן בילגראר is előfordul (P.); 140, 23 בדפוס של בית הרח"ם czélzás Sabb. 64 a-ra és e helyen »könyörületesség« értelmében használtatik (רחמים = רחם); 141, 2 al. ב"ד : ע"ד = על דבר (P.): 145, 19 כסלונ' : בסלוא Kethub. 91 a után (P.); 145, 2 al. ערב : ארב a kérdőjel törlendő; 146, 16 ויהיו כל : הוא וכל; 148 קדמך הברך וכו' 3. Előfordul Ber. r. 38, 3 (Last); 150, 5 טראוירסה traversato raso = csikos atlasz (M. és P.); 150, utolsó sor העבודה = Istenre Gittin 58 a (M. és P.). A 153. sz., 2. jegyzetéhez. ההכם והאדרה és variánsai helyett olvasandó ההרם והאדרבה excommunicatio és ellenexcommunicatio (Simonsen és Marg.), e szerint 153, 4 is מעקבם : בעקרם-ra emendálandó. 154, 7 הסופמנסיון : הסופנסיון sospensione (Simonsen és mások); 155, 18 לשנאתיהם : לשנותיהם (P.); 156, 10 יצופהו : יצופהו צופה; 158, 12 שמהש"ם : שם. הש"ם; 160, 6 alúlról אם לא באת היום צנפה. Ha שתי עשר-hoz (12) hozzátétik az ע, akkor אל העי"ן בעשתי עשר kevesebb lesz belőle, t. i. 11. Ehhez a magyarázathoz, melyet M. és Porges adnak, talán még hozzátehető az, hogy Modena saját korára is célzott, vagyis ע = 70 (Grünhut). 163, 1 תקום (M., P.); תקום ענו מוילו ? (Simonsen); תקום נמוסה לו : עמו כה לו 163, 9 יעקב בשלום : יעקב השלום (M.); 163, 4 alúl. בהקשיב Birák 5, 16 alapján megtartható (Ch.); 164, 1 כרפה : ורפה; 164, n. 2 מונסו = Monsu = Monsieur; u. o. ריפורמטי »riformati«, Velencében mai napig létező szerzetes rend (Leone Luzzatto); 167, 2 קורות : קולות; 167, 18 מלפנים : מלפניכם. 167, 1. j. (cf. magy. rész 47) Simonsen megjegyzi, hogy באר Beér család. 174, 4. j. P.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

מהקאטאקומני-t olvas a katechumenek közül. 176, 5 דירה : היה (P.). A 191, szám utolsó két sora talán kölcsön vagy átadott könyvekről szóló feljegyzéseket tartalmaz. Hasonlókép értelmezendő a 193. szám vége (Porges). 177, 10 אבורכה בשתא. P. אבר כרכושתא-t (Bába M. 85 a) javasol (? ?); 179, 4. Mózes Katz krakói orvos Józsua Katz, a סמ"ע ismert szerzőjének testvére volt (Wetstein, לתולדות גדולי ישראל 30. W. és Krengel). 179, 9 כדוכי : כדרכו; 180, 2. j. דבר אחר hely. olv. ד' אמות; 183, 19 י"ג : 10 gazzetta (Simonsen), 10 Grani (P.); 185, 12 תגים : גגים Szanh. 100 b (Sperber, Havasmező és más); 186, 18 וחננתי הלום : וחננתי דלים (M.); 188, 5 לשים : לשם, 189, 11 בלב ישו׳א. Ch. Zs. 89, 10 גליו בשוא-ra gondol, P. שוע-t korrigál, de בלב שלום ואמת olvasandó; 191, 17 יכנום : יסדנום; 193, 11 כסאן : בסאן; 193, 15 מהספרים : המספרים; 194, 13 נתפלנו : נטפלנו; 20 תרעה : תבעה (P.).

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Helyesbitések és pótlások.

A következő helyesbitések és pótlások a magyar részre vonatkoznak.

5, 23. Ezeket kihagytuk: Ezeket négy kivételével kihagytuk. A 16. és köv. laphoz. A »visszhangköltemények«-et ugyanezen név alatt tárgyalja már M. G. Abudiente, Gramm. Hebr. stb., Hamburg 1633 [l. Steinschneider, Bibl. Handbuch 11. szám] (Simonsen). 25, 5 alúlról Conian: Conegliano; 30, 4 Rovio: Robbio; 32, 4 Jakob Izráel ben Jakob Juda; 37, 15 Mordechai, melyet Porges 4. lap kifogásol, helyesebb, mint Mardochai (l. Zunz, Ges. Schriften III., 109); 40, 9 [da Sezze?]: da Melli A 170. számhoz (45. lap.) Csak a nyomtatandó talmudpéldányokról lehet szó, mert a körlevél a törökország rabbik nevében bocsáttatott ki és valamennyi községhez fordul. A talmudtilalom dacára a vállalatot Velencéből vezették (Porges 6. l. tett megjegyzése ellen). 41, 1 בשלום : השלום (v. ö. דבר שמואל 22. és 23. sz.); 47, 7 Bar [?]: Beér; 50, 18 Entin: Enschen (P.). Az 56. laphoz megjegyezzük még, hogy Popelauer 1904-ben egy Leó által aláirt kethubát ajánlott megvételre (11. számu katalógus, 91. lap). 58, 2. jegyzet (héber rész 25, 2. j. és 31, 5. j.) helyes משלי הקדמון minthogy Leó műrőről van szó (P.). 68, 1. j. hozzáteendő, hogy Or lustro nem Mondenától való; ezt Schwab bizonyitja R. E. J. XXVII, 217 (Simonsen). A 62. és 85. lap kiegészitendő még azzal, hogy Leó »Riti«-jét Giulio Morosini is igazolásnak tekintette (Simonsen, Berliner Festschrift 340 köv.). 67, 1. j. Plantavitius Florilegium Rabb.-járól van szó (P.). Lásd most cikkement ZfHB. X 113–120. 67, 14 olvasandó: Federico Gonzaga, a mantuai uralkodó hercegek atyja (P.) A 77. és köv. lapokhoz hozzáteendő, hogy Soave is sikra szállt azon nézet ellen, hogy Leó volt a קול סכל szerzője (Il Vessillo XXXI (1883), 176 köv.). A 79. laphoz. Az אגרת תשובת המינים-ről már Geiger irt Hebr. Bibl. VI 23 köv. A kéziratot Halberstam katalógusa 45. és Hirschfeld katalógusa 456 szám alatt jegyzi fel (Marx). A de Rossi »Meór Énajim« elleni küzdelemhez (95. lap) lásd még Halberstam, Steinschneider Festschrift, héber rész 1—8. 92, 2. j. hozzáteendő, hogy egy 1578. nov. 6-án kelt döntvény alatt S. J. Katzenellenbogen, Jakob Coen és Abigdor Cividal aláirásai olvashatók, (REJ. X, 195. l. 144. sz.). 93, 1. A hely, melyre céloztunk, a פלגי מים-ban van 6b és

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

igy hangzik: ומי הוא זה החפץ ביקר המלך נאוני ז׳ל הנ״ל יותר ממני הלא אנכי הייתי הראשון שבקשתי להציב תמונתו לנגד עיני עיי הצייר ואותה לקחתי לי והצבתיה בבית מדרשי לקיים מה שנאמר .והיו עיניך רואות את מוריך 101. Abigdor Cividal jelentékeny respondens volt, a mint פלגי מים 3 a található nyilatkozatából kitünik: ומה מאד חשקה נפשי להאויר בזה אבל השעי דחוקה לי בי מעי׳ אני עלי שמים וארץ שאין לי פנאי לאכול לחם חקי מצר רוב השאלוי׳ ותשו׳ שבאו אלי ממדינת הים וצריך אני להשיב אליהם מפני כבוד׳ וכבודו. וגם שחבירי המקשיבים לקולי דבר יו׳ ביומו בישיבה אינם מניחי׳ לבטל משמעתא דיומא כלל ועקר. 130, 16. Molmenti 244 kövv.: A polgárok 1550 és 1650 közt meggazdagodnak a kereskedelemből és egyesek közülük felvétetnek a nobili közzé.

Leó több uj levelét és irását más helyen fogom közre bocsátani. Ugyanott fogom az iratgyüjteményünkben előforduló személyek étetrajzaihoz gyűjtött ujabb adatokat is közölni.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Személynevek.

A héber résznek külön névmutatója lévén, a Tartalom áttekintése (22—30. lap) nem vétetett tekintetbe. Egyenlő nevű személyek nincsenek megkülönböztetve.

Abner de Burgos 83.
Aboab Immanuel 82, 115.
Aboab Izsák 83.
Aboab Jakob 9, 113.
Aboab József 18.
Aboab Sámuel 100, 106, 115, 126, 140, 142, 150.
Abudiente M. G. 161.
Áron (szedő Krakó) 128.
Alatino Mózes 60.
Alfarin Bárukh 111.
Alfoal Chajim 4.
Algazi Salamon 57.
Amaru Dávid 154.
Anav Jesaia 121, 124.
Archevolti Sámuel 3, 4, 15, 55, 54, 61, 55, 58, 64, 102, 121, 124, 125, 134, 145, 146.
Askenazi Élia 59, 91.
Askenazi Eliezer 91, 128.
Askenazi Joel 91.
Askenazi Sám. Jehuda 90.

Bacharach Jair Chajim 146.
Barbaro Ermolao 59.
Bárukh ben Sámuel 121.
Bassan Bendet 121, 124.
Bassan Mordekhai 121, 122.
Basula Simson 150.
Beér (család) 161.
Belgrado Gerson 69.
Belgrado Joel 152.
Belgrado Kalonymos 104, 159.
Bel-Occhio Pietro (szerzetes) 62.
Bene del Eliezer Dávid 146.
Bene del Juda 154.
Benveniste Józsua Rafael 64, 65.
Bomberg Dániel 129.
Boncompagno Giacomo 64
Burdilan Zalman 57

Calimani Ábrahám 20.
Calimani testvérek 100.
Cameo Ábrahám 74.
Canaruti Jehuda 11, 58.
Cantarini Marco 128.
Carfati Bencion 95, 102, 103—104, 106, 107, 110, 119, 121, 122, 123, 124, 134, 148, 151.
Carfati Jakob 121, 124.
Carfati Élia 103.
Carmi (család) 95, 127.
Carob József 128.
Cervi de Dávid 132.
Chalfon Elia Menachem 70.
Chanin Nachman 122.
Chefez Izsák ben Gerson 147.
Cividal Abigdor 94, 95, 101—102, 104, 106, 110, 111, 119, 121, 122, 149, 161, 162.
Cividal Ábrahám 101.
Cividal Kaufmann 92.
Cividal Mordekhai 101.
Cividal Mózes 101.
Cividal Simson 101.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Cividal Rafael 57, 101, 137.
Coen Gerson (lásd Cologna).
Coen Jakob 94, 95, 99—100, 119, 149, 161.
Coen Zalman 96.
Coen-Porto Jechiel 143.
Coen-Porto Mózes 121, 124, 125.
Coimbrano Mózes 125.
Cologna Gerson Coen 18, 53, 55, 58, 140, 154.
Comonymo (dominikanus) lásd Raguseo.
Conian (Conegliano) Izráel 69.
Conian (Conegliano) Jehuda 121, 124.
Consigli Abtaljon 92, 95, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124

Eselin Louis 63.
Eulenburg Jiszachar Bär 125.
Ezobi Salamon 66.

Fano Ezra 121, 123.
Fano Jehuda 92, 107—109, 110, 111, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124.
Fano Menachem Azarja 52, 56, 59, 77, 107, 122, 124, 127, 130, 144, 146, 149.
Fermi Józsua 94.
Figo Azarja 89, 122, 140, 148.
Finzi Chizkija 53, 119, 122.
Foa Chizkija 124.
Foa Izsák 97, 145.
Foa József 59.
Frances Imm. 19.
Frances Jakob 112.

Gerassini Mosè 100.
Gerassini Sámuel 97.
Gergely XIII. 109.
Gerson Izsák 101, 104, 122.
Gonzaga Federico 67, 161.
Grimani Antonio 138.
Grimani Marino 62, 136.

Hamburgi eretnek 78—80.
Hamon József 3.
Horadna Náthán 156.
Horowitz Pinchasz 158.
Heilbronn Jakob 54, 93, 102, 113, 122, 134, 148, 149.

Isserls Mózes 59, 91, 92, 94, 97, 131.

Jabez József 148.
Jachja (ibn) József b. Salomo 3, 17.
Jafe Mordekhai 106, 122.
Jóchanan Krakóból 128.

Karis Efraim 11.
Karo Izsák 65.
Karo József 57, 97.
Katz Józsua 160.
Katz Mózes Sámuel 61, 162.
Katzenellenbogen Meir 59, 90, 92, 94, 134, 147, 150.
Katzenellenbogen Sámuel Jehuda 56, 59, 89—99, 101, 104, 106, 110, 118, 119, 122, 130, 131, 133, 145, 146, 149, 153, 154, 161.

Lattes Ábrahám 73.
Leone Ebreo (Jehuda Sommo Portaleone) 142.
Levi ben Chabib 151.
Levi Anselmo 132.
Levi Izsák 9, 66, 67, 112, 150.
Levi Jakob 52, 71, 137.
Levi Liberal 132.
Levi Tobia 123.
Levi Zelmelin 92.
Luntschitz Salamon Efrajim 146.
Luria Salamon 94.
Luria Sámuel 57.
Luria Zalman 102.
Lusitano Sámuel 57.
Luzzatto Benedetto 111.
Luzzatto Dávid 100.
Luzzatto Izsák 109, 111.
Luzzatto (?) Mózes 111.
Luzzatto Nehemia 110.
Luzzatto Szimcha 9, 10, 58, 86, 105 109—116, 122, 126, 132, 137, 139.

Majo Jakob 113
Malvezzi Marco 133, 140.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Mantino Jakob 59.
Margulies Mózes Mordekhai 121, 124.
Marini Marco 63, 64.
Medina Sámuel 79.
Meir Krakóból 61.
Melli da Pacifico 159, 161.
Minz Jehuda 89, 90.
Modena (család) 52.
Modena Abram 151.
Modena Abtaljon 52, 55, 91, 107, 121, 124.
Modena Diana 52, 55.
Modena Élia Mazaltob 18, 74.
Modena Eszter 52, 55.
Modena Izsák 52, 53, 55, 131.
Modena Giuda 151.
Modena Mordekhai 52, 55, 60, 74, 76.
Modena Zebulon 55.
Molino Francesco (doge) 109, 114
Mordekhai ben Gamliel 3.
Morosini Giulio 112, 151, 161.
Morteira József 58, 101, 111.
Morteira Saul 126.
Motta La Jakob b. Jekuthiel 52.
Muscato Jehuda 57, 62, 97, 101, 148.

Nahman Juda 132.
Nászi József Don 138.
Nizza Eliezer Chajim 137, 159.
Norlingen Dávid 125.

Ottolengo Náthán 121, 124, 127.

Padovano Izsák 60, 70.
Padua Meir, lásd Katzenellenbogen.
Palontrotti Melchior 113.
Pardo József 59.
Parenz Áser 93, 97.
Parenzo Ábrahám 17, 52, 132.
Parenzo Sámuel 52.
Pisa Jechiel 147.
Plantavitius 6, 65—67, 161.
Pompeo Alberto 67.
Portaleone Ábrahám 91.
Portaleone Sámuel 125, 126, 158.
Porto Menachem Cion 145.
Provenzal Ábrahám 127, 137.

Quirini (Monsign.) 60.

Ráchel (énekesnő) 141.
Raguseo Vincenzo Comonymo 16, 62.
Rapa Coen Mózes Menachem 121, 124.
Ravenna Dávid 121, 124.
Ravenna József 144.
Ravenna Menachem 145.
Rocca della Izsák Sabbatai 74.
Rocca della József 20.
Rocca della Mózes Basula 53.
Roman Jakob 65.
Rossi de Azarja 52, 62, 83, 95, 145.
Rossi dei Laudadio 131.
Rovigo Abt., lásd Consigli.
Rovigo Jekuthiel 118.

Salom Jakob 18, 161.
Samega József 121.
Sanguini Sámuel 159.
Saraval Abrahám 105.
Saraval Jakob 106.
Saraval Jehuda Leb 101, 105—106, 110, 119, 121, 122.
Saraval Nehemia 97, 105, 106, 137.
Saraval Salamon 106.
Saraval Salamon Chai 106.
Saul Mordekhai 57.
Savàl ibn Salamon 57.
Segal Chajim 121, 124.
Seldenus Johannes 66.
Seruk ibn József 57.
Sforno Obadja 124.
Sforno Salamon 137.
Simcha Eszter 54.
Simcha Izsák 52.
Simcha Ráchel 54.
Spira Náthán 150, 151.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

Taiapetra Sebastianus 64.
Tardiol Jechiel 121, 124.
Terracina Mózes 122, 123.
Trabotto Azriel 107.
Trabotto Jechiel 107.
Trabotto Nethanél 61, 86, 108, 111, 115, 122, 123.

Unger, Ch. Th. 9, 75.
Uziel Bárukh 91.
Uziel Izsák 70, 111.

Valvasson Jomtob 18, 74, 116.
Veslingio Giovanni 59
Vigevano Izsák 152.
Vigevano Mordekhai Izráel 73.
Viterbo Chajim Ábrahám 81, 83.

Wahl Saul 91, 92, 96.
Weidner Pál 98–99.

Zahalon Jakob 153.
Zarko Jehuda 3.
Zakuth Mózes 81, 105, 151.
Zelman József 58, 59, 69.
Zelman Salamon 60.
Zifroni Izráel 64.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

TARTALOM.

Előszó.

I.

Bevezetés.

(1—5. oldal.)

A zsidó történelmi tanulmányok menete 1. Az általános történettudomány hatásai 1—2. A velencei község és rabbiság tekintélye és ebből folyólag Leó iratgyüjteményének jelentősége 2—3. Levelezők és levélokmányok 3—4. Nincs héber irodai stilus 4.

II.

A kéziratok.

(5—13. oldal.)

A kéziratok ismertetése 5. Cimük כתבים. Téves nézetek róluk 6. Bizonyitás, hogy a nagyobb rész elkallódott 7—8. Mi módon 8—10. Modena iratgyüjteményét nem redigálta 10—11. Elrendezés kiadásunkban 11. Leó autográfjainak állapota 12. A kiadásnál követett módszer 13.

III.

Az irásgyüjtemény héber stilusa.

(13—16. oldal.)

A héber muzivstilus talmudutáni korban keletkezett ; a talmudi muzivstilus keletkezésének kora még nincs megállapitva 14. Leó stilusának jellemzése 15. Kora izlésének hatása alatt áll 16.

IV.

A költöi termékek.

(16—22. oldal.)

Leó régibb mintákra támaszkodik 16. Visszhangköltemények 17—18. Sejtés a gyászdal előadásáról 19. Leó költészete 20—22. [illegible] mint műszó 20, 3. jegyzet Leó ügyesen kezeli az olasz nyelvet 22.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

V.

A tartalom áttekintése.

(22—51. oldal.)

VI.

Leó életrajzához.

(51—76. oldal.)

Leó adatai életrajzához 51. A Modena család 51. Leó életfolyásának főmozzanatai iratgyüjteményéből és egyéb irataiból vett uj vonásokkal bővitve 53 - 57. Sámuel Lusitano »Czofnath Paaneach« c. müvének előszava Leó tollából ered 57. Leó irodalmi tevékenységénél gyakorlati célokat tart szem előtt 58. A velencei könyvnyomásról és dedikációkról 59--61. Leó érintkezése keresztényekkel 62. Marco Marini és תבת נח c. héber szótára 63—65. Plantavitius és נטע השם c. thesaurasa 65—67 (V. ö. most ZfHB. X, 113—120). Leó nyilatkozatai az asszonyokról 68. Leó szegénysége 69. Leó játékszenvedélye 70. A játékszenvedély Velencében és máshol 71—72. Két esküformula a játék ellen 73. Leó hisz az astrológiában és alchémiában 73—74. Függelék: Mordekhai Modena dicsőitő verse atyja יהודה גלות c. héber-olasz szótárára

VII.

Leó viszonya a talmudhoz.

(77—86. oldal.)

Leó nem irta »A Balga Hangja« c. müvet 77. Magén ve-Cinna 78. A hamburgi eretnek tényleg létezett 78—89. A velenceiek átka a rabbinikus hagyomány megvetői ellen 79—80. A hamburgi ereteknek Velencében és más olasz városokban hivei akadtak 80. A קול כבל cim értelme 81. Leó a hagyományt őszintén védte 82. Bizonyitékok az irodalomból, hogy Olaszországban a hagyomány elleni oppozició el volt terjedve 82—84. Leó »Riti« c. műve a zsidó ritust nem gunyolja 84—86. Függelék: Velencei hirdetés a talmud ellenzői ellen az 1618-iki évben 87—88.

VIII.

Velencei rabbik 1550—1650.

(89—116. oldal.)

1. S. J. Katzenellenbogen 89—99. Ősei 90. Ifjukora, családja 91. Saul Wahl 92. K. mint rabbi és tanitó 92—93. Döntvényei 94. Fellépése de Rossi műve ellen és más Velencén kivül eső ügyekben 95. Velencei működése 96. Korrektor, összeköttetés József

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Karoval 97. Kinyomatott műve 97. Paulus Weidnerus kitért orvos latin müvében Katzenellenbogenhez intézett héber levelét közli 98—99.

2. Jakob ben Ábrahám Bárukh Coen 99—100. Élete és működése. Sirfelirata.

3. Abigdor Cividal 101—102. A Cividal család 101. Élete és működése. Rabbinikus véleményei 102.

4. Bencion Carfati 103—105. A Carfatiak 103. Rabbi tevékenysége 104.

5 Jehuda Löb Saraval 105—106. A Saraval család 105. Élete és működése 106.

6. Jehuda ben Mózes Saltaro da Fano 107—109. Ősei és a Saltaro név 107. Élete 107—108. Általános műveltséggel birt. A rovigoi rituális fürdőről külön könyvet és XIII. Gergely pápára olasz nyelven dicsőitő verset tett közzé 108—109.

7 Szimcha (Simone) Luzzatto 109—116. A Luzzatto család 109. Születési éve. Első dolgozatai 110. Viszonya Leóhoz 111. Működése mint rabbi és tanitó. Általános műveltséggel birt 111—112. Rabbi döntvényei 113. Két olasz munkája 114—115. A karaiták elleni vitairatnak és valószinüleg a zsidó ritusokról szóló munkának a szerzője 115—116.

IX.

Kulturtörténeti adalékok.

(117—154. oldal.)

1. A rovigoi rituális fürdő körüli harc 117—126. Miért voltak a zsidóknál a középkorban a belső viszályok oly gyakoriak és oly hevesek? 117—119. A rovigoi mikvaviszály előzményei 119. Az igazi ok két testvér viszálykodása. Az ügy 1605-ben a nyilvánosság elé kerül 120. A viszályba elegyedett rabbik és a három kinyomatott vitairat 121—125. Sámuel Portaleone kéziratos műve a mikvaviszályról 125—126.

2 Kereskedelem és ipar 126—138. Választott bíróságok 126. Carmi-Ottolengo per. A rabbiságok szerepe. A ferrarai bolthelyiségek jövedelme körüli viszály 127. A velencei zsidóknak egész Európával vannak kereskedelmi összeköttetéseik 128. Könyvkereskedés, könyvterjesztés, könyvnyomás, kiadás nagysága, könyvárak 129—130. Ügynöki jog 130. Pénz és áruk. Szabóság, földmivelés, állattenyésztés 131. Ékszerkereskedés, pénzügyletek, iparvállalatok 132. Áruforgalom, posta 132—133. Keresztény keltezés 134. Leó a levelekben ujságokat lát, mint a velenceiek általában e korban 135. Fontosabb hirek. Marino Grimani doge és a zsidók 136. Röpiratok 137.

3. Társadalmi helyzet és magánélet 138—146. A nemesség és a nép hangulata a zsidók irányában 138. A ghettoba való bezárást a zsidók nem tartották bajnak. A zsidók száma és

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

anyagi helyzetük 139. Barátságos érintkezés keresztényekkel 140. Zsidó szinház 140—142. Játékszenvedély. Rablógyilkossági kisérlet 143. Foglyok kiváltása és egyéb jótékonyság 143—144. Bigamia 144. Személynevek. Menachem Azarja Fano tulajdonképi neve Immanuel volt 144—146.

4. Vallásos és községi élet 147—151. Tanulmányok 147. A talmud megtiltása 147—148. Vallásos parancsolatok elhanyagolása 148—149. Nemzsidó bor élvezete 149—151. A velencei három község és közös tanácsuk 151—152. Avogadori di Comune 152. A velencei rabbik eskü alatt szövetkeznek, hogy jogaikat az előljáróságok tulkapásai ellen közösen fogják megvédeni 152—153. A velencei rabbisák tekintélye kifelé 153. A munka megszüntetésére való felszólitás a szombat beköszöntése előtt. A prédikáció közkedveltsége 154.

A héber szöveg javitásához és magyarázatához.
(155—160. oldal.)

Helyesbitések és pótlások.
(161—162. oldal.)

Személynevek.
(163—166. oldal.)

Tartalom.
(167—170. oldal.)

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára